

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**DEDE PAŞA BAYBURDÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUF
ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Fatime AKKAŞ

**Danışman
Prof. Dr. Halil BALTACI**

Mayıs 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Fatime AKKAŞ

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Dede Paşa Bayburdî'nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 90 sayfalık kısmına ilişkin 08/05/2023 tarihinde **IThenticate/Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 6' dır.

Filtrelemeye **alıntılar dâhil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 08/05/2023

Danışman: Prof.Dr. Halil BALTACI

Öğrenci: Fatime AKKAŞ

KILAVUZA UYGUNLUK

“Dede Paşa Bayburdî’nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı” başlıklı Yüksek Lisans Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Fatime AKKAŞ

Danışman

Prof.Dr. Halil BALTACI

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Halil BALTACI danışmanlığında **Fatime AKKAŞ** tarafından hazırlanan “**Dede Paşa Bayburdî’nin Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Ana Bilim** Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir

08/05/2023

JÜRİ:

Danışman	:	Prof. Dr. Halil BALTACI	imza
Üye	:	Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK	imza
Üye	:	Doç. Dr. Murat VANLI	imza

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /2023 tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /2023

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Temelde dini yaşantının bâtin boyutunu temsil eden, sosyal hayatı etkisi altına alan tasavvuf ilmi, Hz. Peygamber, (s.a.v.) sahabe ve tâbiîne ulaşan bir gelenek olarak ortaya çıkmış ve günümüze kadar gelmiştir. Allah Teâlâ her kavme bir peygamber gönderdiği gibi peygamberlerin vârisleri olan veliler de toplumda her zaman irşad vazifesinde bulunmuşlardır. Her fiilini Allah için işleyen sûfiler, İslam'ın kuşaklar boyu aktarımında, ayet ve hadislerin insan hayatının her alanına yer etmesinde çok önemli bir rol oynamışlardır.

Bu tez çalışmasında İslamiyet'in düşünce (tasavvuf) tarihinde çok önemli bir yeri olan Nakşibendi tarikatının Halidî koluna mensup, bir dönem önemli irşat vazifelerinde bulunan ve Dede Paşa olarak bilinen Mûsâ Baştürk'ün hayatı ve tasavvufî düşüncesini ele almaya çalıştık. Asırlarca tüm İslam dünyasının düşünce yapısını şekillendiren tasavvufî düşüncenin son yüzyılda insanları güzel ahlakla yetiştirme gayretine ışık tutmak adına Dede Paşa'yı tez konusu etmeyi faydalı ve gerekli bulduk. Dede Paşa, irşad vazifesinde bulunduğu 1932-1973 yılları arasında kimi zorluklarla karşılaşmış olsa da Nakşibendiyye tarikatını XX. yüzyılda güçlü bir şekilde ayakta tutan isimlerden birisidir. Binlerce insanın güzel ahlakla çevrili bir hayat tarzı sürerek yaşamasında önemli bir kişi olarak tasavvufî düşüncenin önemli isimleri arasında kendine yer edinmiştir.

Sohbetinde bulunan kişilerle birebir görüşmek ve ses kayıtlarından sohbetlerini dinlemek kaydıyla hayatı ve tasavvufî düşüncesi üzerine kimi çıkarımlarda bulunduğumuz Dede Paşa, irşad vazifesinde bulunduğu 40 yılı aşkın sürede Erzincan ve birçok şehirde insanlara ulaşmış, ailesinden gelen zenginliğin neredeyse tümünü ömrü gibi İslam yolunda harcamıştır.

Tez çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında tezin konusu, amacı ve yöntemi ele alınarak kaynak değerlendirilmesi ve Erzincan'da tasavvuf kültürüne giriş yapılmıştır. Birinci Bölümde; Dede Paşa'nın hayatı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise Dede Paşa'nın "Tasavvuf Anlayışı" ortaya konularak sonuç bölümüyle tamamlanmıştır. Çalışma boyunca faydalanan eserler ve kaynak kişiler tezin kaynakça bölümünde sıralanmıştır.

Bu çalışmanın oluşmasında maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Halil BALTACI'ya ve tezi okuyup tashih ederek büyük katkı sağlayan hocalarım Prof. Dr. Selami şimşek ve Doç. Dr. Murat Vanlı'ya, tez çalışma sırasında yaptığı katkılardan dolayı Arş. Gör. Muhammed Sami Ünal'a ve Enver şahin'e, başta annem ve babam olmak üzere tüm aileme ve üzerimde emei olan tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Fatime AKKAş, Erzincan, 2023

DEDE PAŞA BAYBURDÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUF ANLAYIŞI

Fatime AKKAŞ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Mayıs 2023

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halil BALTACI

ÖZET

Anadolu'da dini ve sosyal hayatı etkileyen birçok tarikat etkin olmuştur. Bu tarikatlardan biri de XIX. yüzyılda faaliyet gösteren Nakşibendiyye tarikatının kollarından olan Hâlidîlik'tir. Erzincan, Hâlidî kolun etkisinde kalarak tasavvufî hayatın yaşandığı Anadolu'nun önemli şehirlerindendir.

Erzincan'da Halidî kolun önemli temsilcileri arasında Muhammed Sâmi el-Erzincânî, halifesi Beşir Efendi ve Dede Paşa yer alır. Çalışmamıza konu olan “Dede Paşa” lakaplı Mûsâ Baştürk, Bayburt'ta doğmuş, Erzincanlı Muhammed Beşir Efendi'nin manevi terbiyesinde yetişmiş, kendisinden sonra 1932-1973 yılları arasında Erzincan başta olmak üzere Anadolu'nun birçok şehrinde önemli irşat vazifelerinde bulunmuş bir mutasavvıftır.

Bu çalışmada Dede Paşa'nın hayatı ve tasavvuf anlayışı, kayıtlı sohbetleri dinlenerek, sohbetlerinde bizzat bulunan kişilerle yapılan bire bir görüşmelerden yola çıkılarak ortaya konulmaya çalışılmış, bu bağlamda bazı tasavvufî mesele ve kavramlara dair görüşleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Nakşibendiyye, Hâlidîyye, Dede Paşa

THE LIFE AND SUFISM THOUGHT OF DEDE PAŞA BAYBURDÎ

Fatime AKKAŞ

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, May 2023

Supervisor: Prof. Dr. Halil BALTACI

ABSTRACT

Many sects that affect religious and social life in Anatolia have been active. One of these sects is Khalidism, one of the branches of the Nagshbandi order operating in the 19 th century. Erzincan is on of the important cities of Anatolia where sufi life has been lived under the influence of the Halidi banch.

Sheikh Dede Pasha, who comes after Muhammed Sâmi il-Erzincânî and Muhammed Beşir il-Erzincânî is among the important representatives of the Halidi branch in Erzincan. Known as Dede Pasha, Mûsâ Baştürk was born in Bayburt and was raised in the spiritual education of Muhammed Beşir Efendi. From Erzincan he is a great mystic who, after Muhammed Beşir Efendi, had important guidance duties in many cities of Anatolia, especially in Erzincan between 1932- 1973.

In this study we tried to get information about his sufi personality from face- to- face interviews with the people in his conversations tapes recorded from his own voice in order to reveal Dede Pasha's life and his understanding of sufism. We tried to deal with the concepts he explained in detail by giving importance in his conversations.

Keywords: Tasawwuf, Religious order, Nagshbandi order, Halidiyya, Dede Pasha.

İÇİNDEKİLER

DEDE PAŞA BAYBURDÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUF ANLAYIŞI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEDE PAŞA'NIN HAYATI

1.1. Doğumu ve Çocukluğu.....	13
1.2. İsmi ve Nisbeti.....	14
1.3. Evlilikleri, Çocukları ve Torunları	14
1.4. Tasavvufa İntisabı.....	15
1.5. Tasavvufî Kişiliği ve Faaliyetleri	18
1.6. Kerâmetleri	20
1.7. Halifesi	23
1.8. Vefatı	24
1.9.Elkap (Lakaplar) ve Silsilesi	24

İKİNCİ BÖLÜM

DEDE PAŞA’NIN TASAVVUF ANLAYIŞI

2.1. Şerîat.....	27
2.2. Tarîkat.....	33
2.2.1. Nakşibendi Tarîkatında Usul ve Görevler	39
2.2.2. Tarîkatın Esasları.....	42
2.3. Ruh	47
2.3.1. Ruh-Nefis İlişkisi.....	49
2.3.2. Ruhun Mahiyeti ve Yaratılışı	51
2.3.3. Ruhun Makamları	54
2.3.4. Sohbetin Ruha Etkisi	57
2.3.5. Mürşidin Ruha Etkisi.....	58
2.4. Nefis	60
2.5. Mahviyet.....	68
2.6. İrşad	72
2.7. İhlas	74
2.8. Râbıta.....	75
2.9. Zikir	82
2.9.1. Zikrin Manevi Dereceleri	88
2.9.2. Zikrin Rûsuh Âlemi	88
2.9.3. Sultânî Zikir.....	88
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	92
EKLER	98

KISALTMALAR LİSTESİ

AGE	: Adı geçen eser
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
BKZ	: Bakınız
C	: Cilt
CC	: Cellecelaluhu
ÇEV	: Çeviren
ED	: Editör
H	: Hicri
HAZ	: Hazırlayan
HZ	: Hazretleri
KS	: Kaddesallâhu te'âlâ sırrahul aziz
M	: Miladi
S	: Sayfa
SAV	: Sallallahu aleyhi vesellem
SY	: Sayı
TDV	: Türkiye diyanet vakfı
TRC	: Tercüme eden
VB	: Ve benzeri

GİRİŞ

Allah'ın insanlara doğru yolu göstermesi için pek çok peygamber gönderdiği malumdur. Peygamberlerin mirasını üstlenen sûfiler ve Allah dostları, Kur'ân-ı Kerîm'i, Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesini yaşantılarının odak noktasına alarak insanlara önderlik etmişlerdir. İnsanları doğru yola çağırmayı gaye edinmiş velilerden biri de Dede Paşa Bayburdî'dir.

Erzincan'da yaşamını sürdürmüş, pek çok hizmette bulunarak müntesip edinmiş ve hayatının büyük bir kısmını Erzincan'da geçirmiş olan Dede Paşa, insanlığa yaşantısı ve tevazu haliyle örnek olmuştur. Dolayısıyla tanıtılması ve araştırılması ehemmiyet arz eden mutasavvıflardandır. Hakkında akademik bir çalışma yapılmamış olması da bizi bu tez çalışmasına yönelten sebeplerden birisi olmuştur.

Dede Paşa Bayburdî hakkında herhangi bir yüksek lisans veya doktora tez çalışması yapılmadığı tespit edilmiştir. Dede Paşa hakkında yaptığımız bu çalışma görebildiğimiz kadarıyla akademik alanda yapılan ilk çalışmadır. Dede Paşa'nın bizzat kaleme aldığı herhangi bir eser, tarafımızdan tespit edilememiştir. Hayatı ve düşünceleri hakkındaki kaynak eser sayısı da çok azdır. Ancak kendisi hakkında kısa ve genel bilgilerin bulunduğu bazı çalışmaların bulunduğunu söyleyebiliriz. Ömer Aslan tarafından hazırlanan “*Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik*”¹ adlı yüksek lisans tez çalışmasında ve Fehmi Kuyumcu tarafından hazırlanan *Salih Baba Divânı*² adlı eserin giriş bölümünde kendisinden bahsedilmektedir. Ünal Tuygun'un *Abdurahim Reyhan Efendi*³ adlı eserinde ve Mehmet Kadıoğlu'nun *Tasavvuf Sohbetleri*⁴ adlı çalışmasında Dede Paşa Bayburdî'nin hayatının belli dönemlerine dair bilgiler verilmiştir. Benzer şekilde Nurettin Albayrak'ın TDV İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı

¹ Ömer Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018).

² Fehmi Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, (Ankara: Gâye matbaası, 1979).

³ Ünal Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 2017.

⁴ Mehmed Kadıoğlu, *Tasavvuf Sohbetleri*, (Bahar Matbaası).

“Dede Paşa”⁵ maddesi ve Halil Baltacı ve Ömer Aslan’ın “Erzincan’da Nakşi Hâlidî Gelenek”⁶ adlı çalışması da bu manada zikredilebilir.

Dede Paşa’nın sohbetlerine katılan müritleri tarafından ses kayıtları alınmış ve günümüze kadar gelmiştir. Zaman içinde bu ses kayıtları deşifre edilmiştir. Bu çalışmada hem ses kayıtları hem de deşifre edilerek yazıya dökülen kaynaklar kullanılarak onun üzerinde çokça durduğu tasavvufî kavramlar tespit edilmiştir. Çalışmanın diğer ayağını ise Dede Paşa’nın halifeliği döneminde müridi olan, bizzat sohbetlerine katılan kişilere (Fikri Karabudak, Naim Akkaş, Nuri Aksu, Yaşar Ünal, Enver Şahin) ve torunu Abidin Baştürkle yapılan yüzyüze görüşmeler oluşturmaktadır. Dede Paşa’nın hayatı ve tasavvufî görüşlerine geçmeden önce yaşadığı dönemde Erzincan’daki tasavvuf ve Nakşibendilik hakkında kısa bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

1.Erzincan’da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik

Nakşibendiyye Farsça “nakş” ve “bend” kelimelerinden oluşmuş olup Allah ismini zihne nakşetmek, kalbe bağlamak anlamına gelmektedir. Terim olarak, Nakşibend Bahâeddîn-i Buhârî’nin öğrencilerinin sürdürdüğü tasavvuf yoludur.⁷ Nakşibendiyye Orta Asya’da bütün tarikatların yerini alarak İslam dünyasında her bölgeye ulaşmıştır.⁸ Nakşibendiyye tarikatı Hz. Ebu Bekir’e dayandırılmakta ve kendi içinde dönüm noktalarına uygun şekilde Hâcegâniyye, Nakşibendiyye, Müceddidiyye ve Hâlidîyye isimlerini almaktadır.⁹

Nakşibendiyye Tarikatının silsilesi: “Hz Ebûbekr (r.a) den, Yezîd Bistâmî’ye kadar SİDDİKİYYE, Bistâmî’den Abdulhâlık Gucdüvânî’ye kadar HÂCEGÂNİYYE, Bahâeddin Nakşibend’den, Ubeydullah Ahrâr’a kadar NAKŞBENDİYYE, Ubeydullah Ahrâr’dan İmam Rabbânî’ye kadar NAKŞBENDİYYE-İ AHRÂRİYYE, İmam Rabbânî’den Şemseddin Mazhar’a kadar NAKŞİBENDİYYE-İ MÜCEDDİDİYYE, Şemseddin Mazhar’dan Mevlânâ

⁵ Nurettin Albayrak, “Dede Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayıncılık, 1994), 9.

⁶ Halil Baltacı-Ömer Aslan, “Erzincan’da Nakşi Hâlidî Gelenek”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*, 1/2, 2017.

⁷ Enver Ören “Nakşibendiyye”, *Dînî Terimler Sözlüğü* (İstanbul: İhlas Gazetecilik Holding A.Ş.), 2: 89; Itzhak Weisman, *Nakşibendilik*, çev. İrfan Kelkitli, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 59.

⁸ Hamid Algar, “Nakşibendiyye” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayıncılık, 2006), 32: 335-342.

⁹ Ömer Aslan, “Erzincan’da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, 39.

Hâlid'e kadar NAKŞİBENDİYYE-İ MAZHARİYYE, Mevlânâ Hâlid'den sonra NAKŞİBENDİYYE-İ HÂLİDİYYE olarak isimlendirilmiştir.¹⁰

Dede Paşa ise sohbetinde Abdulhâlık Gucdüvânî¹¹ (ö. 575/1179) döneminde “Tarîk-i Hâcegân” olduğunu Bahâeddin Nakşibend'den¹² (ö. 791/1389) önce “Tarîk-i Sıddık'ı” sonra ise “Nakşibendiyye” ismini aldığını beyan etmiştir.¹³

Nakşibendiyye'nin kollarından olan Hâcegâniyye; Abdulhâlık Gucdüvânî'den Bahâeddin Nakşibend'e kadar olan dönemdir.¹⁴ Tarîkatın başlangıç noktası bazı kaynaklarda Hâce Yûsuf el-Hemedânî'ye dayandırılırken bazı kaynaklar ise Abdulhâlık Gucdüvânî'ye dayandırmaktadır.¹⁵ 13. yüzyılın başlarına denk gelen bu dönemde Orta Asya'nın genel tasavvuf formunun dışına çıkılması “kelimât-ı kudsîyye”¹⁶ (sekiz düstur) ve “hafi zikir” uygulamasının oluşturulması Hâce Abdulhâlık Gucdüvânî'ye atfedilmiştir.¹⁷

Nakşibendiyye; Bahâeddin Nakşibend'den ismini almış olup İmâm-ı Rabbânî olarak bilinen Ahmed b. Abdilehad el-Fârûkî es-Sirhindî'ye (ö. 1034/1624) kadar olan dönemi içine almaktadır.¹⁸ Nakşibendiyye'nin Anadolu'ya XV. yüzyılda geldiği belirtilmektedir. Orta Asya'da Kübreviyye Yeseviyye gibi tarikatların yerini alarak

¹⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 374-375.

¹¹ Yusuf Hemedânî'nin dördüncü halifesi, Hâcegân silsilesinin kurucusu olan Orta Asya tasavvufunun gelişmesinde büyük rol oynayan Hâce Abdulhâlık-ı Gucdüvânî (ö. 575/ 1179 veya 612/ 1220) Buhara'da Gucdüvân köyünde doğmuştur. Abdulhâlık Gucdüvânî'nin cerhî zikir de herkesin görüp ve duyduğunu hafi zikir de ise hadise dayanarak şeytanın bileceğini söyleyerek hangi zikri yapması gerektiğini hocasına sorar. Hocası ise bunun ledünni ilim olduğunu belirterek Allah dilerse seni gizli zikri öğreten dosta erîştirir cevabını veririr. Bunun üzerine Abdulhâlık Gucdüvânî'ye Hızır (a.s) tarafından gizli zikir öğretilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şâfi Mevlânâ Ali Bin Hüseyin, *Reşahat Ayn-el Hayat Can Damlaları*, özleştiren N. Fazıl Kısakürek, (İstanbul: Neşriyat ve Dağıtım, 1983), 21-23.

¹² Nakşibendiyye tarikatının kurucusu olan Şah-ı Nakşibend 718'de Buhara yakınlarında bulunan Kasrıarîfan Köyünde dünyaya gelmiştir. Rivayetlerde Hz. Peygamber (s.a.v.) neslinden olduğu belirtilmektedir. Rüya görmesinin üzerine kendinden asırlar önce vefat eden Abdülhâlık-ı Gucdüvânî'nin ruhaniyetinden istifade etmesinden dolayı üveysidir. Hâcegan büyükleri cehrî zikirle hafi zikiri birleştirerek yaparken Şah-ı Nakşibend hafi zikir ile emrolunmuştur. 791 yılında Kasrı Arîfan'da Hakk'a vâsıl olmuştur. Algar, “Nakşibendiyye”, DİA, 4: 458-460. Detaylı bilgi için bkz. Şâfi Mevlânâ Ali Bin Hüseyin, *Reşahat Ayn-el Hayat Can Damlaları*, 66.

¹³ Dede Paşa, Sultan Şeyh Sohbetleri, 2: 393.

¹⁴ Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, 39.

¹⁵ Algar, “Nakşibendiyye”, 335-342.

¹⁶ Sekiz Düstur ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Şâfi Mevlânâ Ali Bin Hüseyin, *Reşahat Ayn-el Hayat Can Damlaları*, 24-33.

¹⁷ Weisman, *Nakşibendiyye*, 59; Hâcegan Nakşibendiyye Tarikatının Abdülhâlık Gucdüvânî'den Bahâeddin Nakşibend dönemine kadar ki temeller ve usûller için bkz. Kamilcan Rahimov “Hâcegan Nakşibendiyye Talimlerinin Temelleri”, *Din Araştırmaları*, 8 (2022): 50.

¹⁸ Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, 39.

Bahâeddin Nakşibend'in halifeleri olan Muhammed Pârsâ, (ö. 822/1420) Ya'kûp Cerhî (ö. 851/1447) ve Ubeydullah Ahrâr'ın (ö.895/1490) irşad faaliyetleri ile İslam dünyasında her bölgeye yayılmıştır.¹⁹

Müceddidiyye ise İmâm-ı Rabbânî'ye²⁰ (ö.1034/1624) nisbet edilmekte, Ahmediyye olarak da bilinmektedir.²¹ Anadolu'ya gelmesi ve yayılması İmâm-ı Rabbânî'nin oğlu Muhammed Ma'sûm'un halifeleri tarafından gerçekleştirilmiştir.²²

Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'ye (ö.1242/1827) nisbet edilen Nakşibendiyye'nin Hâlidî kolu XIX. yüzyılda İslam dünyasına yayılmıştır. Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'nin halifeleri Ahmed el-Ervâdî, Seyyid Tâhâ Hakkârî, Abdullah Mekkî (Erzincânî), Ali es-Sebtî ve Muhammed Kudsî tarafından Kuzey Irak, Doğu Anadolu, İran'ın kuzeybatısı, Ortadoğu ve Balkanlarda yayılmıştır.²³

Erzincan; özel ve coğrafi konumu, bereketli toprakları, değerli insanları ile Doğu Anadolu'nun huzurlu ve sakin şehirlerinden birisidir. *Şevkistan* ve Aşçı Dede'nin²⁴ hatıraları gibi eserlerde Erzincan'ın coğrafi konumu ve manevi mâmûriyeti hakkında da bilgiler geçmektedir. Aşçı Dede'nin Erzincan'ı ilk gördüğünde gayr-i ihtiyari “Bunlar

¹⁹ Halil Baltacı, “Ârif-i Ümmî İki Nakşibendî Şâir: Erzincanlı Leblebici Baba (Şemsi Hayâl) ile Tüfekcizâde Salih Baba'nın Şiirlerinde Tasavvufî Düşünce”, *Tasavvuf: ilmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 22/43 (2019): 16-17; Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, 39-40; Algar, “Nakşibendiyye”, 335-342; Nakşibendiyye tarikatının Anadolu'ya yayılışı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceylan, (İstanbul: İsam Yayıncılık, 2015), 629- 658.

²⁰ “İmâm-ı Rabbânî” İslam âlimlerinin önderi, tasavvuf âlimi Nakşibendiyye Tarikatının Müceddidiyye kolunun kurucusudur. 971'de Doğu Pençap'taki Sirhind'de doğmuştur. Babasının Çiştîyye ve Kâdirî şeyhi olmasından dolayı eğitimine babasının yanında başlayarak Çiştîyye ve Kâdirîyye tarikatına intisap etmiştir. Hayatı ve Eserleri hakkında bilgi için bkz. Sıddık Gümüş, *Se'âdeti Edebiyye*, (İstanbul: Hakikat Kitâbevi, 1983), 1022; Algar, “Nakşibendiyye”, 22: 194-199.

²¹ Yakup Çiçek, “Tibyânü Vesâil'e Göre İmâm-ı Rabbânî ve Müceddidiyye”, içinde *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, editör Necdet Tosun, (İstanbul: Aziz Mahmûd Hüdâyî Vakfı Yayınları, 2018), 145.

²² Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, 637.

²³ Adem Efe, “Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ve Hâlidiliğin Sosyo-Kültürel Özellikleri”, içinde *Uluslararası Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sempozyumu Bildirileri*, editör Erdal Baykan, Mehmed Keskin (Ankara: Van İl Müftülüğü Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 2012), 439.

²⁴ İbrahim Efendi 1828-1829 yılında İstanbul'un Kandilli semtinde dünyaya gelmiştir. Mürşidi Hacı Fehmi Efendi iltifat maksadıyla Aşçı Dede ismini vermiştir. Babası Muhammed Ali Ağa'dır. Annesi Behiye Hanım'dır. İstanbul'da, askeriyede sivil memur olarak göreve başlamıştır. 1856 yılında Erzurum'da bulunan Ordu-yu Hümayûn'a tâyin olmuş, aynı yıl içinde ordunun Erzincan'a gelme kararı alınmıştır. Aşçı Dede orduyla birlikte ilk defa Erzincan'a gelmiş ve hayatında değişikliklere neden olmuştur. Hacı Mustafa Fehmi Efendi'yle tanışarak ona intisap etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baltacı, “Aşçı İbrahim Dede Hatıratı Çerçevesinde XIX. yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. (ERZSOSDER), 1(2015): 48-50.

Adn cennetleridir, oraya devamlı kalıcılar olarak giriniz.”²⁵ (Zümer 73) âyetini zikretmiştir ve “Elbette burada bir büyük zât-ı şerîf olmalı ki böyle insana hayat ve bir başka tecelli bahşediyor...” ifadelerini kullanmıştır.²⁶ Bu âyet-i kerîmeyi okuması ve bu tür cümleler kullanması Erzincan’ın zâhir ve bâtın yönden eksik olmadığı yönünde bilgi vermektedir. Benzer ifadeleri Abdullah Mekkî’den de duyuyoruz. İrşad vazifesi için Erzincan’a gelen ve Erzincan’ın doğusunda bulunan “Cebeci Dağı’ndan” aşağı inerken “aman burası ne güzel yer” dediği ve bu dağda râbîta yapması, râbîtasında Terzi Baba isminin verilmesi, Erzincan’ın mânevi yönden zengin bir şehir olduğunun bir diğer göstergesidir.²⁷ Aynı zamanda Erzincan birçok din, mezhep ve tarîkata ev sahipliği yapmıştır. Mevlevîlik,²⁸ Halvetîlik, Kadirîlik ve Bektaşîlik gibi büyük tarikatların da Erzincan’da yaşam alanı oluşturarak Erzincan’a hizmette bulunmuşlardır.

XIX. yüzyılda Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolu Mevlânâ Hâlid Bağdâdî’nin halifesi Abdullah Mekkî’nin Erzincan’a gelmesi ve Muhammed Vehbî el-Hayyat olarak bilinen Terzi Baba’yı (ö.1264/1848) halife ilan etmesiyle Erzincan’da Hâlidî kolun başlangıcı kabul edilmiştir. Konunun daha iyi anlaşılacağına kapı aralayacağından, bu kolun halifeleri hakkında mâlumat vermek isabetli olacaktır.

2. Abdullah Mekkî

Abdullah Mekkî’nin doğum ve vefat tarihi hakkında kesin bilgi mevcut değildir. Erzincânî nisbesinden dolayı Erzincanlı olduğu anlaşılmaktadır.²⁹ Abdullah Mekkî eğitimini tamamladıktan sonra Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ile tanışmak için Bağdat’a gitmiştir. Derslerinden ve sohbetlerinden muhabbet almış ve hayatının bir kısmını onunla geçirmiştir. Mevlânâ Hâlid irşad için Abdullah Mekkî’yi görevlendirmiştir.³⁰ Bu emri yerine getirmek için Abdullah Mekkî irşad için Erzurum’a giderek Münzevî

²⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, (İstanbul: Yeni Asya Matbaacılık A.Ş. 2010), 219.

²⁶ Baltacı, “Aşçı İbrahim Dede Hatıratı Çerçevesinde XIX. yüzyıl Erzincan’ında Dini ve Tasavvufî Hayat”, 51; Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmi Erzincanî*, (İhlâs Gazetecilik A. Ş. 2008), 11-12.

²⁷ Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmi Erzincanî*, 13.

²⁸ Erzincan’da kurulan Mevlevîlik hakkında bilgi için bkz. Selami Şimşek, “Erzincan Mevlevîhânesi Son Postnişini Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi’nin Dîvân’ında Mevlânâ ve Mevlevîlikte İlgili Düşünceleri”, *Tasavvuf: İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 8/20 (2007): 159-160.

²⁹ Halil Baltacı-Ömer Aslan, “Erzincan’da Nakşî Hâlidî Gelenek”, 83.

³⁰ Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmi Erzincanî*, 13; Aslan, “Erzincan’da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendîlik” 43-46; Baltacı, “Aşçı İbrahim Dede Hatıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan’ında Dini ve Tasavvufî Hayat”, 52-53.

Osman Efendi'yi halife ilan etmiştir. Daha sonra Erzincan'a geçmiş³¹ ve "Cebeci Dağı'ndan" aşağı inerken yanında bulunan müritleri ile iki rekât namaz kılarak râbita yapmışlardır. Abdullah Mekkî râbitadan kalkarak müritlerine râbitada olan manevi işareti dile getirmiştir. "Bu görünen Erzincan ovasında fevkalâde bir feyz ve bereket olup buradan ulemâdan bir zât ihsân buyurmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ettim. Öyle ilham olundu ki bugünkü günde şarktan garka kadar açılan bir feyz kapısı, bir terzi çırağına ihsân ve inâyet olunmuştur."³² Bu manevi bilgiyle dolu olan Abdullah Mekkî'yi bütün halk karşılamıştır. Herkes evine davet etmesine rağmen medresede kalacağını bildirmiştir. Halktan ve âlimlerden kişiler grup grup ziyarette bulunmuştur. Terzi Baba'ya da bir mürşid-i kâmilin geldiğini söyleyerek ondan ziyarete gitmesini istemişlerdir. Terzi Baba ise "benim öyle yerlerde yüzüm yoktur. Ben miskin fakir terziyim. Ne yüz ile huzurlarına gideyim" cevabını vermesi üzerine birkaç kişinin ikna etmesiyle Abdullah Mekkî'yi ziyarete gitmişlerdir. Terzi Baba medreseden içeri girip Abdullah Mekkî'nin yüzünü görmesiyle kendinden geçerek bayılmıştır. Mekkî'nin "bu kimdir" sorusu üzerine "o sâlihlerden fakir bir terzidir" cevabını duyan Mekkî râbitasında kendisine bildirilen kişinin Terzi Baba olduğunu anlayarak hemen kollarından tutarak yanına getirip oturtmuştur. Terzi Baba orada bulunan âlim ve diğer kimseler gidince Abdullah Mekkî ve Terzi Baba baş başa kalmışlardır. Daha sonra Terzi Baba Mekkî'yi bir ay evinde misafir etmiştir. Zaman içinde Terzi Baba zikir ve murâkabe ile daha fazla zaman geçirir olmuştur.³³ Mekkî, Terzi Baba'yı yanına çağırarak "oğlum Pîr-i Azam Mevlânâ Hâlidî Bağdâdî, bizi buralara gönderdi. Bize bir emanet buyurdu ki anı ehline vereyim. O emanete seni müstehak gördüm. Kabul eder isen anı sana teslim edeyim" sözlerini telaffuz etmiştir. Terzi Baba'nın "siz bilirsiniz" cevabına Abdullah Mekkî "vereceğim emanet sana birçok menfaatler sağlar" karşılığını vermiştir. Böylece Abdullah Mekkî Terzi Baba'yı halife ilan etmiştir.³⁴

³¹ Baltacı-Aslan, "Erzincan'da Nakşî Hâlidî Gelenek", 48.

³² Baltacı, "Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat", 52-53; N. Aydoğan Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmi Erzincanî*, 13.

³³ Baltacı, "Ârif-i Ümmî İki Nakşibendî Şair: Erzincanlı Leblebici Baba (Şemsi Hayâl) ile Tüfekcizâde Salih Baba'nın Şiirlerinde Tasavvufi Düşünce", 16-17; Erzincan'ın tasavvuf kültürü hakkında bilgi için bkz. Halil Baltacı, "Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat", 52.

³⁴ Orhan Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah-ı Kenz*, (Erzincan: Erzincan Ticaret Matbaacılık, 1979), 2-3.

3. Terzi Baba (Muhammed Vehbi Hayyât)

Terzi Baba'nın asıl ismi Muhammed Vehbi Hayyât'dır. Hayyât Arapça asıllı bir kelime olup terzi anlamına gelmektedir. Buradan da mesleğinin terzi olduğu anlaşılmaktadır. Terzilik mesleğinden dolayı "Terzi Baba"³⁵ "Terzi Ağa", boyunun uzun olmasından dolayı "Uzun Terzi" olarak anılmıştır.³⁶ Erzincan'ın Sarıgöl köyündendir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir.³⁷ Babasının adı Fazıl-zâde Abdurrahman Efendi'dir. Terzi Baba ilk olarak seyrü sülûkünü Kâdiri tarikatına göre yapmıştır. Kırk yaşlarında Nakşibendiyye tarikatına intisap ederek Abdullah Mekkî'nin halifesi olmuştur.

Terzi Baba'ya irşad görevi verilmesi birçok âlimi rahatsız etmiştir.³⁸ Daha da ileri giderek şehrin ileri gelen âlimleri ve kişileri Terzi Baba'yı imtihana tâbi tutmak için bir câmîde toplanmışlardır. Terzi Baba içeri girdiğinde herkes gayr-i ihtiyari saygıyla ayağa kalkmıştır. Hiç kimsenin soru sormaya kâdir olamaması üzerine Terzi Baba "Bu âsiyi"³⁹ niye çağırdınız" sorusunu onlara yöneltmiştir. Câmîde soru sormak için gelen kişiler "sizi buraya celbetmekten maksadımız, bazı şeyler sorup öğrenmektir" demişlerdir. Terzi Baba ise "Siz ulemasının bilmediğiniz şey yoktur. Bu âsiden ne hâsıl olur?" diye buyurmuştur. Orada bulunan şehrin ileri gelenleri "Şeyh Efendi Allah'ı nasıl bilirsin?" O da: "Allah'ı bilirim ki sıfatı subûtiyye (hayat, ilim, semî, basar, irade, kudret, kelim, tekvin) sıfatları ile muttasıftır. Bir bilişim daha vardır ki, cür'etlerini yıkanlar yanıma gelsinler" demiştir. Bunun sonucunda âlimler susarak daha konuşmamışlardır.⁴⁰

³⁵ Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah-ı Kenz*, 1-2.

³⁶ Baltacı, "Aşçı İbrahim Dede Hatıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat" 52.

³⁷ Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah-ı Kenz*, 1-2.

³⁸ Bu tarihlerde Şeyh Fehmi Efendi, hocası Bozzâde Hoca Efendi'den ilim tahsili için Tokat'da bulunuyordur. Hocasından izin alarak Erzincan'a dönmüştür. Terzi Baba'nın halife olmasını şehrin ileri gelenleri şikâyet maksadıyla Fehmi Efendi'ye arz etmişlerdir. Fehmi Efendi ise: "*Cenâb-ı Hak Kâdir'dir. Değil İnsana, bir taşa ve ağaca tecelli edip insan gibi irşâd makamına çıkarır. Cenab-ı Hakk'ın Lütfunun nihâyeti yoktur. Eğer Hakikaten kendilerine böyle bir lütf-u ihsân-ı ilâhi nasip olmuş ise buna niçin haset edelim. Cümleten şükrederiz ki bu ihsân memleketimiz ahâlisinden bir zâta nasip oldu*" sözleriyle karşılık vermiştir. Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmi Erzincanî*, 15-16.

³⁹ Terzi Baba'nın, zaman zaman "*bu asi*", "*eller yahşi ben yaman, eller buğday ben saman*" tâbiriyle konuştuğu anlaşılmaktadır. Baltacı, *Aşçı İbrahim Dede Hatıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat*, 54.

⁴⁰ Aktepe, *Terzi Baba Hayatı ve Miftah-ı Kenz*, 4.

Ulemâdan Terzi Baba'ya ilk intisap eden Battalzâde Hacı Hafız Efendi ve Hoca Fehmi⁴¹ olmuştur. Bu durum halkın yumuşamasına ve birçok kimsenin Terzi Baba'nın müridi olmasına vesile olmuştur. Aşçı Dede Hatırasında geçen bilgiye göre Terzi Baba 1264 / 1848 yılında kolera salgınına yakalanarak vefat etmiştir.⁴² Terzi Baba hayattayken kimseye icazet vermemiştir. Ancak Aşçı Dede'nin Hatıraları'nda geçen bilgiye göre Şeyh Fehmi Efendi'ye hilafet vermiştir.⁴³ Daha sonra Mustafa Fehmi Efendi ile devam eden bu kol Şeyh Ahmed Efendi ile son bulmuştur.

Erzincan'da Nakşî-Hâlidî ekolün ikinci kolu Abdurrahman-ı Tâğî'den (ö. 1304/1886) icazet alan Pîr-i Sâmi Erzincânî (ö.1330/1912) ve halifeleri tarafından sürdürülmüştür. Pîr-i Sâmi Erzincânî'nin silsilesi ise Muhammed Beşir Efendi (ö. 1932), Mûsâ Dede Bayburdî (ö. 1973), Abdurrahim Reyhan (ö. 1998) ve günümüzde devam ettiren Avni Reyhan'dır.⁴⁴

4.Abdurrahman-ı Tâğî

1247-1831-32 yılında Siirt'in Şirvan ilçesine bağlı Mavit (Pirinçli) köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Molla Mahmut Efendi, tasavvuf ilmiyle meşgul olan bir aileden gelmiştir.⁴⁵ Annesi Mesayin Hanım ise Hz. Hüseyin'in soyundan gelen Molla Muhammed'in kızı'dır. Abdurrahman Tâğî ilk eğitimini babasından almış, sonrasında o dönemin müderrislerinden istifade ederek eğitimini tamamlamıştır. Babasının yaşadığı Tâğ köyünde medresede eğitim vermeye başlamıştır. Kendisini dünyevi işlerden uzaklaştıracak, ilahi feyz ile dolduracak bir mürşit arayışı içine girmiş, ilk olarak Şeyh Hacı Emin Şirvânî'ye intisap etmiştir⁴⁶ fakat yine arayış içerisinde olan Abdurrahman Tâğî, nihayetinde Seyyid Sıbğatullah el- Arvâsî'ye intisap etmiştir. Daha sonra mürşidi

⁴¹ Mustafa Fehmi Erzincânî, 1815 yılında Erzincan'da doğmuştur. Babası Hacı Ahmed Efendi'yi iki yaşında kaybederek yetim büyümüştür. 1880 yılında Mekke-i Mukerreme'de vefat etmiştir. Terzi Baba olarak bilinen Muhammed Vehbi Hayyât' ın halifesidir.

⁴² Baltacı, "Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat" 53.

⁴³ Baltacı, "Aşçı İbrahim Dede Hâtıratı Çerçevesinde XIX. Yüzyıl Erzincan'ında Dini ve Tasavvufi Hayat", 53; Ünal, *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmi Erzincanî*, 12.

⁴⁴ Aslan, "Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik", 41-42.

⁴⁵ Semih Bekçi, "Abdurrahman Tâğî'nin Sünnet ve Bid'at Tasavvuru", içinde *Geçmişten Günümüze Tarihten İzler*, ed. Doğan Karacoşkun, Osman Köse, (Ankara: Berikan Matbaacılık), 2-3.

⁴⁶ Aslan, "Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik", 95-98.

Seyyid Sıbgatullah el-Arvâsî'den halifelik almıştır. Norşin'de⁴⁷ tekke kurarak oraya yerleşmiş ve on sekiz yıl irşad vazifesinde bulunmuştur. 1304/1886 yılında yetmiş beş yaşında vefat etmiştir.⁴⁸

5. Muhammed Sâmi Erzincânî (Pîr-i Sâmi)

1847 yılında Erzincan'ın Selûke (Yeşilçay) köyünde doğmuştur. Babası İbrahim Efendi'dir.⁴⁹ Erzincan müftüsü Kiremitçizâde Sâlih Efendi'den dersler almıştır. Erzincan'da bulunan âlimlerden Hacı Sıddık Efendi'den ilim tahsil ederek icazet almıştır. Daha sonra İstanbul'da ilmini derinleştirerek Erzincan'a dönmüştür.⁵⁰ Erzincan'ın Üzümlü ilçesine bağlı Keleriç⁵¹ (Karakaya) köyünde imam olarak görev yapmıştır. Erzincan merkezde ise vaizlik görevini üstlenmiş ve sonra Erzurum'a giderek Mekteb-i Rüşdiye'de öğretmenlik yapmıştır.⁵² Süleymaniyeli Şeyh Abdurrahman Efendi'den Kâdiri tarîkatına tâbi olmuştur⁵³ fakat Kâdiri tarîkatındaki sülûkünü tamamlayıp tamamlamadığına dair kesin bilgi yoktur.⁵⁴ Daha sonra Muhammed Sâmi Erzincânî'ye Terzi Baba'nın Halifesi Mustafa Fehmi Efendi, hatm-i hâcegân⁵⁵ okuması ve müritlere zikir öğretmesi için vazife vermiştir.⁵⁶ Muhammed Sâmi Erzincânî,

⁴⁷ Norşin, Bitlis'in Güroymak ilçesi'nin eski adıdır. Abdurrahman Tâgî'nin kurduğu medrese ve tekke o bölgede yaşayan kişilere önderlik ederek dini yaşantılarında derin izler bırakmıştır. Bu medresede on dokuz halifesini ve müritlerini yetiştirerek Nakşî-Hâlidî kolun daha yaygın hale gelmesini sağlamıştır. Bilgi için bkz. Mehmet Saki Çakır, “Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî ve Norşin Tekkesinden Yayılan Kollar”, *İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)*, 3/2 (2017): 27-32.

⁴⁸ Çakır, “Şeyh Abdurrahman-ı Tâgî ve Norşin Tekkesinden Yayılan Kollar”, 27-30.

⁴⁹ Halil Baltacı-Ömer Aslan, “Erzincan'da Nakşî- Hâlidî Gelenek”, 89.

⁵⁰ Fehmi Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 16.

⁵¹ Keleriç; Üzümlü ilçesine bağlı en büyük köylerden biridir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bulunan bilgiye göre, Karakaya köyünde Cumhuriyet öncesi dönemde “*Dar'ul İlim Medresesi*” vardır. Bu medresede birçok ilim adamı yetişmiştir. Tasavvufta da ileri seviyede olan Keleriç köyünde Muhammed Sâmi Erzincânî'nin görev yaptığı ve Halifesi olan Beşir Efendi ile ilk defa bu köyde tanıştığı bilgiler arasındadır. Daha sonra Hacı Abdurrahman Efendi de bu köyde Tasavvufun gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. İbrahim Özdemir, *Dünden Bugüne Üzümlü*, (Erzincan: Erzincan Ticaret Matbaacılık, 1989), 61.

⁵² Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, 99-100.

⁵³ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 16.

⁵⁴ Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, 99-100.

⁵⁵ “Hatm-ı Hâcegan; Nakşibendiyye tarikatında toplu olarak yapılan zikirdir. Tarîkata intisap etmiş kişilerin abdestli olarak, gözler kapalı, daire şeklinde diz çökerek oturmalarıdır. Oturma sırasında tevbe ve istiğfar getirilir, belirli sayılarda olan zikirler halkada olan kişilere taksim edilir ve virdler sırayla okunur. Sonunda dua edilerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahâbe-i kirâm'ım, tarîkatın silsilesinde olan şeyhlerin ruhlarına teveccüh edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Öngören, “Hatm-i Hâcegân” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Tdv Yayınları, 1997), 16: 476-477.

⁵⁶ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 16; Aşçı Dede hâtıralarında Muhammed Sâmi Efendi'den bahsetmediği görülmektedir. Şeyh Fehmi Efendi'ye bağlandığı yıllarda Aşçı Dede'nin Erzincan'a gelmediği anlaşılmaktadır. Baltacı- Aslan, “Erzincan'da Nakşî- Hâlidî Gelenek”, 89.

Erzurum'un Hınıs ilçesinde müderrislik yaparken Abdurrahman Tâgî ile tanışmış ve kendisine intisapetmiştir.⁵⁷ Görevinden istifa eden Sâmi Efendi 1882 yılında Norşin'e (Güroymak) giderek şeyhinin yanına yerleşmiştir. Bir sene içinde halifelik almış ancak bu durum Abdurrahman Tâgî'nin müritleri tarafından itiraz edilerek karşılanmıştır. Tâgî; "Erzincanlı Hoca buraya geldiğinde sobası temizlenmiş, kuru odunla doldurulmuş, önünde de tutuşturucu yerleştirmiş duruyordu biz sadece kibrit çaktık" cevabını vermiştir.⁵⁸ Sâmi Efendi (1301/1883 veya 1302/1884) şeyhi Abdurrahman Tâgî'den icazet alarak Erzincan'da irşad hizmetinde bulunmuştur. Erzincan'a geldiğinde ilk zamanlar tekke kurmamış ancak sonra dedesinin yardımıyla Kırtıloğlu⁵⁹ Tekkesi'ni kurmuştur. Erzincan'da Hâlidî kolun sonraki nesillere aktarılmasında öncülük etmiş, birçok mürit ve halife yetiştirmiştir. Bu halifeler şunlardır:

1. Muhammed Beşir Erzincânî
2. Hacı Abdurrahman Acar (Hâfî)
3. Kelkitli Hacı Ali Efendi
4. Hacı Hasan Efendi (Hanzarlı)
5. Hacı Hoca Mehmed Efendi Erzincânî⁶⁰

Vefat etmeden önce halifeliği Beşir Efendi'ye vererek onu irşad göreviyle vazifelendirmiştir.⁶¹ 1330/1912 yılında Hakk'a vuslatı gerçekleşmiş ve dergâhına defnedilmiştir. Sevenleri tarafından yapılan türbe 1939 depreminde yıkılmıştır. Günümüzdeki türbesi sonradan tekrar inşa edilmiştir.⁶²

6. Muhammed Beşir Erzincânî

Nakşibendiyye'nin Hâlidî kolunun devamını sağlayan velilerden biri olan Beşir Efendi'nin doğum tarihi hakkında kesin bilgi olmamakla beraber 1865 veya aileden

⁵⁷ Muhammed Sâmi Erzincânî'nin Hâlidî şeyhlerinden Abdurrahman Tâgî ile karşılaşması ve ona intisap etmesi ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bkz. Aslan, "Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik", 100-104; Ünal Tuygun, *Piri Sâmi Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*, (Erzincan: Kervan Yayınları, 2016), 20-21; Baltacı- Aslan, "Erzincan'da Nakşî Hâlidî Gelenek", 90.

⁵⁸ Ünal Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, (İstanbul: 2004), 99-100; Baltacı- Aslan, "Erzincan'da Nakşî Hâlidî Gelenek", 90; Aslan, "Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik", 103.

⁵⁹ Bilgi için bkz. Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 16 -17.

⁶⁰ Aslan, "Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik", 105-106.

⁶¹ Baltacı-Aslan, "Erzincan'da Nakşî Hâlidî Gelenek", 90.

⁶² Aslan, "Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik", 104- 105; Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 17.

alınan bilgilere göre 1869⁶³ yılında Küpesük (Saztepe) köyünde dünyaya geldiği bilinmektedir ancak mezar taşında 1865 yer alırken Nüfus Müdürlüğü kayıtları 1854'ü göstermektedir.⁶⁴ Babası Hüseyin Efendi annesi ise Zeynep Hanım'dır. Babasını küçük yaşta kaybeden Muhammed Beşir, dedesi Hasan Efendi ve amcasının yanında büyümüştür. Küpesük'te doğmasına rağmen yaşadığı ve büyüdüğü yer Keleriç (Karakaya) köyü olmuştur.⁶⁵ Eğitimine bu köyde başlayan Beşir Efendi, Pîr-i Sâmi ile ilk defa burada karşılaşarak eğitimini mürşidi Sâmi Efendi ile devam ettirmiştir.⁶⁶ Üç evlilik yapmış,⁶⁷ bu evliliklerinden on üç çocuğu olmuştur.⁶⁸

Beşir Efendi'nin hilafeti için Muhammed Sâmi'ye iki defa manevî emir gelmiştir.⁶⁹ Muhammed Sâmi, ilk müridi olan Beşir Efendi'den ayrılmak istemediği için bir süre halifeliği erteleyip sonra Beşir Efendi'ye icazet vermiştir.⁷⁰ Beşir Efendi, Muhammed Sâmi'den 1908 senesinde icazet alarak Otlukbeli'de daha sonra Tercan'da tekke kurmuştur. Pîr-i Sâmi'nin vefatından (1912) sonra Erzincan'a geri dönerek Kırtıloğlu Tekkesi'nin ikinci postnişini olmuştur.⁷¹ Beşir Efendi dört halife yetiştirmiştir. Halifeleri:

1. Dede Paşa Baştürk (Mûsâ Bayburdî)
2. Nuri Efendi
3. Nazım Hoca
4. Hidayet Efendi

⁶³ Tuygun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, 129; Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 2017, 16.

⁶⁴ Bu bilgi, görüşüp mülakat yaptığımız (25.03.2023) Enver Şahin tarafından Erzincan Nüfus Müdürlüğünden alınarak aktarılmıştır (03.01.2018). Ayrıca bkz. Enver Şahin, *Erzincanlı Sâlih Baba Dîvânı*, (İstanbul: Çalış Ofset Matbaacılık, 2020), 68.

⁶⁵ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 20. Beşir Efendi'nin torunu Abdurrahim Reyhan'ın beyanına göre: “Biz hem anadan hem babadan Hz. Hüseyin'in soyundanız. Atalarımız Bağdat'tan Antep'e Maraş'a oradanda Erzincan'ın Küpesük Köyüne gelmişlerdir.” Rivayete göre: Beşir Efendi'nin kendisinde seyyid olduklarını kanıtlayan soyağacının bulunduğu, fakat tevazu halinden ve kalpte bir kibir olma ihtimalinden dolayı bu belgeyi duvarda bulduğu bir deliğe sokarak çamurla kapatmıştır. Şahin, *Erzincanlı Sâlih Baba Dîvânı*, 69.

⁶⁶ Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik” 114.

⁶⁷ Beşir Efendi'nin evliliği hakkında bilgi için bkz. Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 21.

⁶⁸ Baltacı-Aslan, “Erzincan'da Nakşi Hâlidî Gelenek”, 91; Dede Paşa'nın oğlu Nurettin Efendi'den alınan bilgiye göre: Beşir Efendi'nin iki oğlu 1939 yılında Erzincan depreminde vefat etmişlerdir. Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 20.

⁶⁹ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 20.

⁷⁰ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 16-20.

⁷¹ Baltacı- Aslan, “Erzincan'da Nakşi Hâlidî Gelenek”, 91; Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 22.

Bu halifelerden Dede Paşa Kırtıloğlu Tekkesi'nin üçüncü postnîşini olmuştur. Beşir Efendi 1932 yılında vefat etmiştir. Kabri Erzincan Terzi Baba Mezarlığı'ndadır.⁷²

⁷² Aslan, “Erzincan’da Tasavvuf Kùltürü ve Nakşibendilik”, 115-116.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEDE PAŞA’NIN HAYATI

1.1. Doğumu ve Çocukluğu

Yakın dönem Erzincan’ın manevi hayatına etki eden önemli isimlerden birisi de Dede Paşa olarak bilinen Mûsâ Baştürk’tür. Bayburt’ta doğmuş olmasından dolayı Bayburdî nisbesini almış, Mûsâ Bayburdî olarak da tanınmıştır. Dede Paşa bizzat kendi ifadeleriyle gerçek doğum tarihinin Rûmî takvime göre 1300 olduğunu, beş altı yıl sonra nüfus kayıtlarına geçirildiğini zikretmektedir. Buna göre 1294-1295’te⁷³ (m.1878-1879) Bayburt’un Pulur ilçesine bağlı Aşağı Lori Köyünde dünyaya gelmiştir.⁷⁴ Dede Paşa İzni Ağalar lakabıyla⁷⁵ bilinen, misafîrperverlikleriyle halkın gönlünde yer eden bir hanedan soyuna mensuptur.⁷⁶ Babası Hacı Hüseyin Efendi, Annesi Gülhanım’dır. Hüseyin Efendi İzni Ağalar lakabıyla tanınmış çok akıllı, çalışkan bir kişi olup köyde birçok arazi ve mal varlığına sahip, seçkin bir kişidir. Annesi Gülhanım ise Seyyidler lakabıyla bilinen Bayburt’un Kitire Köyü’nde yaşayan bir aileye mensuptur.⁷⁷ Paşa’nın Babası Hüseyin Efendi iki evlilik yapmıştır. Dede Paşa; iki ağabey ve kız kardeşlere sahiptir. Ağabeylerinden birisinin genç yaşta vurularak öldürüldüğü anlaşılmaktadır.⁷⁸

Dede Paşa’nın, ailenin köyde arazileri olduğundan dolayı yaz aylarında Aşağı Lori Köyünde ikamet edip kış aylarını ise Bayburt’ta geçirdiği anlaşılmaktadır.⁷⁹ Okumayı çok seven Dede Paşa kaynaklara göre sıbyan mektebine devam etmiş sonrasında rüşdiyeyi başarılı şekilde tamamlamıştır. Ünal Tuygun’un eserinde ifade

⁷³ Halil Baltacı, Ömer Aslan, “Erzincan’da Nakşî-Hâlidî Gelenek”, 91; Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 24; Ömer Aslan, “Erzincan’da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, 116-118.

⁷⁴ Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 17.

⁷⁵ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 23.

⁷⁶ Mehmet Kadioğlu, *Tasavvuf Sohbetleri*, (Bahar Matbaası), 10.

⁷⁷ Albayrak, “Dede Paşa”, 9: 83; Abidin Baştürk ile kişisel görüşme, (18. Kasım. 2020).

⁷⁸ Baştürk ile kişisel görüşme.

⁷⁹ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 23.

edildiğine göre; Dede Paşa önce Sıbyan mektebini daha sonra Bayburt'ta rüşdiyeyi başarılı şekilde bitirerek babası tarafından İstanbul'da “Dârü'l-ulyâ” adlı okula kaydedilmiş fakat çok geçmeden babasının vefatıyla köydeki araziyle ilgilenmek üzere okulu bırakmak zorunda kalarak köyüne dönmüştür.⁸⁰ Fakat yaptığımız araştırmalar ve edindiğimiz bilgilerde İstanbul'da “Dârü'l-ulyâ” adlı bir okula kayıt yaptırdığına dair bir belgeye ulaşamadık.⁸¹ Eğitimi devam ettiği sırada boş zamanlarını değerlendirerek Hocası Mustafa Efendi'den çeşitli dersler almıştır. Dede Paşa'nın zekâsı öğretmeni Mustafa Efendi'nin dikkatinden kaçmamıştır.⁸²

Dede Paşa'nın babası Hüseyin Efendi vefat ettiğinde Dede Paşa on dört yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır. Babası vefat edince annesi başka birisiyle evlenmiştir. Bu dönemde dayısı kendisine her konuda destek ve yardımda bulunmuştur.⁸³

1.2. İsmi ve Nisbeti

Dede Paşa'nın “Dede” lakabını almasına dair iki görüş ileri sürülmüştür. Birinci görüşe göre; Dede Paşa'nın babası Hacı Hüseyin Efendi dedesini çok sevmektedir. Çocuğuna çok sevdiği dedesinin (Mûsâ) ismini verir. Kendisi ve ailesi çocuklarını her sevdiklerinde “dedem dedem” hitabıyla severler. Böylece zaman içinde gerçek ismi yerine “Dede” daha çok kullanılır ve Mûsâ yerine herkes tarafından bu şekilde anılır hâle gelir.⁸⁴ Diğer bir görüşe göre; Dede Paşa'yı çok seven Hocası Mustafa Efendi öğrencisine Dede ismini vermiş ve bu şekilde hitap edilegelmiştir.⁸⁵

1.3. Evlilikleri, Çocukları ve Torunları

Dede Paşa iki evlilik yapmıştır. İlk izdivacını Şefika Hanım'la yapmış ve hayatının büyük bir kısmını onunla geçirmiştir. Ayşe, Adışah, Mehmet, Makbule, Hüsametdin, Nurettin, Hayrettin ve Şükrane isimlerinde sekiz evlatları olmuştur.⁸⁶ Adışah, Şükrane ve Hayrettin küçük yaşta vefat etmişlerdir. Büyük kızı Ayşe;

⁸⁰ Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 18.

⁸¹ Torunu Abidin Baştürk'ten aldığımız bilgide ve diğer elimizdeki kaynaklarda Dede Paşa'nın “Dâr'ü'l-ulyâ” adlı okula kayıt yaptırdığı bilgisine ulaşamadık.

⁸² Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 18; Baştürk ile kişisel görüşme.

⁸³ Baştürk ile kişisel görüşme; Albayrak, “Dede Paşa”, 83; Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 24.

⁸⁴ Baştürk ile kişisel görüşme; Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 24.

⁸⁵ Baltacı-Aslan, “Erzincan'da Nakşi Hâlidî Gelenek”, 91; Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 18.

⁸⁶ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 29; Enver Şahin, *Erzincanlı Sâlih Baba Divânı*, 74.

Muhammed Beşir Efendi'nin oğlu Ahmet Buyruk'la evlenmiş ve çocukları; Lütfiye, Rabia, Suat, Fadime, Metin'dir.

Oğullarından Mehmet Baştürk, üç evlilik yapmıştır. İlk eşi verem hastalığından dolayı vefat etmiştir. Üç eşten dünyaya gelen çocukları; Nizamettin, Hayrettin, Salih, Adalet, Sadet, Şükrane, Hanime, Fatma ve Büşra'dır. Dede Paşa'nın kızı Makbule'nin çocukları; Gülpaşa, Feriknaz, Resmigül, Gülser, Fatma, Songül, Edip'tir. Dede Paşa'nın bir başka oğlu Hüsamettin Baştürk'ün çocukları; Necmettin, Müberra ve Sevim'dir. Dede Paşa'nın altıncı çocuğu Nurettin Baştürk'ün çocuklarının isimleri ise şu şekildedir: Nuran, İmran, Abidin, Selahattin, Hacı Abuş'tur. Selahattin iki buçuk, Hacı Abuş ise yirmi iki yaşında (1974) vefat etmiş ve Dede Paşa'nın yanına defnedilmiştir.

Dede Paşa'nın eşi Şefika Hanım, Muhammed Beşir Efendi'nin sâdık müritlerindendir. Paşa gibi o da çok hizmette bulunmuştur. O dönemde Şefika Hanım Bayburt'un Aşağı Lori Köyünde ikamet ederken, 1954 ve 1956'da çocuklarından Hüsamettin ve Nurettin Bey Erzincan'a göç ederler. Köyde yalnız kalan Şefika Hanım'ı oğlu Nurettin Bey Erzincan'a yanına getirir. Şeyhi Beşir Efendi'ye çok bağlı olmasından dolayı her duasında onun yanına defnedilmeyi Allah'tan niyaz eder. Bir sene çocuklarıyla beraber yaşayan Şefika Hanım 1957'de vefat ederek şeyhinin yanına defnedilir.⁸⁷ Dede Paşa ikinci izdivacını ise 1962'de Havva Hanım'la yapmıştır. On bir yılı birlikte geçirdikleri bir evlilikleri olmuştur. Havva Hanım'ın da Nakşî Hâlidî yolunda çok hizmette bulunduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸

1.4. Tasavvufa İntisabı

Tekke ve zaviyelerin kapatıldığı dönemde Allah dostları; insanlara Allah'ın emir ve nehiyelerini anlatmak ve Müslümanları tarîkate davet etmek amacıyla köy köy, şehir şehir gezip hizmette bulunuyorlardı. Rivayete göre Pîr-i Sâmi, Halifesi Beşir Efendi'ye “iki aslan bir posta sığmaz” ifadesiyle onun farklı şehir ve köylere giderek hizmette bulunup müntesip edinmesini istemesi üzerine Beşir Efendi bu hizmeti yerine getirmek amacıyla başka şehir ve köylere gider. Bu seyahatlerinden birisinde Beşir Efendi'nin Dede Paşa ile tanıştığı anlaşılmaktadır. Buna göre Beşir Efendi'nin gittiği köylerden biri

⁸⁷ Abidin Baştürk ile kişisel görüşme. Bu dönemde Abidin Baştürk bir buçuk, iki yaşlarındadır. Fakat Annesinden dinlediği bu bilgileri bizimle paylaşmıştır.

⁸⁸ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 29.

de Bayburt'un Aşağı Lori Köyü'dür. Köyde sohbet ederken on sekiz, on dokuz yaşlarında olan Dede Paşa sohbe katılmak üzere geldiğinde cemaatten birkaç kişiden “dede dede gel” cümlesini duyan Beşir Efendi yaşlı bir dede beklerken içeri genç bir kişinin girmesi kendisini şaşırtır. Dede Paşa yapılan sohbetten çok etkilenir ve Beşir Efendi'ye intisap eder. Beşir Efendi Bayburt'tan ayrılarak Erzincan'a geri döner fakat bu ayrılığa Dede Paşa dayanamayıp şeyhi'nin yanına gelerek hizmetinde bulunur.⁸⁹ Abdurrahim Reyhan Efendi'nin aktardığına göre Dede Paşa çok zengin bir ailenin çocuğu olmasına rağmen Beşir Efendi'nin yanından ayrılmamış, onunla birlikte tebliğ görevi yürütmüştür.

Bu dönemde Erzincan Rus ve Ermeni işgalinde (1916-1917) kalmış, Ermenilerin işkence, zulüm ve hatta toplu katliamlarına maruz kalan halk evlerini ve yurtlarını terk ederek farklı yerlere göç etmişlerdir.⁹⁰ Bu zorlu döneme tanıklık eden Dede Paşa asteğmen rütbesinde Kop Dağı'nda savaşa katılmıştır.⁹¹ Evlerini terk etmek zorunda kalan halk bir süreliğine farklı yerlere göç etmiştir. Muhammed Beşir Efendi ise ailesiyle muhacir olarak Kırşehir'e gitmiş⁹² ve bu süre zarfında beş yüz den fazla kişi kendisine intisap etmiştir.⁹³ Dede Paşa da muhacir olarak Tokat Zile'ye gitmiştir.⁹⁴ Şeyhi Beşir Efendi ile farklı yerde olmaları Dede Paşa'yı onu görmekten alıkoymamıştır. Zaman zaman Kırşehir'e giderek şeyhini ziyaret etmiş, manevi olarak istifade etmekten geri durmamıştır. Zaman içinde Erzincan'ın işgalden kurtulmasıyla Beşir Efendi ve Dede Paşa Erzincan'a geri dönerek irşad faaliyetlerine devam etmişlerdir.⁹⁵

Şeyhinin yanından pek uzaklaşmayan Dede Paşa'nın ara sıra ailesiyle ilgilenmek veya arazilerinin hasadı için köyüne döndüğü anlaşılmaktadır. Hasat sonrasında elde

⁸⁹ Halil Baltacı, Ömer Aslan, “Erzincan'da Nakşî-Hâlidî Gelenek”, 91; Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 16; Baştürk ile kişisel görüşme.

⁹⁰ Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2019), 3: 283-285.

⁹¹ Ünal Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 2017, 19.

⁹² Baltacı-Aslan, “Erzincan'da Nakşî Hâlidî Gelenek”, 91; Şahin, *Erzincanlı Sâlih Baba Dîvânı*.

⁹³ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 25; Şahin'le kişisel görüşme.

⁹⁴ Aslan, “Erzincan'da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”, 117; Şahin, *Erzincanlı Sâlih Baba Dîvânı*, 74.

⁹⁵ Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 20.

edilen geliri ihtiyaçlarını karşılayacak kadarını ailesine bırakıp diğerk kalan kısmını ise tekkede olan ihvâna bağışlardı.⁹⁶

Dede Paşa'nın şeyhi Beşir Efendi'ye son derece bağli olduğı anlaşılmaktadır. Zira kolun müessisi ve Beşir Efendi'nin de şeyhi olan Pîr-i Sâmi henüz sağ olmasına rağmen Dede Paşa'nın gönlünde başka birisine herhangi bir meyil ortaya çıkmamış, içinde en ufak bir şüphe meydana gelmemiştir. Görüldüğü kadarıyla ömrü boyunca şeyhine kopmaz bir bağ ve büyük bir muhabbetle bağli kalmıştır.⁹⁷

Pîr-i Sâmi'nin bulunduğı bir mecliste herkes onun içeri girmesini beklemektedir. Pîr-i Sâmi ve halifesi Beşir Efendi içeri girer ve yerlerini alırlar. Dede Paşa gönlünden gelen bir sevgiyle yüzünü Beşir Efendi'ye çevirir. Yan tarafında kalan Pîr-i Sâmi, Dede Paşa'nın Beşir Efendi'ye sadakatle bağlılığı dikkatinden kaçmaz. Daha sonra Pîr-i Sâmi, Dede Paşa'nın gönlüne nazar ettiğini bir an bile mürşidinden ayrılmadığını ve ona iyi bakmasını Beşir Efendi'ye söyler.⁹⁸

Dede Paşa, bir velinin hilafet makamına erişip halife olmasının Allah'ın emri ve velilerin reyi ile gerçekleştiğini irşat görevinin bu şekilde üstlenildiğini dile getirir.⁹⁹ Görebildiğimiz kadarıyla ilmiyle ve ameliyle kâmil olan Dede Paşa, Allah'ın seçip ihsanda bulunduğı irşat görevini üstlenmiş bir zât olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁰ Torunu Abidin Baştürk ile yapılan mülakatla elde ettiğimiz ve ilk defa bizim çalışmamızda ortaya konulan bir takım bilgileri burada dile getirmek istiyoruz. Beşir Efendi'nin oğlu Ahmet Buyruk'un anlattığına göre; tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra Beşir Efendi tekkelerin tekrar açılma ihtimali ve silsilenin devamı konusunda Hidayet Hoca, Nazım Hoca, Nuri Efendi ve Dede Paşa'nın icazetnâmelerini bir sandığa koyarak kendisinden sonra hilafeti devam ettirmelerini buyurmuş fakat mahsus bir isim belirtmemiştir. Beşir Efendi'den sonra irşat görevi diğerk halifelerin ısrarı üzerine Dede Paşa'ya tevdi edilmiştir.¹⁰¹ Bu konuda nakledilen başka bir rivayete göre; Beşir Efendi'nin birinci halifesi Dede Paşa, ikinci halifesi Nuri Efendi, üçüncü halifesi Nazım

⁹⁶ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 24; Baştürk'le kişisel görüşme.

⁹⁷ Naim Akkaş, kişisel görüşme, 15.01.2021, Enver şahin, kişisel görüşme; Baştürk, kişisel görüşme; Fikri Karabudak, kişisel görüşme, 20.12.2020.

⁹⁸ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 25-26; Karabudak, kişisel görüşme.

⁹⁹ Kadioğlu, *Tasavvuf Sohbetleri*, 119.

¹⁰⁰ Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 19.

¹⁰¹ Baştürk, kişisel görüşme.

Hoca, dördüncü halifesi ise Hidayet Efendi'dir. Üç halifenin seyrü sülûku tamamlayıp icâzet aldıkları halde halife tâyin edilmedikleri hatta Beşir Efendi'nin kendi isteği ile son üçünün icâzetini benimle toprağa gömün dediği de nakledilenler arasındadır.¹⁰² Beşir Efendi'nin 1932 yılında vefatından sonra Nazım Hoca irşad faaliyetine devam etmiştir. Hidayet Efendi ve 1939 yılında enkaz altında kalan Nuri Efendi'nin irşad faaliyetinde bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Kabirleri Terzi Baba Mezarlığı'ndadır.

1.5. Tasavvufî Kişiliği ve Faaliyetleri

Dede Paşa'nın yaşadığı dönemde Anadolu'da yaşanan sosyal siyasal olayların olumsuz sonuçlarına rağmen tasavvufî hayatın canlılığını sürdürmesinde büyük çaba sarfettiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda Dede Paşa yaşamının her alanında Kur'ân-ı Kerîm ve sünnet'i seniyye çizgisinden kaymadan yaşamış mutasavvıflardandır. Dede Paşa'nın tasavvufî şahsiyeti hakkında onu yakından tanıyan müritlerinin ve torunu Abidin Baştürk'ün bize aktardıklarından şerîata ve sünnete uygun, takva sahibi olarak yaşadığını anlıyoruz. Yaşamının her alanında kendini şan ve şöhretten uzak tutarak insanlara bu yönde rehberlik etmiş ve sohbetlerinde de tevazu sahibi, alçak gönüllü olmayı sık sık tekrar ettiğini görmekteyiz. Halifesi olan Abdurrahim Efendi Dede Paşa'nın "tevâzu hâlini kimse taklit dâhi edemez" ifadeleriyle alçak gönüllü olduğunu anlatmaktadır. Dede Paşa'nın sohbetinden dinlediklerimize göre, her zaman insanlara hitap şekli "benim efendim", "benim sultanım" gibi ifadeler olmuştur.¹⁰³ Çünkü Dede Paşa her insanda Allah'ın öz ve keremini görmüştür.

Mahviyet sahibi Dede Paşa, yaptığı hiçbir hizmeti anlatmamıştır. Hizmetleri, duyan ve görenlerden alınan bilgilerle sabit olmaktadır. Dede Paşa sürekli Allah'ı zikreden, namaz kılan, insanları Allah'ın emrine yönelten bir kişi olmuştur. Dede Paşa'ya bağlanan kötülüklerinden arınıp Allah'a iyi bir kul, Paşa'ya da iyi bir mürit olmuştur. Her zaman tek gayesi Allah olmuş, on sekiz on dokuz yaşlarından itibaren kendini hizmete vermiş, vefatına kadar da hizmetlerine devam etmiştir. Kalbinde beslediği Allah sevgisi ve mürşidine kalben bağlı olması onu seksen yıla yakın bu hizmetin içinde tutmuştur.¹⁰⁴ Rivayete göre tekke ve zaviyelerin kapatılıp herkesin evine çekildiği

¹⁰² Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 21-22; Şahin, *Sâlih Baba Divânı*, 71.

¹⁰³ Akkaş, kişisel görüşme; Karabudak, kişisel görüşme; Baştürk, kişisel görüşme.

¹⁰⁴ Fehmi Kuyumcu, *Tasavvuf Sohbetleri*, (2008), 9; Baştürk kişisel görüşme.

dönemde Dede Paşa kar kış demeden Beşir Efendi'nin evine gitmiş fakat rahatsız etmemek için evin dış kapısında yatarak beklemiştir. Sabaha kadar yağın kar üzerini kapatmasıyla Valide Hanım Dede Paşa'yı görmesiyle içeri almıştır.¹⁰⁵ Dede Paşa'nın oğlu Nurettin Efendi ifadesinde; babasının sıkıntılı dönemler geçirmesine rağmen hiçbir tereddüt yaşamadan Bayburt'tan Erzincan'da bulunan Beşir Efendi'nin tekkesine at ile dağları aşarak gittiğini dile getirmiştir ve giderken bazen Fırat'a düştüğünü, bazen eşkıyaların önünü kestiğini dile getirmiştir.¹⁰⁶

Dede Paşa, Hazreti Ali'nin "Bir Müslümana bir harf öğretmek, din hududunda Beytullah'ı yeniden yapmış kadar bir ecri vardır" sözünü zikrederek bu yoldaki varisleri olduğunu dile getirmiştir.¹⁰⁷ Onun tasavvufi faaliyetleri hakkında bilgi veren önemli bir husus ise Türkiye'nin birçok şehrine (Ankara, Bursa, İstanbul, İzmir, Erzurum, Erzincan, Bayburt, Gümüşhane) irşat faaliyetinde bulunmuş ve müntesip edinmiş olmasıdır. Sohbetine katılanlara gönlündeki Allah sevgisini yansıtarak herkesi etkilemiştir. Onu ziyarete gelenlere "sizler bizim büyüğümüzünüz biz size hizmet etmekle şeref kazanırız" sözlerini dile getirerek samimiyetini ve insana hizmetin Allah'a yapılan hizmet olduğunu göstermiştir.¹⁰⁸

Dede Paşa'nın bu silsiledeki en önemli faaliyetlerinden biri de Nakşibendiyye tarikatının önem verdiği nafile ibadetlerden olan teheccüt namazında okunan sûrelere dair bazı tasarruflarıdır.¹⁰⁹ Dede Paşa'dan önceki dönemde en az iki en çok on dört olan teheccüt namazının birinci iki rekâtında "âyetel kürsî" ve "âmenerrasûlü" âyetlerini, ikinci iki rekâtın birincisinde Meryem sûresinin doksan yedinci âyetinden son âyete kadar okunur. İkincisinde "Tâhâ" sûresi okunur. Üçüncü iki rekâtın birincisinde "Secde" ikincisinde "Duhân" sûreleri, dördüncü iki rekâtın birincisinde "Yâsin" ikincisinde "Feth" sûreleri, beşinci iki rekâtın birincisinde "Zümer" ikincisinde "Hadîd" sûreleri, altıncı iki rekâtın birincisinde "Mülk" ikincisinde "Müzzemmil" sûreleri, yedinci iki rekâtın birincisinde "Mülk" ikincisinde ise "Kadir" sûreleri okunarak

¹⁰⁵ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 25.

¹⁰⁶ Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 19.

¹⁰⁷ Kadıoğlu, *Tasavvuf Sohbetleri*, 67.

¹⁰⁸ Albayrak, "Dede Paşa", 83.

¹⁰⁹ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 26.

kılınılmaktayken¹¹⁰ Dede Paşa, Beşir Efendi'nin emriyle okunan sûreleri değiştirerek teheccüt namazının ilk iki rekâtın birinci rekâtında beş “İhlas” ikinci rekâtında beş “İhlas” sonraki iki rekâtın birincisinde yedi “İhlas” ikincisinde beş “İhlas” sûreleri okunarak kılınmasını istemiştir.¹¹¹ Araştırmalarımıza göre teheccüt namazı, bu silsilenin müritleri tarafından bu şekilde kılınagelmiştir.¹¹² Fakat Dede Paşa bu yeniliği getirdiğinde tarîkatta tatsızlığa neden olmuştur. Çünkü bir tarîkat esası ancak iki durumda değiştirilir: Birinci durumda, büyük âlim ve Peygamber'in varisi olan zât tarafından değiştirilmesi, ikinci durum ise bu değişikliğin bir ihtiyacı karşılaması ve o dönemde zarûrete binaen bir kimseye verilen görev üzerine yapılan yenilik olmasıdır. Bu hassasiyete dayanarak Nûri Efendi tarafından Dede Paşa “bid'atçılık” ile suçlanmıştır.¹¹³

1.6. Kerâmetleri

Dede Paşa, velîlerin kerâmet sahibi olduklarını dile getirerek Nakşibendiyye Tarîkatında kerâmete çok fazla değer verilmediğini, çünkü kerâmetin insanı riyaya düşüreceğini vurgulamaktadır.¹¹⁴ Dede Paşa sohbetinde kerâmeti zâhir ve hakikat olarak ikiye ayırmaktadır. Zâhir olarak, her insanda bulunan kerâmet delil-i aklîdir. Allah'ın insanlara vermiş olduğu en büyük kerâmetidir. Zâhir de olan kerâmet kişide keşfi açarak kişinin tarîkata girmesinde büyük vesile kaynağı olur. Fakat zâhirde gösterilen olağanüstü olay kerâmetin alameti değildir. Hakikatteki kerâmetin alameti, Allah kuluna Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetinden bir ilim, zihni kemâl vermesidir. Kulda bulunan nübüvvet Allah'ın zâtını kendine çeker.¹¹⁵ Yukarıda da belirtildiğine göre Dede Paşa ilke olarak kerâmet gösterilmesine sıcak bakmamaktadır. Çünkü kerâmet göstermenin kişiyi benlik duygusuna götürerek riya sahibi yapacağını düşünmektedir. Bundan dolayı Dede Paşa'nın göstermiş olduğu kerâmetleri torunu Abidin Baştürk'ten ve Dede Paşa'nın döneminde olup onun sohbetlerine katılan ve kerâmetlerine şahit olan kişilerle yaptığımız röportajlarla öğrenebildik. Anlatılan kerâmetlere geçmeden önce Dede Paşa'nın bizzat kendi Beşir Efendi ile beraber yaşadığı kerâmetlerden bir tanesini

¹¹⁰ Nasrullah Efendi, *Şah-ı Nakşibend*, (İstanbul: Buhara Yayınevi, 1978), 75.

¹¹¹ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 26.

¹¹² Karabudak, kişisel görüşme; Akkaş, kişisel görüşme; Nûri Aksu, kişisel görüşme, 7.10.2021.

¹¹³ Baltacı-Aslan, “Erzincan'da Nakşî Halidî Gelenek”, 92; Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 26.

¹¹⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 383-384-385.

¹¹⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 277-278.

anlatmaktadır: Anladığımız kadarıyla Dede Paşa ve Beşir Efendi Gümüşhane'ye gitmek üzere yolda yürümüşlerdir. Karşı taraftan çok uzun ve o kadar da kalın bir yılanın üzerlerine doğru geldiğini görmüşlerdir. Yılan, Dede Paşa ve Beşir Efendi'nin yanına çok yaklaşımadan durup ve orada yarıya kadar dikelerek Dede Paşa ve Beşir Efendi'nin geçmesini beklemiştir.¹¹⁶

Dede Paşa'nın torunu Abidin Baştürk'ten dinlediklerimize göre,¹¹⁷ Dede Paşa'nın çocuklarından Nurettin Efendi 1963-1966 yılları arasında apandisit hastalığına yakalanır. Her gün ağrıları olur ve çok riskli olduğundan ameliyat olmaktan da çekinmektedir. Bir gün sabah kalkarak "bu gece babam beni ameliyat etti" der ve o günden sonra hastalığı geçer. Yaklaşık on yıl herhangi bir rahatsızlığı olmaz. Nurettin Efendi 1976'da bir gün çocuklarından Abidin Paşa'yı sabah namazına kaldırarak ağrılarının olduğunu söylemektedir. Yakın arkadaşlık bağları olan Dr. Nevzat Bey'e birlikte gidilir. Tahliller yapılır, filmler çekildikten sonra film sonucunda Dr. Nevzat Bey Nurettin Bey'in apandisitten ameliyat geçirmiş olduğunu söyler ve böbreklerinde taş olduğu, bu ağrıların da bundan kaynaklandığı öğrenilir.¹¹⁸

Yine Abidin Baştürk'ten dinlediklerimize göre:¹¹⁹ Müslüman olan bir kişi, Hristiyan olup daha sonra Müslüman olan bir bayanla izdivaç kurmak istemiş ve bu isteğini o kişiye iletmiştir. Bayan ise manevi babasının Mevlânâ Hazretleri olduğunu ve ondan istemesi gerektiğini, eğer onay verirse isteğinin gerçekleşeceğini söylemiştir. Bu kişi, yıllar önce ebedi saadete uğurlanmış olan Mevlânâ'dan kız isteyecek bir yetkiye sahip bir kişi bulmak için sormuş, araştırmış gidebileceği kişilere gitmiş fakat sonuç alamamıştır. Bu sırada Ankara'da bulunan Dede Paşa'ya ulaşmış ve Dede Paşa'dan olumlu cevap almıştır. Dede Paşa'yla birlikte Konya'ya Mevlânâ'nın yanına kız istemeye gitmişler. Dede Paşa Mevlânâ'dan bir sonuç alamamış ve birlikte Ankara'ya dönmüşler. Bir hafta sonra tekrar Konya'ya Mevlânâ'nın yanına gitmiş ve orada Mevlânâ ve Dede Paşa'nın sarmaş dolaş oldukları görülmüş ve böylece Mevlânâ'dan

¹¹⁶ Mehmet Kadioğlu, *Tasavvuf Sohbetleri*, 61.

¹¹⁷ Baştürk, kişisel görüşme, 18.11.2020.

¹¹⁸ Dede Paşa'nın torunu Abidin Baştürk bu olay yaşandığını da 9-10 yaşlarında olduğunu ve Babası Nurettin Efendi'nin 10- 12 yıl sonra gerçekten ameliyat olduğunu Dr. Nevzat Beyden öğrendiklerini ifade etmektedir.

¹¹⁹ Baştürk, kişisel görüşme, 18.11.2020.

onay alarak çok mutlu şekilde Ankara'ya gitmişler ve daha sonra evlilikleri gerçekleşmiştir.¹²⁰

Yaşar Ünal kendisi anlatıyor: 1972'de bir akşam arkadaşımın isteği üzerine Dede Paşa'yı ziyarete gidip sohbetine katıldık. İlk defa bir evliya'yı ziyarete gideceğim için merak içindeydim. Dede Paşa'nın pir-i fani olmasına rağmen sesinin gür çıkması, gözlerinin kapalı olması ve bazen de kendinden geçmesi çok dikkatimi çekti. Bir ara parmağını uzatarak kavis çizdi. Merak edip arkadaşıma sorunca o, evliânın dünyanın her yerinde olabileceğini, kavis çizmesini de belki bir şeyi kurtardığını ya da başka bir şey yapıyor olabileceğini söyledi. Tabi ben içimden güldüm ve inanmadım. Sohbet bitti ve herkes dağıldı. 1980'de Erzincan'ın Kemah ilçesinde çalışmaya başladım. Her hafta trenle gidip geliyorum. Yine bir akşam da Erzincan'a gelmek için tren istasyonuna gittim. Bir topluluk gördüm ve yaklaştım. Bir kişi muhabbetle tasavvuftan, velîlerin kerâmetlerinden anlatıyor herkes etrafında toplanmış onu dinlemekte. Bizzat yaşadığım bir olayı size anlatayım diyor. Bir gemide kaptan yardımcısıydım. 1972'de bir akşam yük gemisi on iki personeliyle başka bir devlete gitmektedir. Okyanusun ortasında büyük bir fırtına çıkar. Geminin sağa sola vurması, gemiden gelen çatırtı sesleri herkesi korkutur. Uzun süre böyle devam etmesi umutlarını yitirmelerine neden olur. Korkudan dolayı kaptanın yanında toplanılarak Kur'ân-ı Kerîm okunur ve istiğfar edilir. Bir anda kaptan dikilir ve herkesin kamarasına gitmesini ister. Kaptanın bu isteği herkese anlamsız gelir ve gitmek istemediklerini beraberce ölmek istediklerini dile getirirler. Tekrar kaptan "emrediyorum herkes kamarasına gitsin" sözü üzerine kimse bir anlam veremedi ve herkes kamarasına çekilir. On on beş dakika geçtikten sonra kaptanın düdüğüyle herkes kamarasından çıkar ve geminin iskeleye yanaştığını görür. Herkesin yüzü merakla kaptana doğru çevrilir. Kaptan, pir-i fani sakallı birinin parmağını uzatarak gemiyi çekip getirdiğini anlatır."

Tevafuk olarak bu olayı dinleyen Yaşar Ünal, aynı tarih ve saatte Dede Paşa'nın sohbetine katıldığı ânı hatırlayıp Dede Paşa'nın anlam veremediği hareketleri ve

¹²⁰ Bu olayı yaşayan kişi 1989 da Bursa'dan Erzincan'a gelerek Dede Paşa'nın akrabalarını araştırmış ve Abidin Baştürk'e ulaşmıştır. Bizzat kendisi yaşadıklarını Abidin Baştürk'e anlatarak Dede Paşa'nın Mevlana'dan onay alması sonucu evlendiklerini ve daha sonra da boşandıklarını beyan eder.

arkadaşının sözlerini yeniden değerlendirdiğinde gemiyi kurtaran kişinin Dede Paşa olabileceğine dair bir düşüncenin kendisini etkisi altına aldığını söylemektedir.¹²¹

1.7. Halifesi

Araştırmalarımızda Dede Paşa'nın tek halifesi olduğu bilgisine ulaştık. Dede Paşa silsilenin devamı için Beşir Efendi'nin emriyle hilafeti Abdurrahim Efendi'ye vermiştir. 1957 yılında Dede Paşa'ya mürit olan Abdurrahim Efendi 1972'de ise halifesi olmuştur. Bu süre zarfında yanından ayrılmamış birlikte irşat faaliyetinde bulunmuşlardır.¹²²

Dede Paşa vazife için il dışına çıktığında Abdurrahim Efendi'ye; “benimle görüşme imkânı bulamayanlara zikir ve râbitalarını tarif et, görüşme imkânı bulurlarsa zikirlerini tazelerim” emrinde bulunur. Abdurrahim Efendi bu verilen görevi yerine getirir.

Abdurrahim Efendi bir sohbetinde rüyasını anlatmaktadır: Buna göre ne uykuda ne de uyanık halde olmadığı fakat şuurunun açık olduğu bir halde Dede Paşa; Abdurrahim Efendi'ye benzeri bulunmayan, kıymeti ölçülemeyen parlak bir taç giydirir. Abdurrahim Efendi bu giydirilen tacı zikir tacı olarak yorumlamıştır.¹²³ Sonraki bir zamanda Dede Paşa Reyhan Efendi'ye; artık hilafet zamanının geldiğini, sohbet ve teveccüh yapmaya ehil olduğunu söylemiştir. Bundan sonra Dede Paşa, Abdurrahim Efendi tarafından verilen dersleri tazeleme gereği duymamıştır. Bazı ihvânın Abdurrahim Efendi'nin hilafete gelmesine karşı çıkmalarına rağmen Abdurrahim Efendi halife olarak seçilmiştir.¹²⁴

Abdurrahim Efendi bu kadar büyük bir vazifenin kendisine verilmesini istemez ve bunun kendisine verilmesine nimet mi yoksa zahmet mi olacağına karar veremez. Bu hizmetin çok büyük olduğunu, bu görevi lâıykıyla yerine getiremeyeceği korkusu, bu görev için yeterli ilme sahip olmadığı düşüncesiyle Dede Paşa'nın yanına giderek durumu izah eder. Ancak Dede Paşa'nın Abdurrahim Efendi'yi teskin ettiği, korkup çekinecek bir durumun olmadığı, hilafeti aldığı anda kendisinin de aynı duyguları

¹²¹ Yaşar Ünal, kişisel görüşme (10.04.2021).

¹²² Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 41-43.

¹²³ Kadıoğlu, *Tasavvuf Sohbetleri*, 135- 136.

¹²⁴ Demirel, “Abdurrahim Reyhan Efendinin Hayatı Ve Tasavvufi Görüşleri,” 9-10.

yaşadığını ifade ettiği anlaşılmaktadır. Zira kendisi de halifelik görevini Beşir Efendi'nin layık görmesi ve emriyle almıştır. Gerçekte bu hizmeti verenin Allah olduğunu, hizmeti verenin kolaylığını da vereceğini söyleyerek Abdurrahim Efendi'yi rahatlatmıştır.¹²⁵

Abdurrahim Efendi ise kendinden sonra halifeliği çocuklarından Avni Efendi'ye vermiştir ve günümüzde halifeliği Avni Efendi devam ettirmektedir.

1.8. Vefatı

Dede Paşa on dokuz yaşında tarîkata intisap etmiş, uzun yıllar verdiği hizmetlerden sonra 4 Eylül 1973 yılında 94-95 yaşında iken; “çağırdılar gidiyorum. Beni Terzi Baba Mezarlığı'nda şeyhimin yanında bir yerde toprağa veriniz” vasiyetiyle Hakk'a vuslat etmiştir.¹²⁶

1.9.Elkap (Lakaplar) ve Silsilesi

Nakşibendi tarîkatı'nın Halidî kolu'nun Erzincan silsilesinde yapılan hatm-i haccanlarda Dede Paşa Hazretleri'nin elkabı şu şekilde okunur:

*Evlîyaların sultanı, Peygamberlerin sırlarının emanet edildiği zat, sûrî (görünen) ve maneî (görünmeyen) kemâlleri kendinde toplayan, en büyük şeyh ve Kutbul aktâb ruhumuz ve mallarımız O'na feda olsun (efendim, efendim, efendim, seyyidim, senedim, kendisine tutunup kendisi ile iftihar ettiğim, kendisinden yardım istediğim) üveysî, kâmil ve mükemmil mürşid; âşıkların baş tabibi, Şeyh, Şah, Bayburt'lu Mûsâ Dede'nin ruhuna...*¹²⁷

“Velilerin hassı (saf ve halis) olup, diğer bir adı da “Dede Paşa”dır. Çok sayıda insanı irşad etmiş ve asrının (yaşadığı zamanın) “Gavs”ı idi.”

Dede Paşa'nın tarikat silsilesi de Peygamber Efendimizden (s.a.v.) kendisine şu ulaşmaktadır:

1. Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)
2. Hz. Ebû Bekir Sıddık (r.a)

¹²⁵ Kadıoğlu, *Tasavvuf Sohbetleri*, 136-140.

¹²⁶ Tuygun, *Abdurrahim Reyhan Efendi*, 21.

¹²⁷ Fehmi Kuyumcu, *İman ve İslâm Bilgileri*, (Ankara, Semih Matbaacılık, 2015), 70.

3. Hz. Selmân-ı Fârisî (r.a)
4. Hz. Kâsım bin Muhammed bin Ebubekîr (r.a)
5. Hz. Ca'fer-i Sâdık (k.s)
6. Hz. Bâyezid Bistâmî (k.s)
7. Hz. Ebü'l-Hasen Harakânî (k.s)
8. Hz. Ebû Ali Fârmedî (k.s)
9. Hz. Yûsuf Hemedânî (k.s)
10. Hz. Abdülhâlik Gucdüvânî (k.s)
11. Hz. Hâce Ârif Rîvgerî (k.s)
12. Hz. Hâce Mahmud Fağnevî (k.s)
13. Hz. Hâce Ali Râmîtenî (k.s)
14. Hz. Muhammed Baba Semmâsî (k.s)
15. Hz. Seyyid Emîr Külâl (k.s)
16. Hz. Hâce Muhammed Bahâuddîn Nakşibend (k.s)
17. Hz. Hâce Alâuddin Attâr (k.s)
18. Hz. Hâce Ya'kub Çerhî (k.s)
19. Hz. Hâce Ubeydullah Ahrâr (k.s)
20. Hz. Hâce Muhammed Zâhid (k.s)
21. Hz. Dervîş Muhammed (k.s)
22. Hz. Hâcegî Muhammed Emkengî (k.s)
23. Hz. Hâce Muhammed Bâkî (k.s)
24. Hz. İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûk Sirhindî (k.s)
25. Hz. Ürvetü'l-Vüskâ Muhammed Ma'sûm (k.s)
26. Hz. Şeyh Seyfüddin (k.s)
27. Hz. Seyyid Nûr Muhammed Bedâyûnî (k.s)

28. Hz. Habîbullah Mazhar Cân-ı Cânân Şemsüddin (k.s)
29. Hz. Şah Abdullah Dehlevî (k.s)
30. Hz. Mevlânâ Hâlid Ziyaüddin Bağdâdî (k.s)
31. Hz. Seyyid Abdullah (k.s)
32. Hz. Seyyid Tâhâ-yı Hakkârî (k.s)
33. Hz. Seyyid Sıbgatullah Arvâsî (k.s)
34. Hz. Abdurrahman-î Tâgî (k.s)
35. Hz. Muhammed Samî el-Erzincânî (k.s)
36. Hz. Muhammed Beşir el-Erzincânî (k.s)
37. Hz. Mâsâ Dede Paşa Bayburdî (k.s).

İKİNCİ BÖLÜM

DEDE PAŞA’NIN TASAVVUF ANLAYIŞI

Nakşibendi tarikatının Hâlidî koluna mensup olan Dede Paşa’nın sohbetlerinde ele aldığı kavramlara bakıldığında tasavvuf anlayışı mensup olduğu tarikat geleneğiyle uyumludur. Aşağıda ana başlık ve yan başlık olarak ele aldığımız şeriat, tarikat, muhabbet, ihlas, edep, teslimiyet, niyet, mürşid, gusül, ruh, nefis, mahviyet, irşad, kerâmet, râbîta ve zikir kavramları Dede Paşa’nın sohbet ses kayıtları dinlenerek ortaya konulmuştur. Dede Paşa sohbetlerinde bu kavramlar üzerinde durduğu için bu kavramlar üzerinde durulmuş ve onlar üzerinde herhangi bir tasnif yapılmamıştır. Şimdi bu kavramları ele almak istiyoruz.

2.1. Şeriat

Şeriat sözlükte; “su kanalı”, “yol” anlamlarına gelip dinin zâhiri yönden hukuk kurallarını oluşturan ilâhi kanundur.¹²⁸ Kur’ân âyetlerine ve Resûl’ün sözlerine dayanan, dinin temelini oluşturan hukuk kurallarıdır.¹²⁹ Dede Paşa’ya göre şeriat, Allah’ın insanlar için koymuş olduğu emirler olup¹³⁰ insanlara vermiş olduğu rahmeti ve nûrudur.¹³¹ Ona göre şeriat, insana farz kılınan hükümleri ifâ etmeyi gerektirmektedir. Abdurrahim Efendi’ye göre ise cesetle yapılan ibadetleri içermektedir.¹³²

Dede Paşa, şeriatı günlük yeme ve içmeye benzetmektedir. Bedenin günlük beslenmeye ihtiyacı olduğu gibi ruhun da günlük ihtiyacını karşılayacak manevi besine

¹²⁸ Ethem Cebecioğlu, “ Şeriat ” *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997), 671.

¹²⁹ *Türkçe Sözlük*, hz. Komisyon, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), 2: 1381.

¹³⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 276.

¹³¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 387.

¹³² Ahmet Selçuklu, *Gülden Bülbüllere*, (Ankara: Reyhan Kültür Vakfı Kültür Yayınları, 1992), 1: 18.

ihtiyacı vardır. Ona göre şerîat; farz ibadetlerle birlikte tevhit inancını, Resulüllah’a (s.a.v.) ittibâyı ve râbıtayı kendinde barındırır. Bütün bunları bu şekilde yaşamına ikame ettiren kişi Allah’a ulaşır.¹³³

Dede Paşa, ruh kavramında anlatacağımız gibi ruhun makamlarını şerîatla bağdaştırmaktadır: Şerîatın ruhun makamlarından rûh-i revânî makamı olan velayet makamına karşılık geldiğini söyleyerek tarîkatın nübüvvet, hakîkatın ise fenafillah makamıyla eşdeğer olduğunu dile getirir.¹³⁴ Ona göre her insan Allah’ın hakîkat nurunu kendinde barındırır. Kişi şerîata uygun hayat sürer ve bu yolda istikrarlı davranırsa sıfat-ı hayvâniyeden arınarak sıfat-ı insâniyeye geçer ve ilimde ustalaşır. Kendi hakîkatine eren ruh vücuda da kendi hakîkatini giydirir.¹³⁵ Dede Paşa bir Müslüman’da murâkabe, muvâzene, müşahedenin olmasını yolun şartlarından sayar. Buna göre murâkabe şerîattır, muvâzene şerîatın terazisidir. Kişi yaptığı her fiilini şerîat terazisinde tartarak yapmalıdır. Müşahede ise inanmaktır. Eğer bir kişi inanmışsa inandığının hakîkatine de ulaşır. İmandıktan sonra yapmış olduğu davranışlarını, günahlarını tartar ise o kişi günahlarını terk eder.¹³⁶ İman etmiş kişi, kalbini tamir etmeye şerîata uygun yaşamakla başlar. Şerîata uygun davranarak günahlarından hatalarından arınan şerîatı kendine adap edinen kişi kalbini onarır. Kişinin gözünü, elini, ayağını vb. uzuvlarını haramdan çekmesi de şerîata hizmet ettiğinin göstergesidir. Şerîata hizmet eden Allah’ın lütfuna nail olur. İnsanlar bu kişinin samimi ve ihlaslı halinden nasiplenirler.¹³⁷ Kur’ân-ı Kerîm’de de geçmektedir.

ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَىٰ شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

“Sonrada seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy; bilmeyenlerin isteklerine uyma.”(Câsiye 18) ¹³⁸

“Vâsıl olmaz Hakk’a kimse cümleden dûr olmadan

Kenz açılmaz şol gönülden tâ ki pürnûr olmadan.

¹³³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 350.

¹³⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 93.

¹³⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 387- 388.

¹³⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 387- 388.

¹³⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 304.

¹³⁸ Ali Rıza Kaşeli, *Celâleyn Tefsîri Kur’ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsîri*, (İstanbul: Sağlam Yayınları 2020). 3: 266-267.

Sür çıkar ağyârı dilden tâ tecelli ede Hak

Padişah konmaz saraya hâne ma'mur olmadan..."¹³⁹

Dede Paşa'nın halifesi olan Abdurrahim Efendi bu beyti şöyle yorumlamaktadır: Kişinin Hakk'a vâsıl olması için şerîata uygun yaşaması, dünyadan dûr olması, kalbini masivâdan temizlemesi sonucunda kalbe feyz inerek kalpteki hazine âşîkar olur. "Biz gizli hazine idik aşîkâr olmamız için insanları halk ettik" çünkü Abdurrahim Efendi'ye göre kenz ancak insanda bulunan kalpte zuhur eder.¹⁴⁰

Dede Paşa sohbetlerinde şerîatla tarîkat arasındaki irtibata dikkat çekmekte, şerîatın ve tarîkatın birbirinden ayrı tutulamayan, her an birbirini tamamlayan bir bütünlük içerisinde olduğunu dile getirmekte ve bu düşüncesini kanıtlamak adına bazı karşılaştırmalar yapmaktadır. Buna göre tarîkat, sünnet-i sâdâttır. Tarîkatın içinde farz, vacip, sünnet hakîkatine atıf yapılırken şerîatle zâhirde farz kılınan şer'î hükümlere işaret edilmektedir. Tarîkatın hakîkati kelime ve cümlelerle anlatılmaktan uzak kalıp haliyle bilinebilen bir durum iken şer-i hükümleri lafızla anlatabilmek mümkündür.¹⁴¹ Tarîkatta müridin şerîatı râbitasıdır. Bu nedenle kişi fiilini şerîat terazisinden geçirerek yapmalı, sergilediği her davranış şerîata uygun olmalıdır.¹⁴² Dede Paşa sadece şerîatın hükümleriyle yaşayan kişiyi tek kanatlı kuşa, şerîat ve tarîkatı hayatında birleştiren kişiyi iki kanatlı kuşa benzetmektedir.¹⁴³ Ona göre ay ve güneşin birbirini takip ederek bir bütünlük oluşturdukları gibi şerîat ve tarîkat da bir bütündür.¹⁴⁴

Dede Paşa, Necmeddin-i Kübra'nın meşhur benzetmesini aktararak şerîatı gemiye, tarîkatı denize, hakîkati ise inciye benzetmektedir. Şerîatsız tarîkat olmaz,

¹³⁹ Dede Paşa Şemseddin Sivâsî'ye ait bu beyitleri sohbetlerinde sıkça tekrar etmektedir. Fehmi Kuyumcu, *Evliyanın Dilinden*, Şemseddin Sivasi (Ankara: Nur Yayınları, 1978), 374.

¹⁴⁰ Mehmet Ali Demirci, *Teveccüh Sohbetleri*, (Ankara: Reyhan Kültür Vakfı Kültür Yayınları, 2011), 77-78.

¹⁴¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 276; Öncel Demirtaş, "Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Şeriat, Tarikat ve Hakikat", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/4 (2019): 2501-2521; Ahmet Ögke, "Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî'de "Dört Kapı- Kırk Makam" Anlayışının İzleri" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 7/18 (2001), 64.

¹⁴² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 115.

¹⁴³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 276.

¹⁴⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 371; Ahmet Ögke, " Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Mamramavî'de "Dört Kapı- Kırk Makam" Anlayışının İzleri", 64.

anlayışından yola çıkarak önce gemiye binilmeli ki denize doğru açılıp inci elde edilsin.¹⁴⁵

“Hamdülillâh eriştik nev-bahâra

Açtı gonca femi gül vara vara

Haber verin gene bülbül-i zâra

Hakikat bağının bağbânı geldi...”¹⁴⁶

Dede Paşa “bahar” kelimesini şeriat ve tarikatla karşılaştırarak bu konudaki görüşlerini desteklemeye çalışmaktadır. Buna göre bahar kelimesinin zâhir ve hakikat anlamı vardır. Zâhir anlamda, bir sanatın bitip başka bir sanatın başladığının habercisidir. Hakikat anlamında bahar kelimesinde “ba” ulaşmak ve kavuşmak “ha” Allah’ın hidayeti, ha’yı çeken “elif” kişinin yapmış olduğu kulluğu, “re” de rû’yetullahtır. Bahar insana verilen şeriat ve tarikattır. Bahar, verimliliği temsil eder. Allah’ın verdiği meyve ve sebzeden beden gıdasını alır. Allah’ın evi olarak bilinen kalp ise şeriat ve tarikattan beslenerek temizlenir, nurlanır bu kalbe nefis etki edemez.¹⁴⁷ Dede Paşa şeriatın özünü oluşturan edille-i şer’iyyenin dört unsuru olan kitap, sünnet, icma ve kıyası tasavvufi anlamlarıyla yorumlar. Buna göre edille-i şer’iyye hakikatte ise muhabbet, ihlas, edep ve teslimiyettir. Bu sekiz maddeyi kendinde taşıyan kişi şeriatı ve tarikatı kendinde birleştirmiş olup aynı zamanda “Emr-i bi’l-ma’rûf nehy-i ani’l-münker” in hakikatini idrak eden ve yaşayan kişidir. Çünkü Dede Paşa iyiliği emrederek İslam çerçevesi içinde tevhit inancıyla yaşamayı ve Allah’ın emirlerine aykırı gelen her şeyden kaçınmayı dinin temeli olarak görmüştür.¹⁴⁸ Muhammed Ma’sûm’un Mirzâ Ubeydullah’a yazdığı mektupta da “Emr-i ma’rûf” ve “Nehyi münker” şeriatın

¹⁴⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 141-142; Süleyman Derin “Ahmed Ziyaeddin-i Gümüşhânevi’de Şeriat Hassasiyeti” içinde *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevi Sempozyumu: “İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür”* editör Hür Mahmud Yücer (İstanbul: Kültür Yayınları Dizisi, 2013), 243; Abdullah Kahraman “Yunus Emre Dîvân’ında Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet (Dört Kapı), *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2017): 9.

¹⁴⁶ Bayburtlu Celâli, *Aşk Çağlayanı, Celâli Baba Divânı*, (Ankara: Reyhan Yayınları, 1998), 51.

¹⁴⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 377.

¹⁴⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 185.

farzlarından, Peygamber (s.a.v)’in sünnetinden olduğunu dile getirerek Dede Paşa gibi dinin esaslarından saymıştır.¹⁴⁹ Bu ölçüler Kur’ân ve sünnette belirtilmiştir.

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

“Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışır ve Allah’a inanırsınız.”(Âli imran,110).¹⁵⁰

“Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltmeye çalışsın ki, bu imanın en zayıf derecesidir.”¹⁵¹

“Şerîat tarîkat yoldur varana

Hakîkat ma’rifet andan içeri”¹⁵²

Dede Paşa sohbetinde Yûnus Emre’nin dizelerinden alıntı yaparak görüşünü desteklemektedir. İnsan, şerîat ve tarîkat hududunda yaşayıp ve kendini bu yönde geliştirirse hakîkate ulaşır.¹⁵³ Hakîkatin içinde ilme’l-yakîn, aynel-yakîn, hakka’l-yakîn vardır. Kişi hakîkate ilme’l-yakîn ve aynel-yakîn olarak ulaşır. Fakat hakka’l-yakîn kişinin beşeriyeti ile olur. Allah o kişide bu ilmi kaldıracak ve hazmedecek maneviyatı bulursa bu lütuftan nasiplendirir.¹⁵⁴

Şerîat konusunda Dede Paşa ile Niyâzi Mısrî’nin aynı görüşe sahip olduklarını anlıyoruz. Bundan dolayı Niyâzi Mısrî’ye ait manzumeye değinme gereği duyduk.

Serây-i din esâsıdır şerîat

Tarîki Hak hedâsıdır şerîat

Budur ol kapusu dergâh-ı Hakkın

Ki yolun ibtidâsıdır şerîat

Dahi bununla hatm bu yollar

¹⁴⁹ M. Sıddık Gümüş, *Se’âdet-i Edebiyye*, 29. Mektup, (İstanbul: İhlâs Yayınları, 1983), 4: 86; Süleyman Derin, “ Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî’de Şeriat Hassasiyeti”, 235.

¹⁵⁰ Ali Küçük, *Kur’an-ı Kerim’in İzahlı Meali*, (Ankara: Anıl Grup Matbaacılık, 2012). 2: 305.

¹⁵¹ İmam Nevevi, *Riyâzü’s-sâlihîn*, cilt:2, terc. ve şerh. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2020), 88.

¹⁵² Musatafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1991), 202.

¹⁵³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 184.

¹⁵⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 379; Detaylı bilgi için bkz. İmam-ı Rabbânî, *Mektûbat-ı Rabbânî*, Cilt: 3, çev. Abdulkadir Akçiçek, 512. Mektup, (İstanbul: Dergah Ofset, 1998), 421-422.

Bu râhın intihâsıdır şerîat
Sırât-ı müstekîme da'vet eden
Münâdîler nidâsıdır şerîat
Şerîat enbiyanın sünnetidir
Kamunun ihtidasıdır şerîat
Hudânın Leyle-i Mi'raç içinde
Habîbine atâsıdır şerîat
Yirmi üç yıla dek Cebrâil'in
*Ana vahy-i Hüdâ'sıdır şerîat...*¹⁵⁵

Niyâzi Mısırî'nin yukarıdaki manzumesini yorumlayacak olursak şerîatı dinin temeli olarak görmektedir. Allah'a giden bütün yolların başlangıç noktasının şerîat olduğunu, yüce yaratıcının Cebrail (a.s) ile Resûlü'ne vahy etmesi olduğunu dile getirmektedir.

Dede Paşa'ya göre tarîkat ehli olmanın sorumluluk gerektirdiğini hatırlatarak şerîata uygun hareket etmenin zorunluluğuna işaret eder. Ona göre bir müslüman, bir tarîkata mensup olur fakat şerîata uygun olarak yaşamaz ise bu kişinin gayrimüslimden bir farkı yoktur.¹⁵⁶ Şerîata bağlı olarak yaşayan ancak tarîkat sahibi olmayan kişiyi ise mânevî bir tarîke sahip olarak niteler. Bu kimse “üveysi”¹⁵⁷ yolla manevi eğitim görür.¹⁵⁸ Bu manada tarîkatın dört kolu olduğunu dile getirir ki bunlar; Hâlidî, Üveysî, Buhârî, Mâruf'tur.¹⁵⁹

Dede Paşa, sadece şerîatla yetinen ve zâhire bağlı yaşayan ve yaşatan âlimleri eleştirmektedir. Bu konuda Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kaleme aldığı “*Marifet-Nâme*” adlı eserden deliller getirerek bu eserde tarîkat, mürşit, râbîta gibi kavramların ayetlerle

¹⁵⁵ Niyâzi Mısırî, *Niyâzî Divânı*, (İstanbul: Maarif Kitaphanesi), 174.

¹⁵⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 128-129; Öncel Demirtaş, “Ahmet Yesevî'nin Divan-ı Hikmetinde Şerîat, Tarîkat ve Hakikat”, 2503-2504.

¹⁵⁷ “Üveysi” Resulullah zamanında müslüman olan fakat kendisini göremeyen kişilerin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından manevi halle veya ruhani yolla eğitilmesidir. Bu kişilere üveysi, metoda ise üveysilik denilmiştir. Veysel Karani ve birçok kişi üveysilik metoduyla ruhani eğitim almışlardır. Needet Tosun, “Üveysi” TDV İslam Ansiklopedisi, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 400- 401. Bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Veysel Karenî ve Üveysilik*, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1982).

¹⁵⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 128-129.

¹⁵⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 276.

açıklanarak anlatıldığını delil olarak sunmaktadır.¹⁶⁰ Bir insanın hakîkate ulaşmasında, manevi bir yol kat etmesinde şerîat tek olarak yeterli değildir. Şerîata her zaman uyulmalı ancak sadece onunla yetinilmemelidir.¹⁶¹ Zâhir ulemasının öğrettiği ilim, ibadetlerin yapılmasında gereklidir ve bu ilim aklımızda, bedenimizde bilgi olarak kalmaktadır.¹⁶² Şerîata bağlı âlimler, akla ve kalbe yeterli gelebilecek manevi bilgiyi kalbe akıtarak gafletten uyandırıp hidayet yolunu gösteremezler.¹⁶³ Şerîat ve tarîkat âliminden alınan ilim hem zâhir hem bâtın kelâmı olur. Zâhir ilminde kişi sorumlu olduğu ibadeti yaparken bâtın ilmi kişiyi her türlü tehlikeden uzaklaştırarak hakîkatine erdirir.¹⁶⁴ Bir sohbet kişinin bilgisinden değil de içinde beslediği özden gelirse kişiyi hakîkate ulaştırır. Mürşidin yaptığı sohbet Allah'ın da vasıta kılmasıyla Allah'tan akan feyz mürşide mürşitten akan feyz ise dinleyen kişiye ulaşır.¹⁶⁵ Zâhirde yapılan amel ile bâtında yapılan amelin mükâfatının farklı olduğuna dikkat çeken Dede Paşa, zâhirde yapılan amelin kalbe bir etkisinin olmayacağını ancak kalple yapılan amelin kalbi güzelleştireceğini belirtir. Zâhirde yapılan ibadetin mükâfatı ne kadar ise kişiye o verilir. Kalple yapılan ibadetin sevabı Allah'ın kemâlinden ihsan olunduğu için miktarı bilinmemektedir.¹⁶⁶

2.2. Tarîkat

Sözlükte; “yol, gidiş hakka ulaşmak için gidilen yol” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, seyrü sülûk yolunda yaşama usulüdür.¹⁶⁷ Tasavvufta ise hakîkate ulaşmak için belirli ibadet ve kurallarının bulunduğu yoldur.¹⁶⁸ Sûfiler Allah'a ulaşmada ilk adımın şerîat olduğunu tarîkatla devam edildiğinde hakikat kapısına, buradan ise mârifete erişileceğini belirtmektedirler. Bu durum aşağıdaki mısralarda şöyle dile getirilmektedir.

“Şerî'attir cümle işlerin başı

¹⁶⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 246.

¹⁶¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 141.

¹⁶² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 379.

¹⁶³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 141-142.

¹⁶⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 379; Itzhak Weismann, *Nakşibendilik Dünya Çapında Bir Sûfi Geleneğin Sünnî Tutum ve Faal Tavrı*, 41.

¹⁶⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 141- 142.

¹⁶⁶ Dede Paşa *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 184.

¹⁶⁷ Abdurrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli, (İz Yayıncılık, 2014), 349.

¹⁶⁸ Reşat Öngören, “Tarîkat” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 95-105.

Şeri’atsiz tarikat, şeytan işi

Tarik elinde yok ise şeri’at

Onun şeyhi şeytandır ol dem mutlak.”¹⁶⁹

Dede Paşa’ya göre tarikat, sünnet-i sâdâttır. İçerisinde şer’î hükümleri de barındırır.¹⁷⁰ Bir Müslümanda bulunması gereken en önemli vasıf şeriat ile yaşamasıdır. Çünkü şeriatı olanın tarikatı da vardır.¹⁷¹ Ona göre kişi manen bir tarîke sahiptir ya da zâhiren bir tarîkata intisap etmiştir.¹⁷² Bazı kimseler vardır ki tarîkata mensup olmadığı halde tarîkatın lezzetine varmıştır fakat bunu bilmez. Dede Paşa bu kişilerin daima acizlik hâlinde Allah’a yönelmelerinin sonucunda meydana geldiğini söylemektedir.¹⁷³

“Kün fekân emriyle döner bir dolap

Öğüdür âlemi misli âsiyâb

İnceden incedir olunmaz hesap

Çok hikmet var kün fekandan içeru”¹⁷⁴

Dede Paşa sohbetinde “Zıkr ü fikir ile ibadet ile varılmaz bu yola”¹⁷⁵ kelâmını sık sık dile getirir. Dede Paşa’ya göre bu yol bir tek şeriatla tamamlanamaz. Bu sebeple hakikat boyutu bulunmayan bir şeriat anlayışının eksikliğine vurgu yapar. Dede Paşa bu manada ibadetlerin zâhirine ve şer’î amellere hakikat olarak değil mecaz olarak bakar. “el-mecâzu kantaratü’l-hakîka” ifadesinin hakikatini hatırlatır. Zira ifade ettiği gibi mecaz hakikate köprü niteliğindedir.¹⁷⁶ Buna göre kişinin zâhirde yaşadığı hayatın ilmi, bâtın hayatından gelmektedir. İnsanın yaşantısı sonuç, sebep ise bâtınıdır. Manevi hâl zâhirde yaşanan hayatın suyu, güneşi, gıdasıdır.¹⁷⁷

¹⁶⁹ El-Hac Mehmed Nuri Şemsüttin el-Nakşibendi, *Miftâh-ül-Kulüb -Kalplerin Anahtarı*, 231.

¹⁷⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 276; Mevlüt Özçelik “İmâm-ı Rabbânî’nin el-Mektubat isimli eseri bağlamında Nakşibendiyye Şeyhlerinde Bulunması Gereken Vasıflar” *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Amasya İlahiyat Dergisi), 15(2020):9; Sami Bayrakca, “Ahmed Yesevî’nin Hikmetlerinde Şeriat, Tarikat Dengesi” *Doğu Batı Medeniyetlerinin İnşasında Tarih, Kültür, Sanat, Felsefe ve Din*, (Türkiye İmam hatipliler Vakfı Yayınları: Konya, 2019), 403-406.

¹⁷¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 371.

¹⁷² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 276.

¹⁷³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 238.

¹⁷⁴ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 233.

¹⁷⁵ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 65.

¹⁷⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 291.

¹⁷⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 249-250.

Dede Paşa ve sûfîlerin birçoğuna göre mahlûkatın nefesleri adedince Allah’a giden yol vardır.¹⁷⁸ Önemli olan Allah yolunu bulmaktır. Tarîkat yolunda adım atan kişinin yolu hakîkate çıkar. Bu yolda Hak Teâlâ ve Kur’ân tefekkür edilmek suretiyle kişinin basireti açılır ve hakîkatin idrakine ulaşılır. Dede Paşa bu durumu derede akan su iken denize ulaşan suya benzetmektedir. Ancak ona göre kişinin görevi sona ermez. Yine kendi maneviyatı ve vücuduyla hizmetleri yerine getirmekte ve denizden ne kadar yararlanması gerekiyorsa o kadarına mazhar olmaktadır.¹⁷⁹ Tarîkatta bulunan kişi zincirin halkalarından biri gibidir, bu yolda çalışan ve amel eden kimse zincirin halkasından kopmadan maksadına ulaşacaktır. Dede Paşa, bu amaca ulaşacak kişinin ilk önce Hakk’a kul olması gerektiğini belirtmektedir.

“Hakk’a kul ol kul, olası makbul

Hakka kul olanın cümlesi makbul”

Dede Paşa diğer mutasavvıflar gibi tarîkatı insanın özünde aramak gerektiğini söyleyerek onun manevi bir ilim olduğunu ve Hz. Peygamber’den (s.a.v.) insanlara nasıl ulaştığına dair açıklamalar yapmaktadır. Buna göre Allah, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) hem bâtın hem de zâhir ilmi vermiştir.¹⁸⁰ Yani Allah Resulü’nde (s.a.v.) şerîat-ı Muhammediye ve tarîkat-ı Muhammediye vardır. Şerîat-ı Muhammediye zâhir nübüvvet görevi olup Kur’ân ve Kur’ân-ın âyetlerini beyan etmesini yansıtırken tarîkat-ı Muhammediye ise peygamberin (s.a.v.) Kur’ân-ı Kerîm’e kudret cihetiyle muttasıf olmalı,¹⁸¹ Bundan dolayı Allah Teâlâ kalp yoluyla devamlı habibi ile birliktedir. Allah o kalbe kudretinden vermektedir. Her insanda bu öz bulunmaktadır. Allah kendi kudretinden, kendi ilminden Resûlü’ne vermiştir. Allah Resûlü’ndeki bu öz ve hakikat daha sonra velilerde zuhur etmiştir. Veliler ise Allah yolunu seçmiş zâhir ve bâtın yolla

¹⁷⁸ Necmeddin Kübra, *Tasavvufta On Esas Usûlü’l Aşere Şerhleri Arâisü’l-Vüsûl Fî Şerhi’l-usûl*. Haz. Süleyman Gökbulut. 3. Bölüm (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 120; Hasan Ellek, “Şeriat-Tarikat-Hakikat-Marifet Dörtlüsünde Şeriatın Yeri ve Önemi” içinde *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, editör İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Adem Çatak, (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 590.

¹⁷⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 372.

¹⁸⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 168-169.

¹⁸¹ Demirci, *Teveccüh Sohbetleri*, 25.

tarîkat yolunda olan kimselerin kalbindeki bu kudret ve ilmi işlevsel hale getirmelerinde kaynaklık etmişlerdir. Kur’ân-ı Kerîmde de “ledünnî ilimden”¹⁸² söz edilmektedir.

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا

“Kayanın yanına vardıklarında kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.” (Kehf, 65).¹⁸³ Bu âyet-i kerîmede Allah’ın Hızır (a.s)’a lütfettiği vehbî ilimden söz edilmektedir. Bundan dolayı insanlara farz kılınan zâhirî, şer’î ibadetlerle bâtın yolla yapılan ibadetler karşılaştırılmamalıdır. Her ikisi de Allah’ın emridir.¹⁸⁴ Tarîkatta her konunun anlaşılamayacağı, aklın yetersiz kalacağı durumların olabileceği tarîkatın hakîkatine dair derinlemesine bilgi verilmediği zamanlarda zâhir ulemasının tepki gösterebileceği âşikardır. O, şeriat ve tarîkat mensupları arasına nifak sokulabileceği korkusuyla tarîkat sohbetlerinin herkese yapılmaması, bu konuda kişinin kalp makamının göz önünde bulundurulmasının gerekliliğine işaret eder.¹⁸⁵

Dede Paşa için tarîkata giren kişinin amacı ve niyeti son derece önemlidir. Ona göre hâlis niyetle tarîkata intisap eden kişinin kalbinin maneviyat derecesi yavaş yavaş yükselir. Maneviyatı yükselen kişinin nefsi arzuları aynı oranda azalır. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de zikrettiği “ameller niyetlere göredir” ifadesi kişinin niyetinin çok önemli olduğu bir kez daha vurgulanmaktadır. Dede Paşa nefsi fareye, kişinin manevi halini ise aslana benzetmiştir. Farenin aslana galip gelmesi düşünülemeyeceği gibi nefis de ruha galip gelemez.¹⁸⁶ Dede Paşa’ya göre nefse galip gelmek “mutmainne makamında” olur. Kur’ân-ı Kerîmde:

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

¹⁸² “İlmi Ledün” bâtın ilmidir. Kişinin vasıtalarla elde edemeyeceği sadece Allah tarafından verilen gayb bilgisidir. Allah’ın lütfettiği vehbî ilimdir. Hz. Peygamberin (s.a.v.) getirdiği ilimlerden biri şer’î ilimdir. Bu ilmi okuyup öğrenmek farzdır. Diğer ilim ise ledünnî ilimdir. Kur’ân-ı Kerim de anlatılan Hızır (a.s)’ın Hz Musa’ya göstermiş olduğu ilimdir. Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 351.

¹⁸³ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Kur’an-ı Kerim ve Kelime Mealî*, (İstanbul: Tuğra Yayıncılık, 2010), (Kur’an-ı Kerim, Kehf, 18/65).

¹⁸⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 374-375-376; Ahmet Ögke, “Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî’de “Dört Kapı- Kırk Makam” Anlayışının İzleri”, 64.

¹⁸⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 335.

¹⁸⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 329.

“Onlar, iman etmiş ve kalpleri Allah zikriyle yatışmış olanlardır. Evet iyi bilin ki, kalpler Allah’ın zikriyle yatıştır.” (Ra’d, 28).¹⁸⁷ Bu âyet-i kerîme Dede Paşa’nın ifadesini destekler nitelikte olup ancak Allah’ı zikreden kalp mutmain olursa nefse galip gelir ve bu makamda olan kişinin kalbi Allah’a yönelmiştir. Duyduğu ve yaptığı ibadetleri somut olarak uzuvlarıyla yapmasa da ruhu o maneviyattan beslenir.¹⁸⁸ Her insan kendi hakîkatine ulaşır. Kendi iradesini kullanarak manevi veya zâhiri olarak tarîkat yolunda ilerler.¹⁸⁹ Fakat bu hakîkat denizinde bulunan insanlar tarîkat görevlerini yerine getirmediklerinde ise zorluk veya imtihan nimetiyle karşılaşmak durumunda kalırlar ve her halükarda hakikatlerine ulaştırılırlar. Anladığımız kadarıyla Dede Paşa dünyevi zorluk ve imtihanları tarîkat amellerindeki eksikliklere yormaktadır. Zira tarîkata giren kişi tarîkatın izzet ve değerini koruyacak şekilde yaşamalıdır, aksi takdirde tarîkatta bulunup da onun değerini düşürecek davranışta bulunan,¹⁹⁰ Allah’ı unutup kendi zevkinin peşine düşen, akıl edemeyen insanlar ona göre kördür. Bu kimseler dünyadaki her şeyi görür fakat yaşadıklarının hikmetini, hakîkatini göremezler. Her şeyi kendi beşer halleriyle görür, iyi ve kötü olduğunu kendi cüz’i akıllarıyla ölçerler. Tarîkat amellerini yerine getirmemenin ahiretteki cezası daha ağır olduğundan¹⁹¹ tasavvuf erbabına göre bu insanların cezalarını dünyada görmeleri bir çeşit nimettir.¹⁹²

Dede Paşa tarîkat bilgisi ve uygulamalarının insanlar üzerindeki etkileri ve hikmetlerinden de söz eder. Bu hikmetlerden bazılarını aktarmaya çalışacağız.

Tarîkat mertebesinde insana verilen büyük nimetler vardır. İnsan bu nimetleri anlamakta ve anlatmakta bazen yetersiz kalmaktadır.¹⁹³ Bu nimetlerden biri de kişinin kendi kalbindeki eksikliğini gidermesidir. Ancak Dede Paşa’ya göre kimse kendi hakîkatine ulaşana kadar kendi eksikliğini bilemez. İşte tarîkat kişiye bu eksikliğini

¹⁸⁷ Yazır, *Kur’an-ı Kerim ve Kelime Meali*.

¹⁸⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 337.

¹⁸⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 356.

¹⁹⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 153; Abdullah Kahraman, “Yunus Emre Dîvân’ında Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet (Dört Kapı), 8-9.

¹⁹¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 153.

¹⁹² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 378.

¹⁹³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 214.

gösterir, yüksek adap öğretir.¹⁹⁴ Kişi bu adabı yerine getirirse artık mâsivâdan¹⁹⁵ kendine bir zarar gelmez.¹⁹⁶

Tasavvuf mekteplerinden birisi olan Nakşibendiyye tarîkatının müntesiplerinden olan Dede Paşa sohbetlerinde tarîkat kavramını kullanmış özellikle Nakşibendiyye hakkında çeşitli değerlendirmeler yapmıştır. Nakşibendiyye tarihi hakkında bilgi verirken bu yolun Abdülhâlik Gucdüvânî Hazretleri döneminde “Tarîk-i Hâcegân” olduğunu, Bahâeddin Nakşibend Hazretlerinden önce “Tarîk-i Sıddık’î”, sonrasında ise Nakşibendiyye ismini aldığını hatırlatmaktadır.¹⁹⁷ Önceki dönemlerde müritlerin tarîkata girmesiyle kendi döneminde müritlerin bir tarîkata intisap etmesini karşılaştırarak geçmiş dönemde tarîkata girmenin zor olduğunu şimdi ise çok kolay olduğunu belirterek herkesin tarîkattan nasiplenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁹⁸ Fakat Dede Paşa kendi döneminde nefisle mücadele etmek çok daha zor olduğundan bu dönemde tarîkata intisap etmeyi daha kıymetli bulur. Abdurrahman Tağî ve Pîr-i Sâmi’nin mürit olmak isteyenleri altı sene dergâhta hizmete tâbi tuttuklarını anlatmaktadır. Herkesin manevi haline göre hizmette daha çok veya daha az kaldığına ve zor hizmetlerde bulunduklarına dikkat çekmektedir.¹⁹⁹

Dede Paşa; Nakşibendiyye tarîkatının şerîata muhalefet etmediğini, içerisinde bid’atlerin bulunmadığını dile getirmekle beraber zaman zaman tasavvuf düşüncesi ve tarîkatlarda zâhire muhalif bazı söz ve davranışların ortaya çıkabileceğini bu durumun zâhir âlimler tarafından hoş karşılanmadığını söylemektedir.²⁰⁰ Ancak Dede Paşa’nın bu konuda zâhir ulamasını yanlış bulduğunu bunların zâhir, bâtın ayrımını yapamadığını vurgulamıştır. Zira ona göre Allah Kur’ân-ı Kerîm’i zâhir ve bâtın olarak Resûl’üne bildirmiştir. Hz Peygamber de (s.a.v.) ilm-i ezelde almış olduğu salahiyet ile hem beşeriyetini hem de manevi tarafını beraber kullanmıştır. Bu manada sadece beşeri

¹⁹⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 168-169.

¹⁹⁵ “Mâsivâ” “sivâ” kelimesinden türetilmiştir. “Mâsivâ, mâsivâllah, masive’l Hak” olarak da kullanılmaktadır. Allah’tan gayrı olan mevcûdata tasavvufta mâsivâ denilmiştir. Yeryüzünde olan her şey, insan ve insanın yaptıkları, zihnindeki bilgiler mâsivâ olarak nitelendirilmiştir. Süleyman Uludağ, “Mâsivâ” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 76.

¹⁹⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 214-215.

¹⁹⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 393.

¹⁹⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 205.

¹⁹⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 41.

²⁰⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 232; Abdullah Kahraman, “Yunus Emre Dîvân’ında Şeriat, Tarikat, Hakikat ve Marifet”, 10.

tarafıyla hükmetse hiç kimsenin Hz Peygamberden (s.a.v.) manevi bir ilme sahip olamayacağını dile getirmektedir.²⁰¹

2.2.1. Nakşibendi Tarikatında Usul ve Görevler

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Paşa Dede ve diğer mutasavvıflar “Tarıkata giden yolların mahlûkatın nefesleri adedince” olduğunu zikrederek hepsinin kaynağının tek olduğunu, Allah kudretinden Resûlû’ne ihsanda bulunduğunu Resûlüllah’ın ise ümmetinin ne kadar hizmet veya feyze ihtiyacı varsa o kadarını irşat ettiğini belirtmektedirler. Bunun hakîkati ve ölçüsü bu tecrübeyi yaşayan kimsenin ilmindedir.²⁰² Bütün tarikatların kaynağı aynı olmasına rağmen tarikatlarda farklı adap ve usüller vardır. Dede Paşa Nakşibendiyye’de tarikate intisap konusundaki bazı usûl ve kâideleri şu şekilde dile getirmiştir:

Rüya: Nakşibendilik’de tarikata rüyasız intisap edilmez. Kişinin gördüğü rüya tarikatlı olmakta etkili bir unsurdur.²⁰³

Gusûl: Tarikata mensup kişi üç gün içinde gusûl almalıdır. Gusûl; tarikata tayin olan kişinin önceki manevi haliyle ve sonraki manevi hâlinin hududunu temsil eder. Tarikatlı olduğu zamana kadarki Allah’a karşı yaptığı itaatsizlik, isyan ve günahlardan arınmaktır. Dede Paşa; gusûl alan kimsenin vücudunun Allah boyası ile boyanmış olacağını belirtir.²⁰⁴ Bir mürşide bağlanan kişi yeni doğmuş bebek gibi masumdur. Yeni dünyaya gelmiş bebek zâhiren büyür, bir mürşide inâbe etmiş sâlik ise mürşidinden aldığı feyz ve himmet ile bâtında büyür.²⁰⁵ Bu mürit herhangi bir etkinin altında kalarak nefsanî kudrete sahip olmaz. Eğer heva ve hevesine yönelirse Allah’ın rahmetinden mahrum olur. Yani insan noksan sıfatla yaratıldığından dolayı her kalpte noksanlık vardır fakat tarikata mensup olup, gusûl alan kişinin kalbindeki eksiklik dış etkenler altında kalıp o kimseye yaptırım gücü uygulatamaz. Kişinin kendi hata ve günahının da o kalbe bir zararı olmaz.²⁰⁶

²⁰¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 244-245; Baltacı, “ Sûfî Sözlerini Okumak ve Tasavvufî Eserleri Mütalaa Etmek Neden Önemlidir?”, *Dosta Doğru*, 4/10 (2016): 42.

²⁰² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 96.

²⁰³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 206.

²⁰⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 338-339.

²⁰⁵ El-Hac Mehmet Nuri Şemsüddin el-Nakşibendi, *Miftâh-ül Kulüb*, 5. Bölüm, 129.

²⁰⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 338-339.

Zikir ve Rabıta: Zikir ve râbıta kavramlarını ileri de detaylı olarak ele alacağız. Ancak burada tarâkatın usul ve görevlerini gösterme adına kısa bir açıklamanın gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Nakşibendiyye’de diğer önemli bir unsur da verilen zikir çekmektir.²⁰⁷ Buna göre Nakşibendiyye’de önem verilen hususlardan birisi verilen zikir görevini özenli bir şekilde yerine getirmektir. Tarîkat amellerinde zikir çekmek farz ibadet gibidir. Kalbi uyandıran ibadet zikir olduğundan Nakşibendilik’de diğer ibadetlerden daha önemli görülmüştür.²⁰⁸ Diğer unsur ise râbıta yapmaktır. Tarîkatın en önemli ihsanı Râbıta’dır.²⁰⁹

Kişinin bu dünyadaki yapacak zikri o kalpte gizlidir. Tarîkata mensup olan kişinin kalbinde ne kadar zikir mevcut ise o zikir mürşidi tarafından ona verilmektedir. Bu emri kulağıyla işitmesi gerekmemektedir. O kalp zikir hizmetini her zaman yerine getirir. Hizmet devamlı hale geldiğinde vücut ruhun hakîkatini görür ve kendini ruha teslim eder. Değişen vücut yine zâhirde vücuttur fakat hakîkatte Allah’ı aksettirir.²¹⁰ Dede Paşa’ya göre insan eksikliğiyle acizliğiyle insan olduğundan zikrini çekememiş olsa fakat bunun pişmanlığı içinde olursa bu zikri mürşidi çeker.²¹¹ Buradaki kilit noktanın Allah’ı sevmek ve O’nun için kalbini güzel tutmak olduğu belirtilir.²¹² Mürşid-i kâmil müritleri için bir nefeste mahlûkat kadar Allah der. Çünkü mürşit kendi iradesiyle zikretmemektedir. İradesi Allah’a teslim olmuştur.²¹³

Tarîkatta kişinin manen yükselmesi yaptığı zikir ve hizmetle olur. Fakat müridin alçak gönüllü davranarak, acizliğini bilerek tevazu içinde yaşaması müridi kemâle erdirir. Gerçek yükseklik buradaki gönlün tevazu halinde olmasıdır.²¹⁴

Nâfile İbadetler: Nakşibendilikte nâfile ibâdetler önemli bir yere sahiptir. Nâfile ibadetlerle Hakka vâsıl olmak mümkün görülmüştür. Ancak Bahâeddin Nakşibend’e göre nâfile ibadetlerle Allah’a yaklaşmak için ilk önce farz kılınan ibadetler yapılmalı daha sonra sünnetler eda edilmelidir. Aksi halde farz ibadetler terk

²⁰⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 373.

²⁰⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 166.

²⁰⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 338-339.

²¹⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 59-60.

²¹¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 168-169.

²¹² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 373.

²¹³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 168-169.

²¹⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 259.

edilerek nafilâ ibadetlerin yapılması Allah’a yakınlık değil uzaklık getirir. Nafilâ ibadetler her gün yapılmalı ve onun için bir vakit ayrılmalıdır. Zira “devamlı yapılan az amel, devamsız yapılan çok amelden hayırlıdır.” Nakşibendilikte dört kısım nafilâ ibadet vardır:

1. Nafilâ namazlar,
2. Tatavvu orucu,
3. Kıraet-i Kur’ân,
4. Evrad ve ahzâbtır.

1.a. Nafilâ namaz: Evvâbin namazı, teheccüd namazı, işrak namazı, duhâ namazı olmak üzere dört kısımdır.²¹⁵ Dede Paşa, sohbetlerinde evvabin namazı ile teheccüd namazı üzerinde durarak hikmetlerinden söz eder. Evvabin namazını eda eden kişi kılmadığı kaza namazlarının bu namazla giderileceği ve yine aynı sevaba mazhar olunacağını belirtmektedir. Teheccüd namazında bulunan hikmet ise gece sabaha kadar kılınan namazın karşılığı kadar sevaba nâil olmaktır.²¹⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de

وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَن يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا

“Gecenin bir kısmında da sadece sana mahsus bir nafilâ olmak üzere uykudan kalk, Kur’ân ile teheccüd namazı kıl, Rabbinin seni bir makam-ı mahmuda (şefaât makamına) göndermesi kesindir.” (İsra, 79)²¹⁷ ifade edilmektedir.

Ebû Hüreyre radiyallâhu anh’dan rivayet edildiğine göre Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: “*Biriniz geceleyin kalktığında, önce gayet hafif iki rekât namaz kılın.*”²¹⁸

Ebû Hüreyre (r.a.)’tan rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur” dedi.” “Her kim (ihlas ile bana kulluk eden) bir dostuma düşmanlık ederse, ben de ona karşı harp ilân ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden, daha sevimli herhangi bir şeyle yakınlık kazanamaz. Kulum bana (farzlara ilâveten işlediği) nâfilâ ibadetlerle durmadan yaklaşır, nihâyet

²¹⁵ Efendi, *Şah-ı Nakşibend*, 71-72.

²¹⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 165.

²¹⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 5: 316.

²¹⁸ Nevevi, *Riyâzû’s-sâlihîn*, 5: 530.

*ben onu severim. Kulumu sevince de (âdetâ) ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden ne isterse, onu mutlaka veririm; bana sığınırsa onu korurum.*²¹⁹

Niyet: Tarîkatı sağlıklı hale getiren sohbet, râbîta ve hatmedir. Ancak kişide bu unsurlardan daha önce olması gereken en önemli şey kişinin hâlis kalple tarîkâta girmesi ve Allah için hizmette bulunmasıdır.²²⁰ Hüsn-i zan ile tarîkâta giren kimselere Allah'ın büyük nimeti vardır.²²¹ Bu kimselerin ameli “yed-i kudrete” teslim edilir. Allah kudretiyle karşılığını vererek²²² yapılan her amel sonucunda Allah'ın kudretinden kulun kalbine feyz akar. Nüsha-ı Kübra olan kalp feyz ile dolarak o kalpte aşk vücut bulur.²²³ Tarîkâta hangi niyetle girilirse niyetin sonucu alınır. Herkes tarîkâta olan hikmeti bilemez ve göremez. Dede Paşa; kişinin bu yoldaki hizmetini güzel niyetle, eksiksiz olarak yapmasının sonucunda nimetine ulaşacağını, dünyada ve ahirette bir sıkıntısının olmayacağını dile getirmektedir.²²⁴

2.2.2. Tarîkatın Esasları

Dede Paşa sohbetlerinde tarîkâta dört temel hasletin bulunduğunu söyleyerek, bunlar temelinde mürşidde bulunan muhabbet, ihlas, edep ve teslimiyettir. Muhabbet, ihlas, edep ve teslimiyet unsurlarını kendi özünde barındıran insan iman ehli olarak dünyaya gelmiş ve kendi iradesinin salahiyeti kendine verilmiştir. Bu hasletleri ruhunda beslemesi ve tamamlaması için mürşide ihtiyacı vardır. Allah'ın mürşide vermiş olduğu lütuf ile mürit mürşidinden beslenerek ilmi ezeldeki nimetine vâsıl olur.²²⁵

Muhabbet: Sözlükte “sevgi, dostça konuşma, muhabbet beslemek, muhabbet etmek” anlamlarına gelmektedir.²²⁶ Tasavvufta, seyrü sülûk yolunda olan bir kimsenin mürşidini çok sevmesidir.²²⁷ Muhabbet üç aşamadır; mürşide muhabbet, Allah Resulü'ne (s.a.v.) muhabbet bir de Allah'a muhabbet. Kişi “Allah için sev, Allah için terk et” âdâbıyla yaşayan her şeyde mürşidin, Resûlullah'ın ve Allah'ın muhabbetini

²¹⁹ Nevevi, *Riyâzü's-sâlihîn*, 1: 501.

²²⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 251.

²²¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 58.

²²² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 183.

²²³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 262.

²²⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 355.

²²⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 151-152.

²²⁶ Hasan Eren, *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1988), 2: 1038.

²²⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 383.

görür.²²⁸ İnsanda bulunan ihlas, edep, teslimiyet muhabbetten beslenerek ilerleyebilir.²²⁹ Dede Paşa tarikatın esaslarının kaynağını muhabbet gördüğü gibi, Kayyûm-i Rabbânî Muhammed Mâ'sûm Fârûkî'nin mektubunda da aynı ifadelere rastlamaktayız: Seyrû sülûk yolunda ilerlemenin en büyük vâsıtası muhabbetir diyerek muhabbet ateşinin kişideki nefs-i emmâreyi yakacak etkide olduğunu dile getirmektedir.²³⁰ Çünkü muhabbetin kaynağı Resûlullâhtır. Bütün velîler Resûlullâh'tan beslenerek muhabbetlerini artırmışlardır. Dede Paşa muhabbeti, arıların güllerden beslenerek bal yapmasına benzetmektedir.²³¹ Aşağıdaki âyet-i kerîmede de muhabbetin kaynağının Allah'a iman etmekten geldiği vurgulanmaktadır. "İnsanlardan kimi de Allah'tan başka şeyleri O'na eş tutuyor da onları, Allah'ı sever gibi seviyorlar. Oysa iman edenlerin Allah sevgisi daha kuvvetlidir. O zulmedenler azabı görecekleri zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının gerçekten çok şiddetli bulunduğunu keşke anlasalardı." (Bakara, 165)²³²

Dede Paşa'nın müntesibi olduğu Nakşî geleneğin bir diğer temsilcisi Salih Baba²³³ da aşağıdaki manzumede muhabbeti dile getirmiştir.

²²⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 152.

²²⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 158- 159.

²³⁰ M. Sıddık Gümüş, *Se'âdet-i Edebiyye*, 14. Mektup, 4: 112-113.

²³¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 349.

²³² Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali*, (Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/165).

²³³ Mutasavvıf, şair olan Sâlih Baba (1847-1907) Erzincan'da doğmuş, babası Mustafa Efendi, annesi Atîke Hanımdır. Dini eğitimini babasından almıştır. Ailesi çilingirlikle meşgul olmakta ve tüfek tamir etmelerine nisbetle "tüfekcizâde" adıyla anılmışlardır. Sâlih Baba iki evlilik yapmış ve üç evlada sahiptir. Şiirleri "Nakş-i Hayâlî" adıyla Adnan Efendi tarafından yazıya geçirilmiştir. Erzincan'da vefat etmiş, mezarlığı kaybolduğundan yeri bilinmemektedir. Ahmet Doğan, "Sâlih Baba", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 36-37. Sâlih Baba'nın Muhammed Sâmî Erzincânî'ye intisap etmesinin ve şiir okumasının menkıbesi anlatılmaktadır: *Pîri Sâmî Salih Baba ile adaş Müezzîn Sâlih diye anılan bir müridi vardı. Bu zat, arasına demkeşlik yapar, Ermeni meyhanelerinde içki içer, dergâha dönüşünde de şeyhine görünmemek için köşe bucağa gizlenir. Böyle bir içki âleminin sonunda, geldiği dergâhın sohbet hanesine girmeyip mahcup ve ezik bir halde sofadan: "Kuleden, kuleden, sesin aldım kuleden*

O senin kaşın gözüni beni sana kul eden" beyitlerini okuyunca Piri Sâmî Hazretleri "gel Sâlih senin her ayıbın hünerdir" diye buyurmuş ve bu hitap üzerine iç âleminde bir değişiklik olmuş ve bundan sonra hiç içmemiş... Sâlih Usta (Sâlih Baba) bir tarîkate mensup fakat orada manevi bir feyz alamamaktadır. Müezzîn Sâlih'in teklifiyle Pîri Sâmî Efendi'nin sohbetine katılır ve Pîri Sâmî'ye intisap eder. Sâlih Usta sessiz, mahcup ve bilgisiz bir kimse olarak sohbet hanenin arka tarafında köşe bucak gizlenir, kimse ile temas etmekten çekinir bir vaziyette, kendi halinde oturur, gölge misali gelir ve giderdi. Sâlih Usta için biteviye hareketsiz geçen günlerin birinde, Yunus Emre, Niyazi Mısri ve Kuddusi Baba gibi büyüklerin şiirlerinden beyit ve kıtaların okunmakta olduğu sohbet hanede müritlerin bir kısmı: Bizim kolun büyüklerinde de şair olsaydı da, onlarn şiirlerini okusaydık deyince, Piri Sâmî Hazretleri: Bu bir himmet işidir, şiiri bizim Sâlih bile söyler, diyerek eliyle arka tarafına sinmiş Sâlih'e işaret edince, Sâlih o anda varidat ile dolarak irticalen şiir söylemeye başlamış ve yine o anda "fenaya" kavuşmuştur. Piri Sâmî

Bil emanettir muhabbet sana Mevlâdan gelür
Doğru mecnûn oldun ise bil ki leyla'dan gelür
Küntü kenzin mebdeidir arş-ı âlâdan gelür
Akl-ı kül sensin gönül levlak senin şanındadır
Her ne var âlâ ve esfel cümle divanındadır.

Doğru olursa muhabbet şart- edep sâkıt olur
Zayi etme senden ister bilki bir vakit olur
Cahil ile sohbet etme işleri sahte olur
Akl-ı kül sensin gönül levlak senin şanındadır
Her ne var âlâ ve esfel cümle divanındadır.²³⁴

İhlas: Müridin mürşidini her şeyden daha değerli ve üstün görmesidir. İhlas kavramını ileride daha geniş kapsamlı ele almaya çalıştık.

Edep: Sözlükte, mutavassıt olmaktır. Terim anlamda, müridin ifrat ve tefrit arasında kalarak ölçülü yol izlemesidir.²³⁵ Kişinin mürşidine kalben ve fiilen lütuf ile muamele etmesidir.²³⁶ Mürid i'tidal ile sınırını aşmadan yaşamalı ki tarîkatın hakîkatine nail olsun.²³⁷ Şah-ı Nakşibend, seyrü sülûk yolunda olan müridin edebini üç noktada ele almaktadır. Birinci edep, Allah Teâlâ'ya olan edeptir. Zâhirde ve bâtında yüce yaratıcının emir ve nehylerine uymayı gerektirir. İkinci bulunması gereken edep, Allah Resûlü'ne (s.a.v) olan edeptir. Allah'ın âyetlerini beyan eden ve kulu Allah'a ulaştıran tek vasıta olmasından dolayı Peygamber'e (s.a.v) tâbi olmayı gerektirir. Üçüncü edep

Hazretleri kendisine “yeter Sâlih”, deyinceye kadar şiir söylemeye devam eden Sâlih Baba, bu emirden sonra da başladığı gibi kesilmiştir. İşte elimizdeki “Rabita-i Nakşi Hayali” isimli dîvan bu feyz anlarının mahsulüdür. Abdurrahim Reyhan Efendi, “Sâlih Baba”, *Dosta Doğru*, 1/1 (2013): 30-31. Salih Baba'nın hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Halil Baltacı, “Ârif-i Ümmî İki Nakşibendî Şâir: Erzincanlı Leblebici Baba (Şems-i Hayâl) ile Tüfekçizâde Salih Baba'nın Şiirlerinde Tasavvufî Düşünce”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 22/43 (2016); Gülsüm Çoldur, “Sâlih Baba Dîvân'ında Tasavvufî Düşünce” (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2019), 20-39.

²³⁴ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 45.

²³⁵ Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 46.

²³⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 393.

²³⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 320.

ise mürşide olan edeptir. İnsanları Hakka davet eden, Peygamber’e (s.a.v) itâti emreden mürşitlere edep, onların her halini takip etmeyi gerektirir.²³⁸

“El-emrû fevkal edep” ifadesine göre mutasavvıflar verilen emre itât etmenin edepli davranmaktan önce geldiğini savunmaktadırlar.²³⁹ İnsanın Allah’a, Resûlü’ne ve mürşidine karşı olan muhabbetinin, ihlasının sonucunda edep gerçekleşir. Allah’a karşı yapmış olduğu her türlü manevi ve fiili davranışta bulunan, doğru istikamet ile yaşam süren bir insan Allah’tan ve mürşidinden her ihtiyacı için bir şey istemez. Bu kimse bilir ki her şeyi idame ettiren kudret sahibi Hak Teâlâ benim için ne irade ederse o benim için bir lütuftur. Bu durum insanın Allah’a karşı olan edebinden gelmektedir.²⁴⁰

Teslimiyet: Tarîkat kapısını Allah’ın kapısı olarak bilmek ve o kapıda beklemektir.²⁴¹ Seyrû sülûk yolunda istenilen makama ulaşabilmek için mürid mürşidine itât etmeli ve teslim olmalıdır.²⁴²

Cana cefâ kıl ya vefâ

Kahrın da hoş lütfün de hoş

Ya dert gönder ya deva

Kahrın da hoş lütfün de hoş

Hoştur bana senden gelen

Ya hil’at-ü yahut kefen

Ya taze gül yahut diken

Kahrın da hoş lütfün de hoş

Gelse celâlınden cefâ

Yahut cemâlınden vefâ

İkisi de cana sefâ”

Kahrın da hoş lütfün da.²⁴³

²³⁸ Hacı Ahmed b. İbrahim b. Allân es-Sıddîkî el-Malikî, *Şah-ı Nakşibend*, (Ankara: Semerkand, 2001), 108-109.

²³⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 288.

²⁴⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 313.

²⁴¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 393.

²⁴² Betül İzmirli, “Kuşadalı İbrâhim Halveti’nin Râbîta Hakkındaki Görüşleri”, *AKADEMİAR: Akademi İslâm Araştırmaları Dergisi*, 89 (2019): 92-93.

“Bir elimde arz-ı hâlim bir elimde destimal
Silerem göz yaşını yalvaru ben cânânıma
Beklerem kapusını boynup eğüb giryân-u zâr
Umaram ki rahm ede bu âhıma efgânıma”²⁴⁴

Teslimiyet vefa ile beklemeyi gerektirir. Bekleyen nasibine her zaman mazhar olacaktır.²⁴⁵

“Özün bir pire teslim et müdâvim ol kapusunda
Meşayihden murad şâhım mürebbi-i kâmil olmaktır...”²⁴⁶

Yukarıda geçen manzumelerden anladığımıza göre; Allah Teâlâ’dan cefa, vefa da gelse her iki durumun hikmetinin olduğunu bilerek bu duruma razı olup mahviyet halinde bayun eğip beklemeyi gerektirdiği belirtilmiştir. İnsanın yetiştirilip terbiye edilerek kâmil olması için bir mürşide intisap edip o yolda müdâvim olmaktan geçtiği vurgulanmıştır.

Allah Teâlâ yarattığı her insana Resûlüllâh’ı ve Kur’ân-ı Kerîm’i vesile kılarak doğru yolu öğretmiştir. Fakat insanın kalbini mâsivadan arındırıp şefkatle doldurması, ruhunu kemâle yükseltmesi zordur.²⁴⁷ Bundan dolayı tarîkattaki en önemli hizmet; insanın kendi acizliğini aklından çıkarmadan, kendi kusurlarına yönelerek tevazu içinde yaşamasıdır.²⁴⁸ Yapılan her hizmet ve amel i’tidal ile yapılmalıdır. İfrat veya tefrit ile hareket eden mürit tarîkatın hakikatinden ve kendi kemâlinden uzaklaşır.²⁴⁹ Bu durumu idrak edemeyip eksiklerini göremeyen mürit, mürşidi tarafından celâl sıfatıyla terbiye edilerek eksikleri giderilirken, mürşidine teslim olup feyz ve muhabbet içinde Allah’a ulaşma gayretinde olan kimse ise yine onun cemâl sıfatıyla muamele görür.²⁵⁰

“Bir yüzü nurudur biri nâridir,

²⁴³ Kuyumcu, *Evliyanın Dilinden*, İbrahim Tennuri, 263.

²⁴⁴ Fehmi Kuyumcu, *Kuddûsî Divânı*, (Ankara: Gaye Matbaacılık, 1982), 500.

²⁴⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 383; Abdullah Kahraman, “Yunus Emre Dîvân’ında Şerîat Tarikat Hakikat ve Marîfet”, 12.

²⁴⁶ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 119.

²⁴⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 389.

²⁴⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 297-298.

²⁴⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 320.

²⁵⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 389.

Kâmillerin bu bir büyük kâdır...”²⁵¹

Dede Paşa Salih Baba'nın beytini şöyle açıklamaktadır: Beyitte geçen “nur ve nâr” kelimeleri Hakk'ın celâl ve cemâl sıfatıdır.²⁵² Nâr ve nur kelimeleri aynıdır. Allah'ın celâl sıfatının tecellisi olduğu için nâr yakar. Nur ise Allah'ın cemâl sıfatı olduğundan dolayı şûledir.²⁵³ Allah Teâlâ her insanda celâl ve cemâl sıfatını yaratmıştır. Her iki sıfat da Allah'ın nuru ve insana verilen bir lütuftur.²⁵⁴ Nur kelimesinden anlaşılması gereken insanın özünde bulunan cemâl sıfatının, mürşidinden feyz alarak yaptığı hiçbir şeyi tekebbür edecek derecede büyük görmemesi neticesinde Rabbine ulaşmasının sonucundan zuhur etmesidir.²⁵⁵ Nâr kelimesi ise insanda bulunan celâl sıfatını temsil eder. Mürit hakikatini idrak edemeyip tarikatın en önemli hizmeti olarak görülen mahviyetten uzak kalarak enaniyetine güvenip tevekkül ve teslimiyeti bırakarak tekebbür içinde olan mürit hareket ederse mürşidi tarafından celâl sıfatıyla terbiye edilerek eksikleri tamamlanır, manevi hastalıklarından arındırılır. Bu kalp eksiksiz Allah'a teslim edilir.²⁵⁶

2.3. Ruh

Ruh; sözlükte “can, latife, nefis gitmek, geçmek, nefes, idrak eden latife” anlamlarına gelmektedir.²⁵⁷ Terim olarak her canlıya hayat veren cevher,²⁵⁸ insana manevi hâl ve bedenine hareket sağlayan can anlamına gelmektedir.²⁵⁹ Mutasavvıflar, Allah tarafından cesetlere verilen fakat mahiyeti konusunda insanlara sınırlı ilim bahşedilen bir latîfe olduğunu dile getirmişlerdir. Ruh konusunda âlimler ihtilafa düşmüşlerdir. Bazı âlimlere göre latîf bir cisim iken bazılarına göre insanın bedenine verilen manevi bir cevherdir.²⁶⁰ İbnü'l-Arabî' ruha iki anlam yüklemiştir. Cesede hayat veren can olarak görmüştür. İnsanlara, hayvanlara, bitkilere can veren ve herkeste farklı zuhur eden cevherdir. Diğerisi ise Allah'ın huzurunda, insanda bulunan manevi ruh olarak

²⁵¹ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 167.

²⁵² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 389.

²⁵³ El-Hac-Mehmed Nuri Şemseddin el-Nakşibendi, *Miftâh-ül -Kulüb*, 232.

²⁵⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 389.

²⁵⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 320.

²⁵⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 320 - 389.

²⁵⁷ Süleyman Uludağ, “Ruh” *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016), 298.

²⁵⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayıncılık, 2018), 35: 187-192.

²⁵⁹ Mustafa Akça, “Gazzâlî’de Ruh Tasavvuru” *Dinî Araştırmalar*, 7/21(2005): 87.

²⁶⁰ Dede Paşa *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 243-244.

yorumlamaktadır.²⁶¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, ruhu zatıyla bedenden ayrı bir cevher olarak görmektedir. İnsanda bulunan organlar, cisimlere benzediği gibi insan da bulunan ruh da Allah'ın güzel vasıflarına benzer. Her insanda bulunan, Allah'tan insana tecelli eden sıfat-ı subûti vasıfları insanda zuhur etmesi için bir bedene ihtiyaç duyar. Ruhun bu bedene hareket alanı katmasıyla bedenle bütünleşir.²⁶² Nazzam, Ebû Mansur El-Mâtürîdî, Gazzali gibi âlimler ruhu “ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenene ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat” olarak tanımlamaktadırlar. Ruh insanda idrak etme, bilme, algılama yetisi sağlayan bir latîfedir. Her insanda bulunan ruh mertebesine göre farklıdır.²⁶³ Ruh hayvani ve nebati olarak iki kısma ayrılmış, her ikisinde de bulunan ruh ise can olarak tanımlanmıştır. İmâm-ı Rabbânî “*Me'ârif-i Ledünniye*” kitabında; ruh bedenle birleşmeden önce Allah'ı bilir ve sever. Bedene üflenmeden önce Allah tarafından bedene karşı ruha muhabbet verilir. Muhabbet duyduğu bedene girerek onun her yerini kuşatır ve bilinmez ve tanınmaz hâle gelerek kendini unutup beden görür. İmâm-ı Rabbânî bazı insanların kendini sadece beden sanmasını ve ruhunu görmezden gelmesini buna bağlamaktadır.²⁶⁴

Dede Paşa'ya göre, Allah esmâ ilmini insanların aklına ve ilmine bahşetmiştir. Ancak ruh akıldan her zaman üstün görülmüştür. Çünkü akıl yapabilme kudretini her zaman ruhtan alır. İnsana irade farzdır insan her şeyi iradesiyle yapar.²⁶⁵ Yukarıda da izah edildiği gibi idrak eden latîfe olarak değerlendirilen ruhun akıldan üstün olduğunu ve insanın iradesine tesir eden bir lütuf olarak değerlendirildiğini görmekteyiz.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ

“Biz insanı (şekli, suret ve organlarını düzenli kılmak suretiyle) en güzel biçimde yarattık.” (Tin, 4).²⁶⁶

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

²⁶¹ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. Ekrem Demirli, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016), 151- 152.

²⁶² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifet-Nâme*, I. Bölüm, 1: 34-47.

²⁶³ Yavuz, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35: 187-192.

²⁶⁴ Sıddık Gümüş, *Se'âdet-i Ebediyye*, 835.

²⁶⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 302.

²⁶⁶ Hasan Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 3: 1197.

“O halde ben onun yaratılışını bitirdiğim, ona ruhumdan üflediğim zaman siz derhal onun için secdeye kapanın.” (Hicr, 29).²⁶⁷

قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ ثُمَّ سَوَّيْهُ وَنَفَخَ فِيهِ مِنْ رُوحِهِ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ

“Sonra onu tesviye edip, içine ruhumdan nefh buyurdu ve sizin için o işitmeyi o görmeleri ve gönülleri yaptı.”(Secde, 9).²⁶⁸

Dede Paşa yukarıdaki âyetlerin Allah’ı nasıl bulup ve O’na nasıl ulaşılması gerektiği konusunda açık olarak âyette anlatıldığını aşağıda belirterek bedene girmesiyle ona can ve hareket veren ruhun insanı yücelttiğini dile getirmektedir. Allah buyurur ki:

*Kullarım biz azim-üş- şan bizi size tanıtmak için bir ruh halk ettik, daima o ruh bizi zikreder. Bizi size tanıtmak için bir ruh adalet buyurduk o ruh da biz azim-üş-şanı bilecek, bulacak ilim o ruhta mevcuttur. O ruhla siz bizi bilir ve bulursunuz. Bir ruh da halk ettik ki size azameti şanımızdan vaat etmiş olduğumuz cemalimizin hakikatini ihsan edeceğiz. Cemâlin hakikatine de o ruh ile mâlik olursunuz.*²⁶⁹

Âlemdeki canlı cansız her şeyde Allah’ın bir ismi varken insanda bin bir isim vardır. İnsanda bulunan ruhun biri de bin bir esmanın nurundan yaratılmıştır. Allah’ın yarattığı her şeyin özü insanda vardır. Bu Allah tarafından insana verilmiş güçtür.²⁷⁰ İnsanın bedeni beslenmeye ve gıdaya ihtiyaç duyduğu gibi ruhu da beslenmeye ihtiyaç duyar. Ruhun gıdası Allah’tır ve Allah’a kavuşmak ister, Allah’a âşıktır. Bu da Allah’ın ruha bir iltifatı, ihsanıdır. Kendi özüne ulaşma arzusuyla ilerleyen ruh Allah’a ulaşır.²⁷¹

2.3.1. Ruh-Nefis İlişkisi

Nefis sözlükte “can, varlık, ruh, zât, heva-heves, hayat” gibi manalara gelmektedir. İstılâhi anlamda heva ve heves, kötü arzuların, huyların kaynağı olan ve her an insana kötülüğü emreden, insanın bedenindeki en büyük düşman olarak görülmüş ve bu benzeri tanımlamalara gidilmiştir.²⁷² Dede Paşa, ruh ve nefsin Allah tarafından cesetlere verilen bir lütuf olduğunu dile getirerek bu noktada bir olduklarını fakat her ikisinin de

²⁶⁷ Çantay, *Kur’an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 2: 479.

²⁶⁸ Çantay, *Kur’an-ı Hakîm Meâli Kerîm*, 2: 735.

²⁶⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 265-266.

²⁷⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 163.

²⁷¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 273.

²⁷² Süleyman Uludağ, “Nefis” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 526-529.

görevlerinin farklı olduğunu belirtmiştir. Nefis; daha çok kişiyi kötü işlere, heva ve hevase yönlendiren, insan bedeninde bir düşman olarak görülmektedir. Dede Paşa kişinin nefsinin arzu ve istekleriyle mücadele ederek ona galip gelip ve bu istikamette ısrarla yürüdüğünde nefsin eğitilip terbiye edileceğini vurgulamıştır. Ruhun ise Allah tarafından cesetlere verilen bir cevher olup bedeni iyi huy ve işlere yönlendiren ve ruhu bu yönde besleyerek kişiyi kendi hakikatine ulaştıracağını söylemektedir. Nefsin ve ruhun zıt yönlerde olduğunu, nefsin isteklerinin zıddına hareket ederek, ruhun ise isteklerinde hareket ederek hem ruhumuzu ve kalbimizi besleyerek nefsimizi de ıslah ederek beden hakikatine vâsıl olunacağını vurgulamıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de de birçok yerde geçmektedir. İsrâ suresinde geçen *وَلَقَدْ كَرَّمْنَا* ifadesinin bâtın ve zâhir anlamı vardır. Zâhir anlamı; “İnsanları kerem sahibi kıldık.” Paşa Hazretleri bu ifadenin tahlilini yaparak bâtın anlamına açıklık getirmiştir. “ و vav-ı atıf, ق ise Allah’ın kudretidir.”²⁷³ Her insan kendi hakîki maneviyatını kendi ruhunda barındırır. Allah’ın esma ve sıfatlarının seyr edildiği yüce kıymeti kendinde taşıyan insan, nefsanî yönünü kullanarak kendi iradesiyle nefesine mağlup olsa hakikatinden uzaklaşmasına sebep olur.²⁷⁴ Fakat Allah’ı zikir ve Allah’a ibadet ile ruhunu besleyen Allah’ın yardımı ile nefsin şerrinden uzaklaşır. Nefsinden uzaklaşan Allah’a yakınlaşır.²⁷⁵ Allah’ın kudretine sahip olan kişiyi nefis ve şeytan etkileyemez. O vücutta nefis ve şeytanın iktidarı olamaz. Allah’ın emriyle dünya o kula hizmette bulunur.²⁷⁶ İnsan yaptığı veya istediği her şeyin ruhtan mı, kalpten mi, nefisten mi geldiğini idrak etmelidir ki nefsin karşısında dik durarak, ruhunu yücelten işler yaparak nefsin her adımda terbiye etsin. Bedendeki nefis her geçen gün baskınlığını yitirerek²⁷⁷ Allah’tan ve Hz. Peygamber’den insanlara ihsan edilen ilimle ruh, vücuda hâkim olur.²⁷⁸ Kırk günde ruh ona verilmiş olan ilmi nefse ulaştırırsa “nefis kırk günde ruha dost olur.” Dede Paşa nefis ve ruh ilişkisini somutlaştırarak şöyle der; “bir insan kırk gün âlimle görüşse âlim, zalimle görüşse zalim olur.” Nefis ruha dost olduğunda nefes olur, nefes ise hakîkate hayattır. Hakîkati kabul

²⁷³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 93-94; Mustafa Akçay, Gazzâlî’de Ruh Tasavvuru, *Dini Araştırmalar*, 7/21 (2005): 87-116.

²⁷⁴ Baltacı, “Ârif-i Ümmî İki Nakşibendî Şair: Erzincanlı Leblebici Baba (Şems-i Hayal) ile Tüfekcizade Salih Baba’nın Şiirlerinde Tasavvufî Düşünce”, 22/43 (2016): 30.

²⁷⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 177.

²⁷⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 93-94.

²⁷⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 102.

²⁷⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 10.

eden nefes hayattır. Nefesi hayat olan insan, her nefes aldığı anda Allah'ın bu dünyaya verdiği rahmetinden bir rahmet alır, her nefes verdiğinde ise içindeki kötülüğü ve hevayı dışarı atar.²⁷⁹

2.3.2. Ruhun Mahiyeti ve Yaratılışı

Ruhun mahiyeti konusunda yukarıda da belirttiğimiz gibi mutasavvıflar farklı görüşler beyan etmektedirler. Dolayısıyla rûhun mahlûk ve gayr-ı mahlûk olma konusunda da ihtilafa düşmüşlerdir. Abdülkerîm el-Kuşeyrî, Muhammed b. İbrâhim el-Kelâbâzi ruhun mahlûk olduğunu savunurken²⁸⁰ Dede Paşa, Abdurrahim Efendi²⁸¹ gibi mutasavvıflar ruhun Allah'ın zatına karşı mahlûk, yaratılanlara karşı gayr-ı mahlûk olduğunu savunmuşlardır. Gayr-ı mahlûk ilmi, idrak edilemeyen bir ilimdir dolayısıyla ruh da idrak edilemez. Bu nedenle insan, rûhun mahiyetini idrak etmekte yetersiz ve aciz kalır.²⁸² Erzurumlu İbrahim Hakkı *Marifet-Nâme* adlı eserinde ruhun bedene verilen bir cevher olduğunu ve ruhun hakîkatte bedenden ayrı olduğunu, sadece ruhun bedene hükmetmesi sebebiyle bedenle birlikte olduğunu belirtmektedir. Çünkü beden her an değişim içindeyken ruh sabit ve bâkidir.²⁸³ Dede Paşa ruhun mahiyetinin bilinmeyeceğini, Allah'ın kâinattaki bilinen ve bilinmeyen zerrelere yönettiği gibi ruhun da insan bedenini yöneten kudrete sahip olduğunu dile getirmektedir. Dede Paşa'nın da dediği gibi ruh akıldan üstündür çünkü akı yöneten ruhtur. Bu konuda Dede Paşa'nın düşüncelerinin Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın düşünceleriyle örtüştüğünü görmekteyiz.

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا

Kur'an-ı Kerîm'de geçen "De ki, Ruh rabbimin emrindendir ve size ilmen az bir şey verilmiştir" (İsra, 85)²⁸⁴ âyeti Dede Paşa'nın ifadelerini desteklemektedir. Allah'ın insanlara verdiği ruhta bir hakikat vardır. Ruh bilmek için hakikati bilmek gerekir. Bu

²⁷⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 10.

²⁸⁰ Süleyman Uludağ, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 35: 192-193.

²⁸¹ Mehmet Ali Demirci, *Teveccüh Sohbetleri*, (Ankara: Reyhan Kültür Vakfı Yayınları, 2011), s. 79.

²⁸² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 243- 244.

²⁸³ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifet-Nâme*, 1: 34-35/46-47; Muhittin Bağçeci, "İnsanın Mahiyeti ve Ruhu", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 3/8 (2005): 33-50; Tahsin Kula, "İslam Düşüncesinde Nefis ve Ruh Kavramı Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8/16 (2010), 166.

²⁸⁴ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 2: 525.

da ancak Allah'ı bulan ve görende gerçekleşir.²⁸⁵ Her insan, ruhunda Allah'ın zâtı ve sübûtî sıfatlarından bir cevher barındırmaktadır. Dede Paşa, her iki sıfatın da benzerlik ve farklılığından söz edemeyeceğimizi belirterek Allah'ın zâtına karşı sübûtî sıfatın mahlûk, zâtî sıfatın ise gayr-ı mahl'uk olduğunu söylemektedir. Ayrıca Allah'ın zâtına ulaşabilmek için önce sübûtî sıfatına ulaşmak gerektiğini de vurgulamıştır.²⁸⁶ Sıfat-ı sübûtî (ilim, hayat, semi, basar, kudret, irade, kelam, tekvin)'nin her biri Allah'tan insana zuhur eden, ondan bir parçadır. Bu parçaların her biri ruhta bulunmaktadır.²⁸⁷ Her ruh Allah'ın sıfatından tecelli eden cevheri vücuda hâkim kıldığında Allah'tan aldığımız sıfatlar hakîkatteki hâli ile olur. Ruh sübûtî sıfatı cesede nakşeder. İşlenen beden hakîkat âlemine kalbini açar ve râbita sahibi olarak Allah'tan aldığı sıfatı sübûtîyenin hakîkatine sahip olursa Allah'ın cemâlini görür.²⁸⁸

Ruhun yaratılması konusunda da farklı görüşler beyan edilmiştir. Ruhun bedenle birlikte yaratıldığını, bedenler yaratılmadan ruhların yaratıldığını zamanı geldiğinde kendi ait olduğu bedene gönderildiği gibi görüşler ileri sürülmüştür. İbn Atâ, Vâsitî ruhun bedenden önce yaratıldığını söylemektedirler.²⁸⁹

Dede Paşa'ya göre dünya yaratılmadan önce ruhlar ezel ilminde yaratılmıştır.²⁹⁰ İnsanların ruhu ilmi ezelde meleklerden önce yaratılmıştır fakat melekler insanlardan önce varlığa getirilmiştir.²⁹¹ Necmeddîn-i Dâye'ye göre ilk insanların ruhları yaratılmıştır. Bu ruhların başı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ruhudur. Resûlullah'ın ruhundan enbiyaların ruhlarını, peygamberlerin (s.a.v.) ruhlarından evliyâların ruhlarını, bunlardan ise mü'minlerin ruhlarını halk etti. Mü'minlerin ruhlarından sırayla âsilerin, münafıkların, kâfirlerin ruhlarını yarattı. İnsanların özlerinin nurundan sırayla meleklerin, cinlerin, şeytanların, âsi ruhların ve iblislerin ruhlarını var etti. "Daha sonra nefisler, bitkiler, mâdenler, mürekkebler, müfretler ve unsurlar ortaya çıktı." ²⁹² Dede Paşa'ya göre her ruhun kendi manevi hakîkatı vardır. Ezelde verilmiş ilmi kimse

²⁸⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 240.

²⁸⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 243-244.

²⁸⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 265-266.

²⁸⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 261.

²⁸⁹ Uludağ, "Ruh", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35: 192-193.

²⁹⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 281.

²⁹¹ Ahmet Selçuklu, *Gülden Bülbüllere*, (Ankara: Reyhan Kültür Vakfı Yayınları, 2011), 41.

²⁹² Necmeddîn-i Dâye, *Tasavvuf Yolu Mirsâdü'l-İbâd*, çev. Halil Baltacı, (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 65-66.

bilememektedir.²⁹³ Allah insanları “ahsen-i takvim”²⁹⁴ üzere yaratmıştır.²⁹⁵ Kur’ân-ı Kerîm’de

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ

“Ant olsun ki biz insanı en güzel biçimde yarattık.” (Tin, 4) ²⁹⁶ olarak buyrulmuştur. Allah insana kendi zatından üfleyerek insanı mükemmel bir varlık haline getirmiştir.

فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ

“Ben onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın.” (Hicr, 29)²⁹⁷ âyetleri yukarıdaki ifadeleri tamamlar niteliktedir. Allah’ın insanlara verdiği deruni aklı vardır. Ahsen-i takvim insanların ruhudur. Sıfat-ı sübûtî’de ahsen-i takvimin ve ruhun birleşimi vardır. Allah’ın sübûtî sıfatlarının her birinden insanlarda da bulunmaktadır. Bu durum insanın en şerefli ve en değerli varlık mertebesinde olduğunu göstermektedir. İnsan, ruhunu güzel işlere yönlendirerek ve nefsini muhafaza ederek sıfat-ı sübûtîye mazhar olur.²⁹⁸

Dede Paşa, ruhu hem hakikat hem de mecaz olarak ele almıştır. Ruhun hakikatinin noksan sıfatlı olmadığını, mecaz hâlini ise kula benzeterek noksan sıfatlı olduğunu beyan etmektedir. Ruh; ilm-i ezeldaki hâline, kendi kudreti ve hakikatine ulaşamaz ise vücudu noksan sıfatı ile kuşatır. Her hâli eksik olur.²⁹⁹ Vücut ruhun hakikatini bilmez, ruh vücuda kendi hakikatini bildirir. “El-hükmü limen galebe”³⁰⁰ eğer galip olan beden ise ruh buna sessiz kalır. Çünkü ruh yaratıldığında sahip olduğu

²⁹³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 281.

²⁹⁴ “Ahsen-i takvim” kavramını Dede Paşa Hazretleri rivayetlere göre tanımlamıştır. Ahsen-i takvim, sıfatı sübûtîyedir. (ilim, hayat, semî, basar, kudret, irade, kelam, tekvin) Bir rivayette de; letaiftir. Hakikat mihrabıdır. Letaif makamıdır. Başka bir rivayette, Allah’ın insanlara vermiş olduğu esma nuru, sıfat nuru, zat nurundan yaratılan üç ruhtur.

²⁹⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 265.

²⁹⁶ Çantay, *Kur’an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 3: 1197.

²⁹⁷ Çantay, *Kur’an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 2: 478.

²⁹⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 273.

²⁹⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 72.

³⁰⁰ Osmanlıca da kullanılan Arapça atasözüdür. Hüküm galip olanındır, anlamına gelir. Paşa Hazretlerinin Arapça bilgisinin olduğu da anlaşılmaktadır.

manevi hakîkati ne ise o hâl içindedir. Ruh galip olursa ilm-i ezeldeki hâlin hakîkatine ulaşır.³⁰¹

Dede Paşa Allah'ın her kula bir hayat ve bu hayatla birlikte nimetler verdiğini dile getirerek insanların, idrak etse de etmese de bu nimetlere sahip olduğunu söyler. Buna göre zâhir ve bâtında olan nimetlerini bilen kulun manevi hâli ne ise o kulda o nimetler vardır. Bâtınını bilen kul, zâhir ve bâtın vücudun hayatını yaşar, bâtından haberi olmayan kul ise manen bâtınını zahiren de vücudunun hayatını yaşar. Yani kendi hakîkatini idrak eden kul zâhir ve bâtın hayatını besleyerek yaşar. Hakîkatini idrak etmeyen kul ise bâtın hayatın hakîkatine ulaşmadan zâhir hayatını yaşar.³⁰² İnsan kendinde olan hakîkati zamana, mekâna göre saklamalıdır. O hakîkat gizlenmediğinde zarara uğrar. Kişi kendini gizli tutarak korumalıdır.³⁰³

2.3.3. Ruhun Makamları

Dede Paşa'ya göre insanda Allah'tan alınan üç ruh vardır. Ruhun biri Allah'ın esma nurundan yaratılmış, diğeri Allah'ın sıfat nurundan yaratılmış ve üçüncü ruh ise Allah'ın zatından yaratılmıştır. Üç ruh da Allah'a âşıktır. Çünkü O'ndan gelmiştir.³⁰⁴ İnsanın bedeni ise ateş, su, toprak, havadan oluşan dört unsurdan var edilmiştir. Bu unsurlar kişinin manevi haline göre dönüşürler. İnsanda bulunan toprak ögesi ahlak olur, ateş aşk olur, su Allah'ın feyzine dönüşür ve hava ögesi de hakîkat olur. Ruh bu öğeleri kendine vesile kılarak tek vücut olur ve hakîkate ulaşır.³⁰⁵ Yukarıda bahsettiğimiz insana verilen ruhun ilm-i ezeldeki olgunluk ve fazilet hakîkati ne ise o hakîkate insan ahlakıyla sahip olur. Allah'ın feyziyle, aşkıyla, muhabbetiyle kendini koruyarak hakîkate vâsıl olur. “Nefsine ârif olan, Allah'ma ârif olur.”³⁰⁶

³⁰¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 281.

³⁰² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 286.

³⁰³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 163.

³⁰⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 381.

³⁰⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 389; Ahmet Selçuklu, *Gülden Bülbüllere* (Ankara: Reyhan Kültür Vakfı Yayınları, 2011), 1: 69-70.

³⁰⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 415.

Allah'ın esma, sıfat ve zat nurundan aldığımız üç ruhun makamları vardır. Allah'ın esma nurundan yaratılmış ruhun makamı “rûh-i revânî,” sıfat nurundan yaratılan ruhun makamı “rûh-i sultânî,” zat nurundan yaratılan ruhun makamı ise “rûh-i nurânî” dir.³⁰⁷

Paşa Hazretleri ruhun makamlarını şu şekilde tanımlamıştır: Rûh-i revânî, rûh-i revânîye herkes sahiptir. Bu ruha sahip olunmasaydı insan yaratıldığında otuz üç yaşında olurdu. Çünkü ruh otuz üç yaşındadır. Rûh-i revânî kalbin eksikliğini tamamlar, kalbin hakîkati ne ise o hakîkate ulaştırır, kalbi temizler ve yumuşatır.³⁰⁸ Ruh, revânî makamda ise insanın ruhu şeyhidir.³⁰⁹ Bundan dolayı rûh-i revânî makamı fenâ fi'ş-şeyhtir.³¹⁰

“Âlem iyi de bir ben kötüyüm

Âlem kamu bir yüzdürür”

Kişi iyi olursa âlemdeki hakîkati görür ve ne ise hakîkati de odur. Fenâ fi'ş-şeyh makamında olan kişinin her gördüğü şeyhidir.³¹¹ Paşa Hazretleri fenâ fi'ş-şeyh velayetini somutlaştırmak adına denize giren kişi örneği vermektedir. Denizdeki kişi hangi yöne baksa suyu görür. Rûh-i revânî makamında olan insan fenâ fi'ş-şeyh olduğu için her baktığı şeyde şeyhini görür.³¹² Kişinin ruhu mürşidi olur ve yapamadığı zikirlerini mürşidi yapar.³¹³

Rûh-i revânî hizmetini bitirdikten sonra kişinin bütün organları, uzuvları, hücreleri Allah'ı zikreder ve kişi bunu duyar. Buna “zıkrullahın rûsuh âlemi” denir.³¹⁴ Rûh-i revânî görevini bitirdikten sonra³¹⁵ rûh-i sultânînin hakîkatinde birleşir, bedende birbirine zıt olan bir şey kalmaz.³¹⁶

³⁰⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 381.

³⁰⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 390-391-392.

³⁰⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 256-257.

³¹⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 99; Selçuklu, *Gülden Bülbüllere*, 1: 152.

³¹¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 301.

³¹² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 89.

³¹³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 258- 259.

³¹⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 390-391-392.

³¹⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 389.

³¹⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 69.

Rûh-i Sultânî: Rûh-i sultânî ve rûh-i nurânî makamlarının sıfatları kâmil insanlarda bulunur.³¹⁷ Hz. Peygamber'den (s.a.v.) yansıyan nübüvvet nurudur.³¹⁸ Bu makamda olan kişinin ruhu Resûlullah'tır.³¹⁹ Rûh-i sultânî nübüvvet nurundan aldığımız ruh fenâ fi'r-resûldür. Nereye baksa Resûlullah'ı görür.³²⁰ Rûh-i sultânî makamında olan kalp "sultânî zikrullah" sahip olur. "Mûtû kable en temûtû" sırrına mazhar olur, dünyada iken kendi nefsinin öldürür. Bunu başaran kişi Allah'ın keremiyle veli olur. Veli kişi zâhirde gördüğünü de kendini de veli görür. Bu makamda olan veliye Peygamber Efendimizden (s.a.v.) bir nur geçer. Her gördüğünü Allah'ın Resûlünü görürmüş gibi olur. Peygamber Efendimizde (s.a.v) velilik, nebilik ve hakikat vardır. Efendimizden ümmetine bir canlılık, hayat gelir. Sultânî makamda kalp, bir nefeste yaratılmışlar adedince zikir duyar.

Rûh-i Nurânî: Ruh, rûh-i nurânî makamına geçerek tek ruh halini alır. Üç ruhtaki fazilet ve mükemmellik birleşerek tek vücut olur.³²¹ Rûh-i nurânî makamı fenâ fillah'tır.³²² Ruha yansıyan asıl öz vücudu kaplar. Vücut kendinde varlık benliğinin olduğunu anlar. Daha sonra aşama aşama ruhtan yansıyan hakikat vücudun varlık benliğini yok eder. Beşeriyetten kurtulmuş olur.³²³ "Ehad'dan vahidiyyettir." "Allah tektir teki sever."³²⁴

"Gül bülbülü gördü çıktı kabından

Bülbüller uyanıp kalktı habından

Gül bülbülü gördü çıktı kabından

Pervaneler geçti ateş bâbından

Azm eyledi o gülşandan içeri"³²⁵

Yukarıdaki bendi bahar mevsiminde bülbüllerin uykularından uyanması, ardından güllerin tomurcuklanması gibi müridin mürşidini görmesi sonucunda da

³¹⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 390-391-392.

³¹⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 69.

³¹⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 256-257.

³²⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 156.

³²¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 381.

³²² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 99.

³²³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 69.

³²⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 381.

³²⁵ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 233.

kalpteki tohumun yeşermesi, dünya çarkının ateş bâbından geçerek dönmesi halinde insanın bu yolda sebat ederek fenâ fillah makamına ulaşması olarak yorumlayabiliriz.

2.3.4. Sohbetin Ruha Etkisi

Sözlükte “arkadaşlık edip ünsiyet kurmak”, “bedenle ya da gönülle uzun süre beraberlik” anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, “şeyhin ya da âlimin sözlerini dinlemek üzere tertip edilen dini tasavvufi toplantı manasını taşımaktadır.”³²⁶ Ruhun makam ve mertebede yükselmesi için Dede Paşa sohbe dikkat çeker. Dede Paşa sohbe ayrı önem vermiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen aşağıdaki âyette sohbe atıf yapılmaktadır. Her zaman “sadıklarla olun” buyurulması sohbe kapı açarak kişinin kendini terbiye etmesine vesile olduğunun mesajı verilmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

“Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve sadıklarla beraber olun.” (Tevbe, 119)³²⁷

Mürşidin yaptığı sohbet ruha ve kalbe gıda, nefse ise terbiye vericidir. Nakşibendilikte tarîkatın esaslarından biri de sohbettir. Sohbetin ana kanalı kalptir. Sohbet mürşidin kalbine Allah’tan ve Resûlullah’tan (s.a.v.) gelen nur ve feyz ile dışarı aktarılır. Bu sohbet ve muhabbet kişiyi hakîkatine ulaştırır.³²⁸ İlm-i ezelde maneviyatını alan kalp ve ruhta o ilim mevcuttur.³²⁹ Dolayısıyla nefsin sohbet dinlemesiyle ruhun sohbet dinlemesi farklıdır. İnsan zâhirde olanı anlar, ruh ise hem zâhiri hem de sohbetin hakîki özünü anlar. Sohbet ruha hayat olur. İnsan fıtratı gereği görmediği, duymadığı bir şeyden nasibini alamaz. Ruh ise işitilmeyen, harflere sığmayan Allah’ın keremidir. Ruh zâhirde yapılan ibadetten, sohbetten aldığı feyz ve terbiye noksan sıfatlıdır. Çünkü zâhirde yapılan ibadette riya, şöhret olabilir. Gizliden yapılan ibadet ruha feyz ve muhabbet verir. İnsan her sözü anlar fakat hakîkatini idrak edemez fakat ruh hakîkati bilir. Her insanda Allah’ın azametinden bir tecelli vardır. Herkes kendi halini bilebilir. Kendi maneviyatının üstündeki bir kişinin ilmini, hâlini bilemez. Herkes kendi

³²⁶ Süleyman Uludağ, “Sohbet” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009) 37: 350- 351.

³²⁷ Yazır, *Kur’ân-ı Kerim ve Kelime Meali*,

³²⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1:142; <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/dede-pasa-hz-sohbetler/898-dede-pasa-hazretleri-4.html> [25.12.2022]

³²⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 135.

hududundaki bilgiye sahiptir.³³⁰ Kişi sohbet dinlediğinde kendi hududundaki bilgiyi ve maneviyatı alabilir. Başkasının aldığı manevi bilgi ve hazzı alamaz.

“Mey de hoş meydan da hoş

Sâki de hoş devran da hoş”³³¹

Kişi sohbet dinlediğinde kulak onu işitse de işitmese de ruhu ondan gıdasını alır³³² ve hakikatini anlar. Mıknatısın demiri çektiği gibi ruh da sohbeti kendine öyle çeker. Bedene zarar veren, düşmanlık eden her ne var ise hepsini temizler.³³³ Kulağın duyduğunu dil sözle söyler, ruhun duyduğu sohbeti dil hâl ve keyif ile söyler. Bu dil de Allah’ın lütfu, feyzi, keremi vardır.³³⁴

2.3.5. Mürşidin Ruha Etkisi

Mürşit lügatte “uyaran”, “doğru yolu gösteren”, “irşad eden” anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı, tarikat önderi demektir.³³⁵ Dede Paşa mürşitler için; “Mürşitler Allah ile celis olmuştur”, “Mürşid-i kâmil, Allah değildir amma, Allah’ın kudretine sahiptir.” “Mürşitler, müridin miraç merdivenidir” tanımlamalarda bulunmaktadır.³³⁶ Mürşidin ruha yaptığı tesiri dile getiren Dede Paşa mürşidi ruh doktoru olarak görmektedir. Bir kişinin gönlünde mürşid-i kâmil varsa kişinin ruhuna yüklemiş olduğu illetleri mürşit tedavi ederek ruhun Allah’ın rahmetine, feyzine ulaşmasına vesile olur.³³⁷

Mürşidin hizmeti müridin ruhunadır. Mürşit Allah’ın kudretiyle insanda bulunan hayvânî sıfatı terbiye ederek müridini hakikatteki manevi haline yükseltir. Müridin ruhu ihtiyatsız davranarak kendi zevkiyle meşgul olacak duruma gelse kişide bu durum vücut bulmadan mürşidi tarafından ruh gafletten uyandırılır.³³⁸ Dede Paşa’nın bu ifadelerine

³³⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 281.

³³¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 79.

³³² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 33.

³³³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 173.

³³⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 33.

³³⁵ Ethem Cebecioğlu, “Mürşid” *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997), 527.

³³⁶ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 357.

³³⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 59.

³³⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 5- 6.

kılavuzluk yapması açısından Ferîdüddîn-i Attâr'ın (k.s) ifadelerini beyan etmek yerinde olacaktır:

*Âyet ve hadisler dışında şeyhlerin (r.a) sözlerinden daha değerli hiçbir söz yoktur. Zira sözleri ezberin ve kâle (sözün) sözün sonucu değil, amelin ve hâlin semeresidir; beyandan değil âyândandır; tekrardan değil esrardandır; kesbî ilimden değil ledünnî ilimdendir; dinlemekten değil coşmaktadır; “babam öğretti” âleminde değil, “beni Rabbim en güzel şekilde terbiye etti” âlemindendir. Zira velîler nebîlerin (s.a) mirasçılarıdır.*³³⁹

Yukarıda da Dede Paşa'nın bahsettiği gibi ruh, gayri mahlûk ve bilinmemektedir fakat mürşit ruhtan büyüktür. Mürşit insanidir ve büyüklüğü hizmeti hududundadır.³⁴⁰ Mürşit isim hududunda ruhun üstündedir. Çünkü ruhun hocasıdır. Hakikat halinde ise ruh mürşittir. Yani ruh mürşitten üstündür.³⁴¹ Ruh hem mecaz hem hakikattir. Ruh mecaz iken mürşit ruhtan üstün olur, ruh hakikatte mürşitten üstündür. Ruhun Allah tarafından verilen bir kemâli, hakikati vardır fakat evliyanın sohbetinden istifade etmez ve feyz almaz ise ruhun zâhirdeki hâli mecaz olur. İnsanların mecazı başka hakikati başkadır.³⁴² Mecaz olarak insanların ruhunda bulunan noksan sıfatlardır. Hakikat olarak insanların ruhunda bulunan ise sıfat-ı sübûtîyede bulunan ahsen-i takvimdir.³⁴³ Bir mürit Allah'ın feyzini istemiş ise o kula mürşidinin kalbinden kendi kalbine bir nur akar. Bu durum muhabbetle ilerlerse bedendeki nefis iktidarını kaybederek nefes olur. Daha sonra hayat olur dolayısıyla beden hâkimi ruh olur.³⁴⁴ Mürşidin hâli hakikattir. Ruh her şeyden feyz ve muhabbet alarak hakikatine ulaşabilir fakat evliyadan alınmayan feyz ve muhabbetle vücudu kapsayamaz ve kendi sınırında kalır.³⁴⁵ Ruh mürşitten feyz aldıkça yapabilme gücü yükselir ve aldığı feyz ve ilhamla özüne ulaşabilir. Mürşidin ruhu vücudun hizmetine geçerse olgunluğuna ulaşmış olur. Mürşidin olgunluğuna ulaşmamış ruh, mürşitten daha küçüktür. Mürşidin kemâline ulaşan ruh özünü bulur. Mürşidin ruhu maneviyatından beslenerek kendi hakikatine, özüne ulaşmış oldu. Mürşit ise ruhun

³³⁹ Baltacı, *Dosta Doğru*, “Sûfî Sözlerini Okumak ve Tasavvufî Eserleri Mütalaa Etmek Neden Önemidir?”, 4/10, 41.

³⁴⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 248-249.

³⁴¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 261.

³⁴² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 72.

³⁴³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 273.

³⁴⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 141- 163.

³⁴⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 72.

hakikatine, kemâline ulaşmış ise mürşidin hâli hakikat olur. Ruhun hakikatine ve kemâline erene Allah gizli hikmet ve manaları bildirir. Evliyanın vücudundaki beşeriyeti tükenmiş olur.³⁴⁶

“Öyle bir dilbersin her şey yakışır

Seni gören bülbül durmaz şakışır

Pek büyük mürşitsin seni gören yapışır

Dâmenin ulyaya tazeden taze

Her türlü ateşle olursun âbâd

Rüz-ü şeb ciğerin eylersin kebab

Nadanlar elinden içmezsin şarap

Yârimin elinden tazeden taze”³⁴⁷

2.4. Nefis

Nefis sözlükte; “ceset”, “beden”, “ruh”, “akıl”, “kötü göz”, “işkence”, “izzet”, “arzu” gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁸ Terim olarak; insanı hevâ ve hevesine, kötü arzu ve huylarına yönlendiren düşman olarak görülmektedir.³⁴⁹ Kişinin kendisine, nefisine işaret eder.³⁵⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de de “ruh”, “zat”, “öz varlık” anlamlarında kullanıldığından dolayı farklı tanımlamalara gidilmiştir. İmâm-ı Rabbânî, Mirzâ Şemseddin için yazdığı mektupta nefsi tanımlar: İnsan deyince nefis anlaşılır yani insan, nefsi emmâredir. Bundan dolayı nefis iman etmez ve şerîatın kurallarına uymak istemez çünkü nefis öyle yaratılmıştır. Mutmainne olsa dahî kötülükleri hiç bitmez.³⁵¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı; insanın bedeninde iki ruhun olduğu ve birinin insanî diğerinin hayvânî olduğu, bedene hareket ve irade verdiğinden söz etmektedir.³⁵² Salih Baba, *Divânı*’nda ise nefsi nâtikanın iç ve dış yüzü olduğu dış yüzün nefis iç yüzün ise

³⁴⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 248-249.

³⁴⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 382.

³⁴⁸ Cebecioğlu, “Nefis” *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 545.

³⁴⁹ Süleyman Uludağ, “Nefis” *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 526-529.

³⁵⁰ İbn Manzûr, “Nefis” *Lisanül Arap*, Daru’l İhyau’l-Turasi’l-Arabi, (Beyrut: 1999), 2: 455-462.

³⁵¹ Hüseyin Hilmi Işık, *Se’âdet-i Edebiyye*, 50. Mektup, (İstanbul: Işık Kitâbevi, 1978), 2: 865.

³⁵² Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifet-Nâme*, 2: 43; Mehmed Nuri Şemsüddin el-Nakşibendi, *Müftâh-ül Kulüb*, 135.

ruh olduğunu belirterek nefsin bir yüzü yüce işlerle ilgilenirken diğer yüzün süfliliklerle ilgilendiğini dile getirmiştir.³⁵³ Abdurrahim Efendi'ye göre nefis cisimdir ve ruha bir kalıptır. Noksan olarak yaratıldığından dolayı ölümlüdür, nefsani arzuları ister. İlk önce, nefis ruha hâkim olur fakat kul nefsiyle cihad ederek galip gelirse ruh nefsi kuşatır.³⁵⁴

Dede Paşa'ya göre nefsin iki anlamı vardır. Nefis, Allah'ın insanlara emrettiği her şeye karşı çıkararak kulun hevâ ve hevesine bağlanarak davranış göstermesinde etkin rol oynayan kuvvedir.³⁵⁵ Nefis de ruh gibi vücuda hayat verir. Ruh bedenden ayrıldığında bedende sıfat-ı hayvaniye kalır. Allah'ın rızasına karşı çıkan, muhalif davranışlar sergileyen nefis olduğundan bedenle birlikte nefis de azap görür.³⁵⁶ Diğer bir anlamı ise nefestir. Nefes kavramını Dede Paşa şöyle tahlil etmektedir; “nun” Allah'ın nimetini anlatmakta “fe” Allah'ın feyzi, “sin” Allah'ın kuluna ihsan ettiği selametidir.³⁵⁷ Kur'an'da nefsin daima kötülüğü emrettiği vurgulanmıştır:

وَمَا أَرَىٰ نَفْسِي إِلَّا النَّفْسَ لَأَمَّارَةً بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي ۚ إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَّحِيمٌ

“Nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis cidden emmâre'dir. Meğerki rabbim rahmetiyle yargılaya. Çünkü rabbim gafûr ve rahîmdir.” (Yusuf, 53).³⁵⁸

Hadis-i şerif de ise: “Cehennem, nefse hoş gelen şeylerle kuşatılmış; cennet ise nefsin istemediği şeylerle çepeçevre sarılmıştır.”³⁵⁹

Yukarıdaki görüşlere bakıldığında nefsin bir yönünün de fitri olarak şehvete meyl etmesi görülmektedir. Bunun sebebi ise âyeti kerîmeye dayandırılmaktadır.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ

“Allah insanı, pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı.” (Rahman 14).³⁶⁰

Bundan dolayı insanda bulunan manevi zayıflık topraktan, cimrilik yapışkan olan çamurdan, hevâ pişirilmiş çamurdan, cahillik ise kuru balçıktan geldiği söylenmektedir.³⁶¹

³⁵³ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 360.

³⁵⁴ Ahmet Selçuklu, *Gülden Bülbüllere Tasavvuf Sohbetleri*, 1: 56-58.

³⁵⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 400; Tahsin Kula, “İslam Düşüncesinde Nefis ve Ruh Kavramları Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 167.

³⁵⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 329.

³⁵⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 284.

³⁵⁸ Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Meali*.

³⁵⁹ İmâm Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, 1: 51.

³⁶⁰ Kaşeli, *Celâleyn Tefsiri Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*, 379.

Dede Paşa nefsin makamlarını; nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râdiye, nefs-i marziyye, nefs-i kutsiye olarak sıralamaktadır. Dede Paşa yukarıda da belirtmiş olduğumuz Tin suresi dördüncü âyet-i kerîmeye dayanarak her insanın bu makamları kendi ruhunda taşıdıklarını vurgulamaktadır.³⁶² Nefs-i emmare amel etmeyen, günahkâr olan nefistir. Nefs-i levvame, büyük günahlardan sakınan ve amel eden nefistir. Nefs-i mülhime, kötü huy ve ahlaklardan kendini uzak tutan nefistir. Bu mertebede olan kişi kötü ahlakını kendinde eritir. Nefs-i mutmainne, bu kalpte yüce yaratandan başkasının olmadığı nefistir. Kişinin bu makama ulaşması tarîkatla olur.³⁶³ Nefs-i râdiye makamına ulaşan kişiden Allah'ın razı olduğu anlaşılır ve bu kimse kerâmete ulaşır. Marziyye makamında, Allah Teâlâ'nın zâtının manevi haline ulaşır. Nefsi kutsiye de ise Hak Teâlâ kulunun kalbine iner ve yapmış olduğu her şeyi Allah'ın kudretiyle yapmış olur.³⁶⁴ Abdurrahim Efendiye göre en kötü ve tehlikeli nefis, nefs-i levvamedir. Münafıkların kalpleri ve dillerinin çelişkili olması gibi, Nefs-i levvame de kendini kamufle ederek yaşayan nefistir.³⁶⁵ Abdurrahim Efendi'ye göre, insanda dört nefis (nefs-i emmare, levvame, mülhime, mutmainne) aynı anda bulunabilir. Nefs-i emmare büyük günahların olduğu hayvani nefistir. Nefs-i levvame müritlerin nefisleriyle mücadelelerinin olduğu nefistir. Nefs-i mülhimeye yaklaştıkça kendini hayvani sıfatlardan arındırarak temizleme yoluna girer fakat noksan sıfatlıdır. Mutmainneye ulaşan kişi nefisinden kurtulmuş olur.³⁶⁶

Dede Paşa'ya göre nefis insana iki şekilde yaklaşır. Birinci durumda, kişiyi Allah'ın razı olacağı her durumdan uzaklaştırırken ikinci yaklaşımda Allah'ın rızası dâhilinde olan her şeyi yaptırıp nefisini gururlandırarak benlik hissine kaptırmasıdır. Bazı kimseler bu aldanışa kapılırken bazıları kapılmamaktadır. Dede Paşa bu durumun Allah'ın o kimseye bahsettiği hâlden kaynaklandığını dile getirmektedir.³⁶⁷ Kalbini

³⁶¹ Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avârifü'l-Maârif*, çev. Dilaver Selvi, (İstanbul: Semerkand, 2014), 572-573.

³⁶² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 93-94.

³⁶³ Demirci, *Gülden Bülbüllere*, 4: 91.

³⁶⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 93-94.

³⁶⁵ Demirci, *Gülden Bülbüllere*, 4: 107.

³⁶⁶ Selçuklu *Gülden Bülbüllere*, 1: 60.

³⁶⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 238.

şeriat, tarikat ve zikirle dolduran kişinin nefsi güçsüz hâle gelir. Dede Paşa bu kişinin nefisini arslanın önünde mağlup olan fareye benzetmektedir.³⁶⁸

Dede Paşa'ya göre şeytan Allah'ın huzurundan kovulmuş lanetlenmiş varlıktır. Nefis ise firavundan daha aşağıdır ve Allah'ın rızasının olmadığı her şeyi yapmak için çabalayan hevadır.³⁶⁹ Dede Paşa, aynı zamanda nefsin, Allah'ın emirlerini yapmaya ve nehy ettiklerinden sakınmaya, kalbi temiz tutmak için yapılan gayrete büyük değer kattığına da işaret etmektedir. Zira Allah için yapılan hiçbir çabanın bir değeri olmazdı.³⁷⁰ Bundan dolayı Dede Paşa'ya göre nefisle mücadele etmek çok zordur. Mürşitsiz olan kişi, beşer haliyle nefisine yetersiz kalır ve o vücuda nefis hâkim olur.³⁷¹ İnsan tabiatında bir takım huylar taşımaktadır. Bunların bazıları yaratılıştan gelirken bazıları kişinin kendi eliyledir. Eğer kişiye onarıcı bir el dokunursa bu huylardan temizlenir.³⁷² Dolayısıyla mürşidi olan kişinin nefsi terbiye altına alınır ve insanın yavaş yavaş hakîkate varmasında vesile olur. Böylece kendi özündeki nuru idrak ederek nefisini alçaltır. Nefsinin yaptığı fenâlığı hatırlamasıyla pişmanlık hâline geçerek, nefisine itibar etmeyerek ona galip gelir. Dede Paşa nefisine galip gelen kişinin hem gazi hem de şehit sevabı alacağını yani bu sevabın hakka ulaşmak anlamına geldiğini belirtmektedir.³⁷³ Kişinin nefsiyle mücadele edip nefisine galip gelmesinde mürşit etkin rol oynar. Her makama derece derece ilerlenerek nefis dönüşür kişiye hayat olur.³⁷⁴

Allah insanı en şerefli ve üzerinde en çok lütfunu barındıran varlık olarak yaratmıştır. Çünkü Allah kendi ruhundan insana üflemiş ve irade vererek kendi aklımıza teslim etmiştir.³⁷⁵ Sayılamayacak kadar nimet içinde olan insan kendi iradesinin nimetini yemektedir. İnsan, arzu ve isteklerinin kölesi olarak yaşarsa Allah'ın cemâinden mahrum kalır. Allah'ın insan için verdiği her nimeti idrak ederek o nimete

³⁶⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 378.

³⁶⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 282,283; Bekir Köle, “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi’de Ruh Nefis Mücahadesi”, içinde *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, editör İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Adem Çatak (Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 304-306.

³⁷⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 329.

³⁷¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 179.

³⁷² Muhammed Sami Ünal, “Lâmi’î Çelebi’nin Salâmân ve Absâl Mesnevisinin Tasavvufi Bir Değerlendirmesi”, *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2021): 237-238.

³⁷³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 179.

³⁷⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 140-141.

³⁷⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 152.

layık olmaya çalışmak insanı hakîkate ulaştırırken bu çabadan kendini uzak tutan nimetin şükrünü bilmediği için Allah, nimetinden ve hikmetinden o kişiyi men edecektir.³⁷⁶ Nefsini kendine hâkim kılan kişi Allah'ın nimetlerini nefesine teslim etmiş olur. Dede Paşa, nefse bırakılan nimetlerin kişiden davacı olacağına dikkat çekmektedir.³⁷⁷ İnsan nefesine değer vererek yüceltirse özünde bulunan değeri alçaltarak nefisini kendinden değerli yapmış olur.

Dede Paşa'ya göre insan nefesine karşı tedbirli olmalıdır. Nefis kalbe baskı yaptığında Allah'tan ve mürşitten yardım istenmelidir. Allah'tan istenen yardımla mürşitten istenen yardımın bir farkının olmadığını vurgulayarak mürşidin kapısı da Allah'ın kapısı gibi sığınılacak limandır diyerek sözünü beyitle desteklemektedir.

“Mâna zarar ayni ilâ gayriküm

Uksumi billâhi ve âyâtihî”³⁷⁸

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

“Allah kimseye gücünün ötesinde teklif yapmaz” (Bakara, 286).³⁷⁹

Dede Paşa hemen her sözünü âyetle konuştuğu gibi burada da âyete dayanarak Allah insanın olumlu ya da olumsuz olarak yorumladığı veya kaldıramayacağı manevi bir hâli nefse yüklemeyiz. Her insan manevi hakîkatini kendinde barındırır. Kişi kendi iradesiyle ruhunu hakîkatine yükseltebileceği gibi kendini hakîkatinden uzaklaştıra da bilir.³⁸⁰ Zikrinde istikrarlı davranan ruhunu Allah'ın ilmiyle doldurmuş olur her nefes de Allah'ın gizli zikri vardır. Her zikir insanı temizler ve aynı zamanda hakîkate ulaştırır.³⁸¹ Dede Paşa'ya göre insanda bulunan nefis iki durumda nefese dönüşmektedir. Birinci durum öldükten sonraki cennette, diğeri ise dünyada kişinin kendi beşer hâlinde Allah'tan zuhur eden hakîkati görerek yani nefisini bilerek Rabbine

³⁷⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 45.

³⁷⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 282-283.

³⁷⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 321.

³⁷⁹ Yazır, *Kur'an-ı Kerim Meali*.

³⁸⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 177.

³⁸¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 10.

ârif olup ruh-i sultânî makama çıkararak “mûtû kable en temûtu” esrarının hikmetine nâil olarak nefsinı nefese çevirmiş olur.³⁸²

“Nefsim bana râm ol düşme teşvişe

Hep fasittir bu kurduğun endişe

Sürüsün yedirmez kurt ile kuşa

Piri Sâmi gibi arslanımız var.”³⁸³

Dede Paşa'ya göre nefsinı temizlemek isteyen kişi ilk olarak Allah'tan istemelidir. Nefsinı arındırmak için neye ihtiyaç duyulacaksa Allah onu kula verir. Nefis iki şekilde temizlenir. Şerîata itaat ederek “Emri bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” ilmini kendine yaşam standardı olarak kabul edip yaşamak, diğeri ise hem “Emri bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” hem de insanın ruhunda bulunan sıfat-ı subûtîyi idrak ederek o ilimde kemâle ulaşmaya çalışmak bu kemâle nail olan kişiye Allah Teâlâ kendi zâtını bildirmek için o ruhtaki ilim ne kadarsa ruha verilerek ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn ilmine ulaştırılır. Hakka'l-yakîn mertebesine ulaşan kişiyle Allah arasında perde olmaz. Allah onu noksan sıfatlardan uzaklaştırarak kemâlinden ne kadar nimeti varsa kula o kadarını verir.³⁸⁴

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsun ki biz, insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve temiz yiyeceklerden onları rızıklandırdık. Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.” (İsra, 70).³⁸⁵

Dede Paşa, âyet-i kerîme de geçen وَلَقَدْ كَرَّمْنَا ifadesinin tahlilini harf harf yapmaktadır: “و” vavı âtîfa, “ل” kulun mahviyet hâlinde olmasıdır. Çünkü insan her nimete mahviyetle mazhar olur. “ق” Allah'ın kudreti, “د” dini hakikat, “ك” Allah'ın keremi, “ر” Allah'ın ru'yetine işaret eder. “م” Allah Resûlü'nün şefâatine “ن” Allah'ın ilmi ezelide kuluna vermiş olduğu lütfü “ا” Allah'ın vereceği nimetini dünyada da vermesi anlamlarına gelmektedir. Dede Paşa'ya göre her insan özünde Allah'ın

³⁸² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 400.

³⁸³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 282-283.

³⁸⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 164.

³⁸⁵ Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Kelime Meali*.

kudretine, keremine sahiptir fakat her insan kerem sahibi değildir. Allah'ın kudretine nail olan kişinin yanına şeytanın gelemeyeceği gibi Allah'ın emriyle bütün mahlûkat o kula hizmette bulunur. Çünkü nefisini nefese dönüştürerek nüsha-i kübra âleminde fenâ fillah makamında olur. Daha sonra bekâ-billah, seyri-ilallâh'a vâsıl olur. Bu kimse yukarıda bahsedilen âyetin yansıması olur.³⁸⁶

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Odur evvel ve âhir ve zâhir ve bâtın; hem o her şeye âlim'dir.”(Hadid, 3).³⁸⁷

Dede Paşa'ya göre Allah Teâlâ insanların evveli, âhiri, zâhiri ve bâtını kendi iradelerine teslim etmiştir. Fakat ilm-i ezelde insanlara ne kadar ilim verildiyse evvelin, âhirin, zâhirin ve bâtının hakîkatine o kadar ulaşılır. Zira evvel, âhir, zâhir ve bâtın da yüce yaratıcıdır. Dede Paşa yukarıdaki âyette geçen “ hüvel evvel ”, “ hüvel âhir ”, “hüvel zâhir”, “hüvel bâtın” ifadelerini yorumlamaktadır: İnsanın evveli ilmi ezelde Allah tarafından insana üflenmiş ruh olup bu ruh Allah Resûlü'nün ruhundan taşımaktadır. Yani Peygamber Efendimizin (s.a.v) emrine, sünnetine itaat ederek yaşayan kişidir. “Hüvel evvel” insanın kendisidir. “Hüvel âhir” ise rû'yetullah olup Allah'ın cemâlini görmektir. “Hüvel zâhir” şeriat iken “hüvel bâtın” ise hakîkattir yani teslimiyettir.³⁸⁸ Salih Baba Divânı'nda ise “Hüvel evvel, hüvel âhir, hüvel bâtın, hüvel zâhir, hüvel rahim, hüvel kâhir, hüvel ferd, hüvel mevlâ” şeklinde yorumlanmaktadır.³⁸⁹

Allah Teâlâ “فَاذْكُرُونِي” buyurmaktadır. Bu ifade Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde geçmektedir. Bu zikir, ilm-i ezelde her ruha verilmiştir. “Allah bizi vâsita ile bulun” demektir. Düşünen ve akıl eden insanlar için kâinattaki her şey Allah'ı tavsif eder.³⁹⁰ Fakat yaratılan hiçbir şey insan gibi yüce yaratana yaraşır şekilde ayna olmamıştır. Bundan dolayı Allah Teâlâ kendi cemâl ve kudretini görmek ve göstermek için insanı yaratmıştır.³⁹¹ “Allah zâtımı zâtımla görün” demektir. Allah'ı bulmak için her insanda Allah'ın esma nuru, sıfat nuru ve zât nuru vardır ve Allah'a ulaşmada büyük vasıta. Allah'ın zât ve sıfat nurundan kendinde barındıran insan hakikat sıfatına

³⁸⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 94-95.

³⁸⁷ Yazır, *Kur'an-ı Kerim Meali*.

³⁸⁸ Dede Paşa *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 343-344-345.

³⁸⁹ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 48.

³⁹⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 343-344-345.

³⁹¹ Halil Baltacı, “Ârif-i Ümmî İki Nakşibendî Şair: Erzincanlı Leblebici Baba (Şemsi Hayal) ile Tüfekçizade Salih Baba'nın Şiirlerinde Tasavvufi Düşünce”, 22/43 (2016), 30.

ulaşırsa zâtına da vâsıl olur. Allah insanda kendini gizlerken kâinatta da kendini açık şekilde sergilemektedir. Dede Paşa'nın görüşüne ithafen insanı bir mikroskopa benzetmek yerinde olacaktır. Her insan bir mikroskop gibi Allah'ı küllü manada tanıtır.³⁹²

“Nefsine ârif olan Rabbine ârif olur”

İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinde hadis olarak geçen³⁹³ yukarıdaki ifade Dede Paşa'ya göre insanın ilk önce kendi özüne bakması, nefsinin tanıması gerektiği mesajını verdiğini dile getirmektedir. Kendini tanıma yoluna giren kulun kapısı Allah'a açılır. Allah'a yakın olmak ve O'nu sevmek için kişinin kendini bilmesi ve sevmesi gerekmektedir. İnsan hakîki varlık olan Allah'tan açığa çıktığını, insanın vücuduna hayat veren ruhun Allah'ın esma nurundan, sıfat ve zât nurundan yaratıldığını ve kendinde bulunan görme, duyma, işitme gibi sıfatların Allah'ın bizim üzerimizdeki tecellisi olduğunu idrak etmelidir. Aynı zamanda insan bedeninde bulunan ateş, su, toprak ve hava elementlerini kendi özünde aşka, feyze, ahlaka ve hakîkate dönüştürerek kendi değerine ulaşmalıdır. İnsanın sadece kendiyle kalmayıp âlemin esrarını da görüp kavramalıdır ki kendi beşer hâlini değiştirerek Rabbine ârif olsun.³⁹⁴ İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinde de gördüğümüz kadarıyla Dede Paşa da benzer ifadelerde bulunmuş. İbnü'l-Arabî, kişinin kendini bilmesiyle bilgisinin ve hayretinin arttığından dolayı yukarıdaki hadîse atıf yaparak “Allah'ım benim sendeki bilgimi artır.” “Allah'ım sendeki hayretimi artır” ifadelerini kullanmaktadır. Kişinin nefsinin “tek bir hakikat ve bu hakîkatin sahip olduğu görülür ve akıl edilir bir çokluk olarak” gören kimse rabbine ârif olmuş demektir.³⁹⁵

“Hakîkat âlimi ol men aref sırrından ol âgâh

İlimden bil garaz her bir cihetle âlim olmaktır...”³⁹⁶

Dede Paşa Rabbine ârif olan kişide korku, endişe gibi bir hâlin bulunmayacağını çünkü bu kimsenin “Mûtû kable en temûtu” sırrına mazhar olarak nefsinin öldürmüştü

³⁹² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 343-344-345.

³⁹³ İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, çev. ve şerh. Ekrem Demirli, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013), 136.

³⁹⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 414 - 415; 1: 171.

³⁹⁵ Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, 133-136.

³⁹⁶ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 119.

olacağını belirtmektedir.³⁹⁷ Ruhunu “sultânî makama” çıkaran kişi ancak bu sırra ererek nefisini öldürmüş olur.³⁹⁸ Dünya da “Mûtû kable en temûtu” kelâmının hikmeti kalbe konulduğunda ruh kendi hakîki kemâline vâsıl olarak vücudu kaplar. Vücutta bulunan nefis nefes olur.³⁹⁹ Bu sırra nail olan kişi dört büyük melekten (Cebrail, Mikail, İsrâfil, Azrail) daha üstün hale gelir.⁴⁰⁰

2.5. Mahviyet

Lügatte; “tevazu göstermek, alçak gönüllü olmak” anlamlarına gelmektedir. Terim anlamı ise insanın nefisini Allah’ın huzurunda alçaltması, gururlu ve kibirli olmamasıdır.⁴⁰¹ Kuşeyri’ye göre, Allah Teâlâ’ya teslim olup, hükmüne boyun eğmektir. Fudayl’e b. İyâz’a tevazu nedir diye sorulduğunda O da: “Hakk’a itaat etmek ona boyun eğmek, kim söylerse söylesin Hakkı kabul etmektir” cevabını vermiştir.⁴⁰² Yûnus Emre’ye göre kibir, kendini büyük görme hastalığı her insanın taşıyabileceği duygudur. Önemli olan bu duyguyu idrak edip onunla mücadeleye girmektir. Aksi halde kişiyi yaratılış amacından saptırır. İnsanda bulunan büyüklük, alçak gönüllülük zehir ve panzahir gibidir. İki zıt yön gibi aynı yerde barınamazlar.⁴⁰³

Tasavvufta mahviyet sahibi olmak ve alçak gönüllü davranmak kişinin kemâline işaret etmektedir. Zira kibirli insan görüldüğünün aksine maneviyatta eksik ve düşük bir hâl içindedir. Buradan hareketle Dede Paşa’ya göre insanın noksan sıfatlı olduğunu bilmesi ve bu hâl üzere yaşaması onun mahviyet sahibi olduğuna işaret eder.⁴⁰⁴ Benlik, kişide noksanlık olarak tezâhür ederken mahviyet ise hakîkatî aksettirir.⁴⁰⁵ İmâm-ı Rabbânî insandaki benlik bilincinin nasıl oluştuğunu ve mahviyetten nasıl uzaklaştırdığını şeyhinin oğlu Hâce Abdullah’a yazdığı mektupta anlatmaktadır: İnsanın zâtı; yokluk, nefis-i nâtika ve nefis-i emmaredir. Her bireyde bulunan ene (ben) lafzı nefis-i emmareye işaret eder. Buna göre insanın zâtı olan nefis-i emmare ve ona verilen salâhiyet onun eli, ayağı, vücut âzâlarıdır. İnsanın yaratılışından gelen yokluk, şerden ve

³⁹⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 414- 415; 1: 171.

³⁹⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 391.

³⁹⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 400.

⁴⁰⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 395.

⁴⁰¹ Süleyman Uludağ, “Mahviyet” *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012), 355.

⁴⁰² Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risalesi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), 235.

⁴⁰³ Mustafa Tatcı, *Yûnus Emreden Yolcuya Öğütler*, (İstanbul: H Yayınları, 2021), 91-108.

⁴⁰⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 415.

⁴⁰⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 69.

hayırlı olmaktan bir şey anlamadığı için nefis de sadece şerdir. Onda hayırdan hiçbir şey yoktur. İnsanın habîs olmasından ve cehaletinden dolayı Allah'ın kudretinden ona yansıyan subûtî sıfatları kendinde himaye eder. Böylece kendini kâmil hissederek gücü ve kuvveti kendisinden bilir. Zira Hak Teâlâ kendi kemâlâtını zuhura getirmeyi diledi. Varlığın anlaşılıp idrak edilebilmesi için yokluğun olması gerekir. Eşya bile zıddı ile görünüp anlaşılır. Bundan dolayı o kemâlâtı göstermeye kâbiliyetli olan âdemi “hay, âlim, kadir, mürid, basir, cemi, mütekellim, (canlı, bilici, güçlü, dileyen, gören, duyan, konuşan)” eyledi. Allah Teâlâ merhametinden dolayı cahil, zillet sahibi insana Peygamber (s.a.v) göndermiştir ki hakka davet etsin.⁴⁰⁶

Tasavvuf düşüncesinde mahviyet hem zâhir hem de bâtın ilminde çok önemli bir yere sahiptir. Kur'ân-ın birçok âyetinde ve hadislerde mahviyete vurgu yapılmakta kişinin tevazu sahibi olması gerektiğine işaret edilmektedir. Bu aynı zamanda bütün tarikatlardaki ortak noktalardandır. Dede Paşa sohbetlerinden birinde Bahaeddîn Nakşibend'e atıfta bulunarak yapılan hayırlı bütün amellerin insanı Allah'a yaklaştıracığını fakat mahviyetle olan yakınlığın farklı ve daha derin bir manaya sahip olduğunu dile getirdiğini vurgulamaktadır.⁴⁰⁷ Büyük âlim Hasan-ı Basrî'ye göre tevazu; “evinden çıkıp giderken yolda rastladığın her Müslümanın senden üstün olduğunu kabul etmektir” der.⁴⁰⁸

فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى

“Nefislerinizi (beğenip) temize çıkarmayın. O,(fenalıktan) sakınan kimdir, çok iyi bilendir.” (Necm, 32)⁴⁰⁹

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

“Rahmân'ın (has)kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) “selam” derler. (geçerler)” (Furkan, 63)⁴¹⁰

⁴⁰⁶ İmâm-ı Rabbani, *Mektûbat-ı Rabbânî*, 3: 319-320.

⁴⁰⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 301.

⁴⁰⁸ Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, 333.

⁴⁰⁹ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 3: 976.

⁴¹⁰ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 2: 653.

Ebû Ali Dekkâk (r.a.) yukarıdaki âyette geçen هَوْنًا kelimesini tevâzu ve huşû sahibi demektir anlamını vermiş, âyetin mânasını ise “yürürken nalinlerin tasmaını bile beğenmeyenler (en küçük bir şey sebebiyle bile kibirlenmeyenler) demektir” demiştir.⁴¹¹

İnsan, izzetli bir varlık olarak yaratılmıştır. Manevi kuvvete ve kudrete sahiptir. Fakat bununla birlikte pek çok noksan sıfata sahiptir ve yaptıklarıyla sıkça yanlış düşen bir varlıktır.⁴¹² Dede Paşa, insanın noksan sıfat ile yaratılmasını kul için büyük bir nimet olarak görmektedir. Çünkü ona göre insan sadece zâhirde bildiklerinden sorumlu olduğundan bilmedikleri kendisine bir salahiyet sağlamaz.⁴¹³ Bu nedenle de insanda büyüklüğün belirtisi tevazu, küçüklüğün işareti ise tekebbürdür. İnsanın kendini tamamlaması, kendi hakikatinde birleşmesi için tevazu haline ihtiyaç vardır. Bu tevazu hâline ulaşması için kişide ilk gerçekleşmesi gereken husus bunu Allah’tan talep etmesidir. Kişinin kendi acizliğini, eksikliğini veya manevi hastalığını görmek, idrak etmek için bir aynaya ihtiyacı vardır. İşte bu ayna kişinin mürşididir. Mürşid, müridin eksikliğini görmesi konusunda mükemmel bir ayna durumundadır. Tarıkattaki en yüksek âdâb kişinin kendi eksikliğini bilerek hareket etmesidir ki tasavvuf büyükleri “Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz” demişlerdir. Dede Paşa için mürşid Lokman Hekîm mesabesindedir ve kibir hastalığını ancak her biri bir Lokman olan mürşid-i kâmiller tedavi edebilir.

“Günden güne derdim artar

Varsam Lokmana Lokman’a”⁴¹⁴

Dede Paşa; insan, hayatı boyunca “Lâ İlâhe İllallâh Muhamedu’r-Resûlullah demeli ve insan olduğunu unutmamalıdır” diyerek insanın merhametli ve adaletli olarak kendi hakikatini kabul edip acizliğinin itirafında olması gerektiğini söyler⁴¹⁵ ve bütün insanları kendinden üstün görerek gönlünü alçak tutmasını öğütler.⁴¹⁶ “Allah Teâlâ’nın:

⁴¹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 333-334.

⁴¹² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 280.

⁴¹³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 69.

⁴¹⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 240.

⁴¹⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 282.

⁴¹⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 280; Cem Tuna, “Yûnus Emre’de Kibir Tevazu Mücadelesi”, *İçinde I. İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu “Yunus Emre” Tam Metin Bildiriler Kitabı*, editör

Kulum âciz ol, azametimi büyük gör de iste” ifadesine dikkat çeken⁴¹⁷ Dede Paşa, insanın Allah’ı gerçek manada bilmesi ve bulmasının O’nun karşısında acizliğini bilmesi ve O’nun kudretine teslim olmaktan geçtiğine inanmaktadır.⁴¹⁸ Bu sebeple hiç kimse kendi varlığına, iradesine bağlanıp güven içerisinde olmamalı noksan sıfatlı olduğunu bilip ve Allah’a alçak gönülle kulluk etmelidir.⁴¹⁹ Benliğinden sıyrılarak mahviyette olan kimseler büyük kemâle mazhar olurlar.⁴²⁰ Kalbinde kibir barındırmayan, enaniyetine kapılmayan kişi kendi hiçlik ve acziyetini idrak eder. Böylece hakîkatindeki nimetlerine ulaşır.

Dede Paşa’ya göre tarîkattaki en önemli hizmet nefsinin itibarsız, kudretsiz görerek yalnız Allah’a ve mürşidine teslim olmaktır. Mürit yaptığı amelin hiçbirine güvenmeyip bunları eksik bulması ve mürşidine teslim olması müridi mahviyet haline yükseltir.⁴²¹ Dede Paşa’ya göre yapılan her davranış ve durum kendinde celâl ve cemâl hâli barındırır. Bundan dolayı her davranış ve durumda i’tidal yolu bulunmalıdır. İnsanın ibadetlerini, ahlaki davranışlarını tevazu içinde yapmaması tarîkat bakımından büyük eksikliktir. Bu nâkıs durumdan kurtulmanın yolu mürşid tarafından cemâl ya da celâl sıfatlarla imtihana tutulmak ve bu illetten kurtuluncaya kadar terbiyeye devam etmektir.⁴²²

وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ الْخَبِيثَاتِ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتِ لِلطَّيِّبِ

“Pis kadınlar pis erkekler için, pis erkekler pis kadınlar için, temiz kadınlar temiz erkekler için, temiz erkekler temiz kadınlar için. Bunlar onların dediklerinden uzaktırlar. Kendilerine bir mağfiret ve bir rızk-ı kerîm vardır.” (Nûr, 26).⁴²³

Bu konuda yukarıdaki âyeti nakleden Dede Paşa, bu âyet-i kerîmenin hakîkatine işaret etmekte, Allah’ın mürşide cemâl ve celâl terbiyesi konusunda ruhsat verdiğine değinmiştir. Bu sebeple mürşid, müritlerin ruhen veya cismen yükselmeye ihtiyaçları olduğundan bazılarını cemâl bazılarını da celâl sıfatıyla muamelede bulunulur bu

Yusuf Ziya Keskin, Ahmet Ekşi, Ahmet Faruk Yolcu, Ali Satılmış, Kâzım Berkay Özkardaş, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 138.

⁴¹⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 95.

⁴¹⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 353.

⁴¹⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 348.

⁴²⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 69.

⁴²¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 361.

⁴²² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 298-299.

⁴²³ Yazır, Kur’an-ı Kerim Meali.

insana tarîkatın bir hikmetidir.⁴²⁴ Celâlden gelen de cemâlden gelen de kişinin tekâmül etmesinde büyük sebeptir.

“Gelse celâlinden cefa

Yahut cemâlinden vefa

İkisi de cana safâ

Kahrın da hoş lütfun da hoş

Ger bağ-u ger bostan ola

Ger bend-ü ger zindan ola

Ger vasl-ü ger hicran ola

Kahrın da hoş lütfun da hoş.”⁴²⁵

2.6. İrşad

Sözlükte “doğru yolu bulup kararlılıkla benimsemek” anlamındaki rüşd kökünden masdar olan irşâd, “doğru yolu göstermek” demektir.⁴²⁶ Doğru istikamette olmak anlamlarına gelmektedir.⁴²⁷ Abdurrahim Reyhan’a göre irşad, tarîkattaki sohbetir. Çünkü insanları mecazdan uzaklaştırarak hakîkate vâsıl eden sohbetir.⁴²⁸

Dede Paşa Hazretleri bir soru üzerine mürşidin tayin edilmesi ve irşatlık vazifesinin verilmesini kendi ses kaydında şu şekilde açıklar:

Evliyaullah asla şeriatsız olmaz. Bir evliyaullah hilâfete geçtiği zamanda ona Allah emreder, Habibi emreder, bütün velîler Onun hilâfetine karar verip imza verirler. Yani rey verirler, imza verirler ki, evet, bu sultan bihakkın irşada memurdur, velîdir diye benim sultanım. O bir Cenabı Allah’ın lütfü, Habibinin eridir. Bir evliyaullah irşada memur olunca, beşeriyetiyle irşâd vazifesini

⁴²⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 298.

⁴²⁵ Kuyumcu, *Evliyanın Dilinden*, İbrahim Tennuri, 263.

⁴²⁶ BekirTopaloğlu, “İrşad” *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 22: 454.

⁴²⁷ Bekir Topaloğlu-Hayrettin Karaman, “irşad” *Arapça Türkçe Yeni Kamus*, İstanbul: Elif Ofset Tesisleri,1980), 138.

⁴²⁸ Selçuklu, *Gülden Bülbüllere*, 1: 49.

yapamaz. O bir Cenab-ı Allah'ın kudret ve azametinin tecellisi ile olur. İrşâda memur olanlar Allah'ın kudreti. Allah'ın azameti ile müridanı idare ettirirler.⁴²⁹

Tasavvufta kâmil olan yetişmiş, mükemmil olan ise yetiştirme özelliği olan kişidir. Evliyaullah kâmil ve mükemmil oluşuyla irşat vazifesinin sahibidir ve Dede Paşa'ya göre bu vazife mürşidin kendi beşeriyeti ile değil Allah'ın kudret ve azameti ile evliyaullahta mevcuttur. Dede Paşa bu noktada “Tekmil olmayan kemâl hâsıl edemez.” der.

Kur'ân'da Peygamberimiz'e (s.a.v.) hitaben yüce Allah şöyle buyurur:

وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ

“Ama (alanlar için) öğüt vermeye devam et, zira öğüt inananlara fayda verir.” (Zâriyât, 55).⁴³⁰

Mürşid-i kâmil, yüce Allah'ın peygamberimize (s.a.v.) olan emrini müritlerine icra noktasında kendi mürşidinden aldığı icazet ile yetkili olmaktadır. Reşit etmek için yöntem ise yine Kur'ân'da açıkça gösterilmektedir:

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış.” (Nahl, 125) ⁴³¹

Dede Paşa'nın ses kayıtlarından alınan şu kısım Dede Paşa'nın irşada bakış açısı açık bir şekilde görülür. Paşa Hazretleri'ne göre irşat evliyaullahın sohbeti iledir. Kur'ân'da belirtilen güzel öğüt sohbet ile müride iletilebilmektedir:

“Evliyaullahın sohbeti; berrak, tertemiz ve devamlı akan bir çeşmeye benzer. Bu çeşme temizlik ve hayatın kaynağıdır. Dede Paşa Hazretlerinin sohbetinin, ilminin ve kemâlinin nihayeti yoktur. Bütün davranış ve hâlinde olduğu gibi, kelimeleri de ayet, hadis mealidir, Kur'ân ve sünnet ıtırıdır.” ⁴³²

⁴²⁹ <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/dede-pasa-hz-sohbetler/1131-11-boeluem.html> [20.12.2022]

⁴³⁰ <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Z%C3%A2riy%C3%A2t-suresi/4727/52-55-ayet-tefsiri> [10.10.2022]

⁴³¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, (İstanbul: Yeni Asya Matbaacılık A.Ş.) 2010.

⁴³² <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/dede-pasa-hz-sohbetler/904-dede-pasa-hazretleri-10.html> [20.12.2022]

2.7. İhlâs

“Hulûs/halâs” kökünden türemiş olup, “arınmak”, “saflaşmak”, “kurtulmak”, “samimiyet”, “içtenlik” anlamlarına gelmektedir.⁴³³ Terim olarak yapılan herşeyde riyadan kaçınıp iyi niyeti gözeterek kalple yapılan eylemlerdir.⁴³⁴

İmam Rabbânî kişinin iki şeye önem vermesi gerektiğini vurgular. Yaşayan Kur’ân olan Resulüllah’ın (s.a.v.) izinden gitmek ve ikincisi ise mürşide olan ihlâs ve muhabbeti bırakmadan devam etmektir. Çünkü kul yüce yaratana ilmiyle amel etmeli ve bunu ihlâsla yapmalıdır. Zira ihlâsla yapılan amel makbuldür.⁴³⁵

Kök kavramından hareketle Dede Paşa, sohbetlerinde ihlâsı müridi diğer her şeyden arındırma anlamıyla ve temizleme ve kurtarma şeklinde görerek müridin mürşidine olan bağlılığı ölçüsünde nimete malik olacağını bildirmektedir. Bant kayıtlardan aktarımda Dede Paşa şöyle belirtir:

*Sonra insanlar hulusunun bârını (meyvesini) yer. Ben ki, seni mürşidim görürsem, sen benim mürşidim olursun. Hem de senden tamamiyle feyz alırım. Bu vasıta ile bende bir mürşid muhabbeti meydana gelir. Bu sefer iktidar aldığı kuvvete yalvarır, der ki: “Şahım sen beni imtihan ediyorsun! Amma ben aciz bir kulum. Benim haddim midir senin imtihanından beraat edeyim! Bana himmet buyur, sen beraat ettir!” diye niyaz edersin efendim.*⁴³⁶

İnsanın mürşidini daima yanında bilmesi ile müridin mesafe kaydedeceği bildirilmektedir. Nitekim Nakşibendiyye’nin silsiledeki şeyhlerinden İmâm-ı Rabbânî’ye (ö. 1034/1624) göre mürit şeyhinin her yaptığını ve söylediğini hak bilmeli, şeyhinin hal ve hareketlerine karşı zerre kadar itirazda bulunmamalı, tüm konuda ister genel olsun ister özel olsun, daima şeyhine uymalıdır.⁴³⁷

⁴³³ Süleyman Ateş, “İhlâs”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21: 535.

⁴³⁴ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 181.

⁴³⁵ Osman Nûri Topbaş, “Bir Arif ve Mürşid olarak İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî Sirhindî (r.a) (1564-1624)”, içinde *Müceddid-i Elif-i Sâni İmâm-ı Rabbânî: Hayatı Eserleri Te’sirleri (uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu)*, editör K.Yusuf Ünal (İstanbul: Erkam Matbaası 2013). 20-21.

⁴³⁶ <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/dede-pasa-hz-sohbetler/903-dede-pasa-hazretleri-9.html> [23.12.2022]; Mustafa Alıcı, “Norşin’den Erzincan’a Uzanan Bir Dem Reyhan”, *Dosta Doğru*, 4/10 (2016): 5.

⁴³⁷ İmâm-ı Rabbani, *Mektubat-ı Rabbani*, trc. Talha Hakan Alp-Ömer Faruk Tokat-Ahmet Hamdi Yıldırım, cilt: II, (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014), 292 Mektup, 318; Mevlüt Sarı, *el Mevarid*, (İstanbul: İpek Yayınları, 1982), 567.

2.8. Râbîta

Râbîta sözlükte; “bağlamak”, “bağlanmak”, “rapteden” anlamlarına gelmektedir.⁴³⁸ Istîlâhta ise, müridin mürşidine kalbini bağlayarak sûretini düşünmesidir. Buna göre müridin râbîta yapmasının sebebi önce mürşidi ile münâsebet kurmak sonrasında ise Allah ile bir bağ oluşturmaktır.⁴³⁹

Râbîta tarik-i hakikat ve imanın, gafletten uyanmanın şartı sayılmıştır. Her yerde ve zamanda yapılan bir ibadettir. Her mürşid-i kâmil kendi müritlerinin hâl ve makamlarına göre râbîta izahında bulunur.

*Rabîta: Abdestli ve temiz olarak ve تنها bir yere kibleye dönük eller diz üstünde oturulur. Euzü besmele ile bir Fatiha üç ihlas-ı şerif okunup silsile-i Saadât Efendilerimizin ve yaşadığımız asırdaki Mürşid-i Kâmilin ruhlarının makamlarına hediye edilir. Usulü ile 7 istiğfar, 7 salavat okunur. Gözler kapalı baş öne ve kalp üzerine eğik olarak durulur. İki kaşımızın arasındaki bütün vesvese ve düşüncelerin çıkış noktası olan nefis kalbe, kalp de Mürşid-i Kâmilin kalbine bağlanır. Dil damağa yapışık olarak ve kalbine Cenab-ı Hakkın ihsanı olan feyzin mürşidinin manevî kalplerinden kendi kalbine aktığı tahayyül edilerek en az çeyrek saat durulur. Bu hallerde mürşitle diz dize durma en iyi şekildir. Sonra dil damağa tam yapışık olarak yalnız kalp ile, (verilen miktar ne ise) teşbihle lafzâ-i celâl (Allah lafzı) zikredilir. Zikir ânında masivadan hiçbir şey düşünülmemelidir. Eğer herhangi bir düşünce gelecek olursa zikri bırakıp 3-4 dakika daha râbîta yapıp sonra zikre devam edilir. Zikir bitince en az elli, en çok beş yüz ihlas-ı şerif okunup dua yapılır.*⁴⁴⁰

Tarîkatların çoğunda râbîta uygulamasının olduğu anlaşılmaktadır. Râbîtanın çeşitleri hakkında da farklı görüşler olmakla birlikte onun üç türünden bahsedilmektedir. Bunlar; “râbîta-i mevt, râbîta-i huzur, râbîta-i mürşittir.” Râbîta-i mevt, bir kişinin ölüm anından tekrar dirilinceye kadarki geçen zaman dilimini tevekkül etmesidir. Huzur râbîtası, müridin murakabe ve müşahede yapmasıdır. Râbîta-i mürşit ise müridin mürşidini iki kaşının hizasında hayal etmesidir.⁴⁴¹ Dede Paşa özellikle

⁴³⁸ Cebecioğlu, “Râbîta” *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 584.

⁴³⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, 289; Necdî Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı Görüşleri, Tarikati*, (İstanbul: İnsan Yayınları 2003), 95.

⁴⁴⁰ Mehmed Raif, *Mekâsıdut Tâlibiyn*, (İstanbul: Osmanlı Yayınevi, 1979), 134-135.

⁴⁴¹ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 363-364.

râbîta-i mürşid hakkında bilgi verdiğinden bu bölümde onun konuya bakış açısını ele almaya çalışacağız.

Dede Paşa'ya göre tarîkatta râbîta; Allah'ın ipine sarılmak, mürit ile mürşit arasında bağ kurmak demektir. Bu bağ korumak ve kuvvetlendirmek müridin mürşidini sevmesi, ona olan muhabbetinden gelmektedir. Mürşidin müridini unutmaması ve gaflete düşecek durumlardan koruması müridin mürşidini sevmesine ve râbîtasında istikrarlı olmasına bağlıdır.⁴⁴² Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde de râbîtaya vurgu yapılmaktadır.

O vakit size tarafından bir emniyet olmak üzere bir uyku saldırıyordu ve üzerinize semâdan bir su indiriyordu ki, bununla sizi temizlesin ve şeytanın vesvesesini sizden gidersin ve kalbinize râbîta versin ve bununla ayaklarınızı sağlam durdursun.” “Mûsâ'nın anasının gönlü ise bomboş sabahı etti. Az daha onu açiverecekti; kalbine râbîta vermeseydik eğer, imanlılardan olsun diye. (Enfal, 11).⁴⁴³

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا

“Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın.” (Âli imran, 103).⁴⁴⁴

Bu âyeti kerîmede geçen “Allah'ın ipine sarılın” ifadesini Abdurrahim Efendi, ipten kastedilenin evliya olduğu, ancak bir evliyaya bağlanan kişinin hakîkate mazhar olacağını bu âyete dayanarak izah etmektedir.⁴⁴⁵

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve sadıklardan (doğru olan, doğru söyleyen) kimselerle beraber olun.” (Tevbe, 119)⁴⁴⁶ Mevlâna Halid Bağdâdî, yukarıdaki âyeti Hâce Ubeydullah-ı Ahrar'ın bu âyet hakkında açıklamasını râbîtanın ıspatına bürhan görmüştür.

⁴⁴² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 52; Vahit Göktaş, “Mevlânâ Halid-i Bağdâdî'nin “Risaletü fi Tahkîkir Rabîta” Adlı Eseri ve Rabîta ile ilgili Görüşleri” *Tasavvuf Yazıları*, (Ankara: İlâhiyât Yayınları 2014), 332.

⁴⁴³ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1: 255.

⁴⁴⁴ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1: 100.

⁴⁴⁵ Demirci, *Teveccüh Sohbetleri*, 277.

⁴⁴⁶ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâli Kerîm*, 1: 301.

“Kûnû emri sadıklarla devamlı bir beraberliği ifade eder. Hakîkî beraberlik sadıkların meclisinde kalp huzuru ile bedenlen bulunmaktan ibaret olduğu gibi hükmi beraberlikte onları gıyaben tahayyül ederek, hayalen, fikren ve zihnen onlarla beraberliği ifade etmektedir.”⁴⁴⁷

Dede Paşa; Salih Baba'nın râbitalı olmanın bir mürşide bağlı olmayı gerektirmediğini bir Müslümanda hakîkate ulaşma gayreti var ise ya da selâmete, ihsana nail olma hâli var ise Allah bu kuluna bir mürebbi lütfedeceğini dile getirdiğini hatırlatmaktadır. Burada öne çıkan husus muhabbettir.⁴⁴⁸ İnsan, kendini hakîkate ulaştıracak tohumu kalbinde barındırır. O tohum kalbe ekilmiştir. Celâli Baba'nın “Hakîkat bağının bağbanı geldi” deyişini hatırlatan Dede Paşa, “hakîkat bağından” maksadın kalp, “bağbanın” ise mürşid-i kâmil olduğunu dile getirmiştir. Kişi râbitasıyla hâlini ve amelini yüceltir, kalbinde bulundurduğu tohuma su, hava, güneş olur, kalbinde putlaştırmış olduğu kalıpları yıkar. Kalpteki nimet büyüyerek vücudu kuşatır.⁴⁴⁹

Nakşibendiyye'de râbîta tarîkatın önemli rûknü olup Allah'a ulaşmanın şartlarından görülmüştür. Abdurrahim Efendi râbîta usûlünü şöyle tarif etmektedir: Râbitası yapılan mürşit karşıda, Allah kalpte olarak râbîtaya başlanır. Nefis “uyuz siyah köpek” suretinde, ayaklarının dibinde düşünülerek şerîat kamçısıyla köpek dövülerek nefis terbiye edilir.⁴⁵⁰

Dede Paşa, Nakşibendi tarîkatının sohbet, râbîta ve hatmeden oluşan üç usulünün olduğunu belirtmiştir.⁴⁵¹ Dede Paşa'ya göre her sanatın bir usulü, işleniş biçimi vardır. Sanatçı sanatını usulüne göre işlerse sanatında kendisini bulur. Bundan dolayı tarîkatın usulü de râbîtadır.⁴⁵² Dede Paşa, râbîta kavramındaki rab kökünün manasını Allah'ın rahman ve rahim sıfatıyla, âlem olan her bir insanın nefsinin terbiye edicisi olarak yorumlamıştır. Çünkü mürşid-i kâmil, Allah'tan aldığı vazife ile şerîat ve tarîkat sınırında kişideki kötülüğü temizler, her bir eksiği tamamlar.⁴⁵³ Ancak bunun

⁴⁴⁷ Abdurrahman Memiş, *Halid-i Bağdadi ve Anadolu'da Halidilik*, (İstanbul: Kitabevi, 2000), 283.

⁴⁴⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 255- 256.

⁴⁴⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 73- 74.

⁴⁵⁰ Demirci, *Teveccüh Sohbetleri*, 10.

⁴⁵¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 251.

⁴⁵² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 73-74.

⁴⁵³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 42.

gerçekleşebilmesi için râbitanın inanılarak ve hakkıyla yapılması gerekmektedir.⁴⁵⁴ Mürit râbîta yaparken aldığı her nefeste mürşidinin ona akseden nuru kalbine iner, her nefes verdiğiğinde ise kalbindeki mâlâyânî olan şeyler dışarı atılır.⁴⁵⁵ İnsanda yetmiş dokuz kötü sıfat varken yetmiş dokuz da ahlâk-ı hamîde vardır. Dolayısıyla râbîta yapan kişi râbitasında kendi sıfatlarını görür. Eğer kötü sıfatlar görürse nefsinin sıfatlarını, güzel sıfatlar görürse ruhunun sıfatlarını görür. Râbitada görülen kötü sıfatlar kişinin ahlâkında kötü hâl ve durumların tebdil olmadığını göstermektedir. Abdurrahim Efendi, insanda bulunan ahlâk-ı zemîmenin yani kötü huyların tağyir olması için hatme-i hâcede yetmiş dokuz “elemneşrahleke” sûresinin okunması gerektiğini beyan etmektedir.⁴⁵⁶

Râbîta konusuna sohbetlerinde fazlaca yer veren Dede Paşa konuyu izah etmek maksadıyla bazı örnekler de ayrı sunmaktadır. Buna göre râbîta padişahın vezirine benzer. Padişah vezirine güvendiği için istediği konularda vezirine yetki verir. Allah ile mürşid-i kâmil de padişah ve vezir gibidir. Bu anlamda râbîta Allah’ın mürşide verdiği salahiyyettir. Bundan dolayı kişi her hâlini râbitasına havale etmelidir. Çünkü râbîta insanın hakîkatidir.⁴⁵⁷

Dede Paşa râbitanın Resûlullah’a yapıldığını beyan ederek Abdülhâlîk-ı Gucdüvânî, Bahâeddin Nakşibend, İmâm-ı Rabbânî ve Mevlânâ Hâlid Hazretleri’nin de aynı düşüncede olduklarını ifade etmektedir. Feyz Resulullah’da (s.a.v.) toplandığından râbîta yapan müritlere feyz fazla gelir ve o maneviyatta kendilerini kaybederler. Fakat Resulullah (s.a.v.) ve mürit arasında mürşid-i kâmil set görevini yaparak müridin kalbinin ne kadar feyze ihtiyacı var ise o kadar ihsan eder ve geri kalanı kendinde muhâfaza eder. Müridin kalbi büyüdükçe aldığı feyz de orantılı olarak büyür. Kalp nüsha-ı kübra âlemine ulaşır. Kalpte cem olan feyz Allah’ın vermiş olduğu lütuf ile olur ve insanın bilgisi dışındadır.⁴⁵⁸

“Cânâ bizim esrârımız imlâlara sığmaz

Binde biri yazılsa da inşalara sığmaz...”⁴⁵⁹

⁴⁵⁴ Demirci, *Teveccüh Sohbetleri*, 424.

⁴⁵⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 163.

⁴⁵⁶ Demirci, *Teveccüh Sohbetleri*, 425.

⁴⁵⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 136-137.

⁴⁵⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 96.

⁴⁵⁹ Kuyumcu, *Evliyanın Dilinden*, 76.

Dede Paşa, Erzurumlu Emrah'ın dizeleriyle Allah'tan alınan feyz ve muhabbetin kelimelere cümlelere sığmayacağını belirtmektedir.

Nakşibendilikte her müridin râbitasının süresi ve zikrinin sayısı farklıdır. Râbitadan alınan muhabbet artarsa kalp genişler bununla doğru orantılı olarak râbitanın süresi ve sayısı da artar. Muhabbet ve süre arttıkça râbita kişinin gözüne geçer. O kişinin her gördüğü râbitası olur. “Kande baksam gözüme ol dilber-i rânâ görünür” sırrı açığa çıkar.⁴⁶⁰ Dede Paşa'ya göre Allah katında en beğenilen ibadet, bir mürşid-i kâmilin himayesinde olarak onun râbitasını yapmaktır.⁴⁶¹

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ

“Ey o bütün iman edenler! Sabredin! Ve sabır yarışında düşmanlarınızı geçin! Ve cihat için hazır ve râbitalı bulunun! Ve Allah'a takva ile korunun ki, felâh bulasınız.”(Âl-i imrân, 200).⁴⁶² Dede Paşa bu âyetin râbita âyeti olduğunu beyan edip takva ile korunmaktan söz ettiğini belirtir. Takva üzere yaşayan kişi sıkıntılarını râbitada çözer.⁴⁶³ Râbitada bir hikmet vardır ki bunun sırrına erip ve her şeyi râbitasıyla yapan kişi Allah'ın rahmetini üzerine çeker.⁴⁶⁴

Paşa Hazretleri râbitaya olan muhabbeti; vücudu hararet içerisinde yanan bir kişiye, râbitayı ise o kişinin göle girmesiyle ıslanması ve hararetinin gitmesine benzetmiştir.⁴⁶⁵ Bir mürşit kendi maneviyatının hakîkatine râbita ile ulaşır. Kişinin mürşidi her aklına geldiğinde kalbinde onu tutmalı ve râbitasını yapmalıdır. Mürit her yaptığı râbitada ayrı bir feyz ve muhabbet alarak ⁴⁶⁶ Allah'ın ihsanından ve kudretinden rızıklanacaktır.⁴⁶⁷ Bir kişinin en iyi hâli, rahatlığı o kişinin râbitasında gizlidir. Nakşibendilikte her kişinin râbitası hâline göre değişmektedir. Râbita ilk derecede

⁴⁶⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 380- 381.

⁴⁶¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 42.

⁴⁶² Yazır, *Kur'an-ı Kerim ve Satır Arası Kelime Meali*.

⁴⁶³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 197.

⁴⁶⁴ Dede Paşa *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 170.

⁴⁶⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 148.

⁴⁶⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 380- 381; Abdülhakim Yüce “Mevlanâ Halid Bağdadîye Görev Şeyh, Mürit İlişkisi ve Râbita”, İçinde *Uluslararası Mevlânâ Halid Bağdadî Sempozyumu Bildirileri*, editör Erdal Baykan, Mehmet Keskin (Ankara: Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 212), 86-87.

⁴⁶⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 272.

mürşide daha sonra ikinci derece de Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) üçüncü derecesi ise Allah’ın zâtınadır.⁴⁶⁸

Dede Paşa râbitanın bazı derecelerinden bahsetmektedir. Buna göre râbitanın ilk derecesi müridin mürşidinde yok olmasıdır. Bu fenâ fi’ş-şeyh anlamına gelir. İkinci derecesi fenâ fi’r-resûldür. Üçüncü derecesinde ise Hak’ta fâni yani fenâ fillah olmaktadır.⁴⁶⁹ Bu durumların hakîkati bilinmez fakat bu nimetler her bir insanda bulunmaktadır. Kişi bu nimetleri nasiplendiği kadarıyla kalbine nakşeder.⁴⁷⁰ Paşa Hazretleri burada gizli hikmet ve manaların olduğunu, zâhire muhalif olduğunu belirterek Said Nursi’yi zikreder ve onun da bu konuda açık bilgi vermediğini söyler.⁴⁷¹ Dede Paşa, kişinin farklı tarîkatlara mensup olarak ve her iki tarîkatın râbitasını yapmasını doğru karşılamamıştır. Çünkü bir kalpte iki sevda olmaz. Fakat kişi mürşidinden yardım isterse ve gönlünde tam teslimiyet olursa, kalbinde iki tarîkata yer verip ve kalbinde şüphe barındırmadan gereken hizmetini yerine getirirse bunun imkân dâhilinde olabileceğini zikreder.⁴⁷²

Dede Paşa “el-ilmi noktaton fermanı” ifadesini yorumlamaktadır, “ilim” kelimesinden mana Allah’ın ilm-i ezelde vermiş olduğu ilimle Allah’ı bilmektir. “Nokta” kelimesinden mana ise insanın yaratıldığında noksan sıfat ile dünyaya geldiğini bilmesidir. Hakîkatte râbitadır, râbita ise şerîattır.⁴⁷³ İnsanın noksan sıfatını tamamlaması râbita ile olur. Râbita ise şerîata uygun olarak yaşamak demektir.⁴⁷⁴ “Zikri fikir ile ibadet ile varılmaz bu yola”⁴⁷⁵ Çünkü mürşidi olmayan kişinin her yaptığı ibadete nefsi müdahale eder. Mürit mürşidinin rızasını kazanarak mürşidinin velayetine geçer. Allah zâhir ve bâtın hayatı mürşide teslim eder.⁴⁷⁶ Zâhir ve bâtın ilmin şartı Allah’a ihlas ile amel etmektir. İnsan her iki ilimde de sebat üzere olursa noksan sıfatını tamamlayarak Allah’ın takdiri ile feyzine ve nuruna vâsıl olur. Zâhir ilmin hakîkati,

⁴⁶⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 60.

⁴⁶⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 136- 137.

⁴⁷⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 60.

⁴⁷¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 136- 137.

⁴⁷² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 425.

⁴⁷³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 266.

⁴⁷⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 249- 250.

⁴⁷⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 249- 250.

⁴⁷⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 249- 250.

tarîkatta olan lütfu râbitadır. Yani zâhirdeki dinin temeli şerîat iken bâtındaki hakîkatin temeli râbitadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi râbita şerîattır.⁴⁷⁷

Dede Paşa'ya göre insanı insan yapan özelliklerden biri de hataya, günaha düşme olasılığının olmasıdır ki Allah'a yapılan tövbenin de bir lütuf olduğu idrak edilsin. Bu da Allah'ın insanlara verdiği nimetlerinden biridir. Dolayısıyla insan ibadetlerinde hataya düşebilir, amelinde eksiklik olabilir fakat kişi râbitasında dâim olarak muhabbetini unutmamalıdır.⁴⁷⁸ Çünkü Dede Paşa'ya göre ilmin mahal yeri râbitadır, kişinin râbitası şerîatıdır, şerîat ise mürşittir, mürşidi olmayanın şerîatı mecazdır.⁴⁷⁹ Yani ilmin noktası râbitadır. Kişi şerîatı mürşidiyle yaşarsa hakîkate ulaşır. Ona göre şerîat hakîkatin yanında mecaz olur. Bundan dolayı Dede Paşa râbitaya olan muhabbeti “*emri bi'l-ma'rûf*” olarak yorumlamıştır.⁴⁸⁰ Râbitanın değerini muhafaza etmek şerîatin nurunu da muhafaza etmektir. Yapılan her davranış şerîat ölçüsünden geçirilmeli ve şerîata uygun davranılmalıdır. Kişi râbitasında hem zor ve çaresiz kaldığı durumları çözer hem de Allah'a olan teslimiyeti artarak gönlünde huzur ve rahatlama hisseder.⁴⁸¹

Mürit mürşidine karşı sözünde durarak her zaman râbitasını yapar ve bu konuda istikrarlı olursa mürşitle mürit arasındaki kalp bağı daha güçlü olur. Müridini korumak ve tehlikelerden muhafaza etmek mürşide vaciptir. Mürit bir hata yapacak olsa dahi mürşidi o kişiyi engeller. Dede Paşa bu anlamda Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya izafe edilen bir hikâye anlatmaktadır: Buna göre bahçesine hırsızlık için giren birisi İbrahim Hakkı Hazretleri'ni görünce oradan uzaklaşır ve bir yere saklanır. Biraz bekledikten sonra tekrar bahçeye girer ve yine İbrahim Hakkı Hazretleri'ni görür ve yine görünmeden oradan uzaklaşır. Böylece hırsızlık yapmasına engel olur. Bu hikâyede olduğu gibi râbitalı kişi her zaman mürşidi tarafından korunur, uyarılır ve hatta gerekirse dövülür.⁴⁸²

⁴⁷⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 272; Vahit Göktaş, “Mevlânâ Halîd-i Bağdâdî'nin “Risaletü fi Tahkîkir Rabîta” Adlı Eseri ve Rabîta ile Görüşleri” *Tasavvuf Yazıları*, (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2014), 332-333.

⁴⁷⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 146.

⁴⁷⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 266.

⁴⁸⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 115.

⁴⁸¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 401- 402.

⁴⁸² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 334- 335.

“Ene medînetü’l-ilmi ve Aliyyün bâbuhâ” hadîs-i mucibince Dede Paşa’ya göre çalınmayan kapı açılmaz. İnsanın vücut kapısı kalbidir. Bu kapıya takva, ihlas, rıza ve aşk ile girilir. Buradan Allah’ın lütfu, nimetleri, merhameti çıkar. İnsan bu ihlası râbıtada bulur. Râbıtada her hâlin bildirilmesi ile bu kelam Resulüllah’a (s.a.v.) ulaşır. Resûlüllah ise hakîkate teslim eder.⁴⁸³

“Tanımazam mezhep bilmezem âyin

Kilisa-i aşkın mesihâ’sıyım...”⁴⁸⁴

Dede Paşa, Şeyh Seyyid Mir Hamza Nigârî’nin (1805-1865) dizelerini sohbetinde zikrederek beyitte geçen “kilisa-i aşkın” manasını yorumlayarak kişinin vücudu olduğu “mesihâ’sıyım” kelimesini ise kişinin râbıtası olarak yorumlamıştır.⁴⁸⁵ İnsan vücudunun ne kadar değerli ve muazzam olduğunu anlatarak bu eşsiz güzelliğin hakikat manasına ulaşmanın yolu yine insandan geçmektedir. Bu eşsiz hakîkate râbıta ile ulaşarak vücudun ve râbitanın bir bütünlük içinde olduğuna vurgu yaptığını görüyoruz. Râbıta yapmak Allah’ın kullarına bir ihsanıdır. Râbıta yaparak mürşidin kalbinde olunur, kalpte olan mürit şeriatın ve Kur’ân-ı Kerîm’in zâhir emirlerini yerine getirir.⁴⁸⁶ Mürit râbıtasında hâlis ve kararlı olursa râbıta da o kişiye nefes olur. Allah’ın kemâl sıfatından bir ilim gelerek onda olan eksiklik tamamlanır. Allah’ı bilir ve bulur.⁴⁸⁷ Daha sonra Allah’ın izni ve keremiyle sıfat hakikatine ulaşır, yine Allah’ın lütfu ile hakikati ne ise o hakikat kişinin beşeriyetini sarar ve kendi kemâlatına alır. Bu Allah’ın zatında mahvolmaktır.⁴⁸⁸

2.9. Zikir

“Zikir” Arapça bir kelime olup, anımsamayı ifade etmektedir. “Korku”, “gaflet meydanından müşâhede alanına çıkış”, “âşıkların şarabı”, “âriflerin yaygısı” anlamlarına gelmektedir.⁴⁸⁹ Istılâh anlamı, tarikat ehli kişilerin belirli sayılarda ve bir

⁴⁸³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 142.

⁴⁸⁴ Kuyumcu, *Evliyânın Dilinden*, 74.

⁴⁸⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 136- 137.

⁴⁸⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 401- 402.

⁴⁸⁷ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 136- 137.

⁴⁸⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 401- 402.

⁴⁸⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 783.

edeple yaptıkları en önemli ritüeldir.⁴⁹⁰ İnsanın Rabb'iyle arasında olan bir bağıdır. Zikretmek kişiye şerîata uygun yaşamayı öğretir, nefsin isteklerini azaltırken kalbi genişletir. Kişiyi gafletten uyandırır. Her vakti zikirle geçirmek amellerin en üstünü olarak görülmüştür. Sadece dille yapılan zikrin bir değeri olmaz. Kalp ile birlikte yapılan zikir Allah'a ulaşmada tek anahtardır. Bu sadece zikre tâyin edilmiş olan bir kuvvettir. Allah için yapılan bütün ibadetler zikir manasını ifade eder.⁴⁹¹ İmâm-ı Rabbânî'ye göre zikir; kişinin kendini gafletten uyandırmasıdır.⁴⁹² Hasan Basri, yapılan her ibadet ve zikirde manevi haz alınması gerektiğini aksi halde o kimsenin kalbinin katılmış olduğunu belirtmektedir. Ona göre Allah'ı zikir korku ve ümitle olmalı ve kalp ve ruhla yapılmalıdır.⁴⁹³

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde zikir kavramı sıkça geçmektedir.

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur. (Ra'd, 28).”⁴⁹⁴

Hadis-i şerifte ise: Ebu Hureyre (r.a)'den rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: Yüce Allah şöyle buyuruyor: *Ben kulumun bana olan zannının yanındayım. Beni zikrettiği zamanda ben onunla beraberim. O, beni gönülden zikrederse onu gönlümden zikrederim. Topluluk arasında zikrederse, onu o topluluktan daha hayırlı bir topluluk arasında zikrederim. Bana bir karış yaklaşırsa, ben ona bir arşın yaklaşıyorum. Bir arşın yaklaşırsa, ben ona bir kulaç yaklaşıyorum. O bana yürüyerek gelirse, ben ona koşarak gelirim* der.⁴⁹⁵

Her tarîkatta zikir yapılmaktadır fakat Nakşibendiyye tarikatında Allah'a ulaştıran tek vasıta olarak görülmüştür. Allah'ı zikretmek namaz, oruç gibi farz ibadetlerden daha çok yapılmaktadır. Çünkü ruhu Allah'a ulaştırmanın tek yoludur. Bunun ispatı ise mutmain olmak yaratıcıya olan kuvvetli bağlılık ve şeksiz şüphesiz ona

⁴⁹⁰ Uludağ, “Zikir” *Tasavvuf Terimler Sözlüğü*, 393.

⁴⁹¹ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 402.

⁴⁹² Hüseyin Hilmi Işık, *Se'âdet-i Edebiyye*, 6. Mektup, (İstanbul: Işık Kitâbevi, 1978), 2: 813.

⁴⁹³ Mehmet Necmettin Bardakçı, “Sûfilerin Zikir Yöntemlerinin Adap-Erkan Bağlamında Tasavvuf Kültürüne Katkıları” *Araştırmalar- İnsan Bilimleri Araştırmaları* 9/17 (2007): 15-38.

⁴⁹⁴ Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1: 372.

⁴⁹⁵ Müslim, *Sahîh-i Müslim Muhtasarı*, (Zikir, Dua, Tevbe ve İstiğfar Bölümü), 1007.

itibar ve imanda bir an duraksamamak her an razı olunmuşlardan olunmak için gayret etmek demektir. Yani Allah’a ulaşmak için mutmain olmak icap eder yukarıdaki âyette de açıkça belirtilir. Çevirilerde mutmain huzur olarak açıklanır evet huzurdur çünkü Allah’ı bulan gönül teşviş, şüphe ve “güman” dan kurtulunca huzur bulur. Güman yani öyle mi değil mi, var mı yok mu, var ama elini eteğini çekmiş bir yaratıcı var diyenleri tâbir eder ve tasavvufun en büyük günahı gümandır. İnsanın gönlünü bu şüphe ve zandan temizleyen zikirdir. Zikir yapmak insana farz kılınmıştır.⁴⁹⁶

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

“Ey îman edenler, Allâh’ı çokça zikredin.” (Ahzâp, 41).⁴⁹⁷

Nakşibendiyyede hâfî zikir yapıldığından Dede Paşa sadece hâfî zikir üzerinde durmuştur. Dede Paşa’ya göre vücudun kan dolaşım merkezi olan kalp maneviyatta da merkez noktadır. Bundan dolayı insana düşen ilk görev her gün Allah’ın rahmet nazarıyla baktığı kalbi uyandırmasıdır.⁴⁹⁸ “Biz bir gizli hazine idik bilinmek için ins ve cinni halk ettik”⁴⁹⁹ ifadesinde geçen hazine Dede Paşa’ya göre Cenâb-ı Hak’tır. Hazineye ulaşmak insana düşen bir görev olup bu da zikirle gerçekleşmektedir. Daima kalbi zikirde olan kişi her an Allah ile beraberdir.⁵⁰⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Marifet-Nâme* adlı eserinden edindiğimiz bilgilere göre İslam’ın temelini meydana getiren esaslara inanmak, emirlerin yapılması, nehiylerden ise kaçınılmasından sonra Nakşibendiyye müntesibi olmak her an Allah’ı bilip ve onun ile olmayı ve bir an olsun gaflete düşmemeyi gerektirir. Erzurumlu İbrahim Hakkı’ya göre bunu başarmanın üç yolu vardır. Birinci yol, kalbin zikir yapmasıdır ki ilk zikir “Lâ ilâhe illâllah” tır. İkinci yol, kalbin Allah’a yönelişidir ki bu da kalpten Allah ismini zikretmektir. Üçüncü yol ise, Allah huzurunda teslimiyette olarak kalbi mürşid-i kâmile bağlamaktır.⁵⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm’de

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا

⁴⁹⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 265; “Zikir” konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Ateş, “Zikir” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/ (1966): 235-244.

⁴⁹⁷ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 2: 749, (Ahzâp, 33/41).

⁴⁹⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 166.

⁴⁹⁹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahvi> [28.11.2022].

⁵⁰⁰ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 261.

⁵⁰¹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifet-Nâme*, Bölüm 22, 2: 25-29.

“Ey o bütün iman edenler! Allah’ı çok zikredin ve O’na sabah akşam tesbîh edin!” (Ahzap, 41).⁵⁰²

وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَنْتَبِهُ إِلَيْهِ تَتَّبِعُوا

“Rabbinin adını an. (İbâdetinde Ondan başka herşeyden kesilerek) yalnız Ona yönel” (Müzemmil, 8).⁵⁰³

Dede Paşa kalbi, vücudun padişahı olarak yorumlamaktadır. Padişah doğru istikamette olursa halk da doğru istikamette olur diyerek insanda bulunan bütün azaların zikrinin kalbe bağlı olduğunu, kalp zikrederse bütün azaların da zikredeceğini vurgulamaktadır. Çünkü ilm-i ezelîde Cenâb-ı Hak kendi sevgi ve muhabbetinden, zâtından insanların ruhlarına vermiştir. Allah’a olan bu muhabbet insanların bütün hücrelerinde mevcuttur ve bu bedeni yöneten ruhtur.⁵⁰⁴ Bundan dolayı vücut, ruhla hayat bulur. İnsanda bulunan her aza ve hücrede Allah’ın esması vardır. Her aza Allah’ın esmasını kendinde cem eder. Bütünleşen her hücre Allah’ı zikreder.⁵⁰⁵

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Âdeme bütün isimleri öğretmişti. Sonra onları (onların delâlet ettikleri âlemleri, eşyayı) meleklere gösterip: Doğrucular iseniz (her şeyin iç yüzünü biliyorsanız) bunları adlarıyla bana haber verin demişti.” (Bakara, 31).⁵⁰⁶ İnsan her bilgiye sahiptir nitekim yeter ki Allah’ı bulsun, ruhundan haberdar olsun. Kişi ruhunu bilir ve Allah’ı bulursa her bilgi onda tecelli eder. Dede Paşa’nın düşüncesini tasdik eden ifadeleri *Salih Baba Divânı*’nda da görmekteyiz. İnsanda bulunan yedi aza ruhun yönetmesiyle Allah için zikreder. Kendi ihtiyacını gideremeyecek acizlikte olan kişiye yardım etmek elin zikri, sıla-ı rahim yapmak ayağın zikri, kâinata bakarak Allah’ın kudretini görüp seyretmek ve Allah korkusundan ağlamak gözün zikri, Allah Teâlâ’ya özlem duymak kalbin zikri, Kur’ân-ı Kerîm’i okumak dilin zikri olarak görülmektedir.⁵⁰⁷

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ

⁵⁰² Çantay, *Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 2: 749.

⁵⁰³ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 3: 1106.

⁵⁰⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 165-166.

⁵⁰⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 288-289.

⁵⁰⁶ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1: 19.

⁵⁰⁷ Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, 402.

“Öyle ise siz beni (taatle, ibâdetle) anın, ben de sizi (sevab ile mağfiretle) anayım. Bir de bana şükredin, bana nankörlük etmeyin.”⁵⁰⁸ (Bakara, 152).

Dede Paşa’ya göre ruhun kendi mâkâmını, yerini bilerek her Allah demesinde zihni ve kalbi kemâle ererek⁵⁰⁹ gafletten uyanmış, mâsivadan temizlenmiş olur. Bu ruhtan akan her Allah damlası mevkiine isabet ederek Allah’ın “*lebbeyk*”⁵¹⁰ cevabını ruhunda duyar. Bu Allah’ın muhabbetiyle dolu olan kulundan razı olduğunu, ulaşacağı hakîkati ne ise onun ruha öğretileceğini göstermektedir.⁵¹¹

Paşa, mürşitsiz yapılan zikrin boş söz olduğuna dikkat çekerek mürşitle yapılan zikrin yüceliğine vurgu yapar.⁵¹² Yapılan zikir hakîki ve taklîdî olarak yapılmaktadır. Taklid edilerek yapılan zikrin fazileti olmakla birlikte kalpte hissedilmeyen zikirdir. Hakîki zikir ise bir mürşitten inâbe alarak onun iradesinde yapılan zikirdir.⁵¹³ Çünkü müridin meşguliyetle, tasayla çektiği zikri mürşidi kudret cihetiyle kendi nuruna ve feyzine daldırarak Resûlullah’a teslim eder. Resûlullah ise kendi nübüvvetiyle o zikri kemâle erdirerek Cenâb-ı Hakk’ın yed-i kudretine teslim eder.⁵¹⁴ Zikir râbîta ile yapılırsa manevi bir etkiyle iki kanatlı kuş gibi kendi makamına ulaşır. Dede Paşa yapılan zikrin ayrı bir tat verdiğini ve bu maneviyattan mahlûkatında nasiplendiğini beyan etmektedir.⁵¹⁵

“Bu demi Ahmet başa taç eyledi

Bu dem ile yedi kez hac eyledi

⁵⁰⁸ Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 1: 44.

⁵⁰⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 81.

⁵¹⁰ Dede Paşa “lebbeyk” ifadesinin kelime anlamını, Allah’ın kuluna “*kulum ne istersen halk edeyim*” anlamına geldiğini hakikat anlamını ise kulun Allah’ı devamlı zikretmesiyle Allah’ın kulunu bütün tehlikelerden koruması ve ilmi ezelde verilmiş hakikat ilmini ruhuna öğretmesidir olarak yorumlamaktadır.

⁵¹¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 165-166.

⁵¹² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 315.

⁵¹³ Halil Baltacı, “Necmüddîn Râzî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri” (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 240.

⁵¹⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 217.

⁵¹⁵ Kuyumcu, *Salih Baba Divânı*, 402.

Bu dem ile seyr-i mi'raç eyledi

Dem bu demdir dem bu demdir dem bu dem”⁵¹⁶ Dede Paşa, “dem” kelimesinin nefes olduğunu belirtilerek Allah'ın Resûlü'nün kalbindeki zikrinin onu miraca çıkardığını vurgulamaktadır.

“Hamdülillâh eriştik nevbahâra

Açtı gonca femi gül vara vara

Haber verin gene bülbül-i zâra

Hakikat bağının bağbânı geldi ”⁵¹⁷

Paşa; hakikat bağının kalp olduğunu, bağbânın ise mürşid-i kâmil olduğunu yorumlamıştır. Yapılan her zikir kalbi tamir eder. Şifalanan kalp Allah'ın zâtına layık bir dereceye gelir. Kendi hakikatiyle Allah'ın kudretiyle kalbe verilen ilim kişinin vücudunu kapsar. Allah'ın zikriyle kaynayan vücut Allah'ı davet eder. Allah Teâlâ davete icabet ederek o kalbe iner.⁵¹⁸

Dede Paşa'ya göre Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu her şeyde kulları için bir hikmet vardır. Görüp idrak eden kul için bu hikmet aşikâr hale gelir. Kişi kalbinde ne beslerse dışarda da onu görür. Kalpte hak, hakikat varsa dalâlet ve batıldan uzak kalarak hakkı görür. Kalbi uyanmış kişiye Allah tarafından ne sunulursa sunulsun kalp hâkimiyetini nefse vermediğinden kâinattaki ve yaratılıştaki ilâhî gayenin hikmetini bilir.⁵¹⁹

“Hak şerleri hayır eyle

Zannetme ki gayreyler

Ârif ânı seyreyler

Mevla görelim neyler

Neylerse güzel eyler

⁵¹⁶ Kuyumcu, *Evliyanın Dilinden, Virani*, 497

⁵¹⁷ Bayburtlu Celâli, *Celâli Baba Divânı*, haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı, (Ankara: Reyhan Yayınları, 1998), 51.

⁵¹⁸ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 389.

⁵¹⁹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: 165-166.

Sen Hakka tevekkül kıl
Tafviz et ve rahat bul
Sabreyle ve razı ol
Mevla görelim neyler
Neylerse güzel eyler...”⁵²⁰

2.9.1. Zikrin Manevi Dereceleri

Nakşibendiyye’de herkesin kalbindeki zikri farklıdır. Çekilen zikir arttıkça manevi derecede artar. Kişinin makamına göre zikir âlemi değişmektedir. Rûh-i revânî makamında müridin zikri rûsuh olup, rûh-i sultânî makamda ise zikir sultânî olur. Rûh-i revânî makamında olan müridin amacı Allah’ı zikrederek kalbini mâsivadan arındırmasıdır. Ruh bu makamda manevi eksikliğini tamamlayarak hizmetini yaparken vücut ise zikrin rûsuh âlemin de olur. Ruh, rûh-i sultânî makama geçtiğinde vücut ise sultânî zikirdedir.⁵²¹

2.9.2. Zikrin Rûsuh Âlemi

Rûsuh âleminde olan müridin çektiği zikir kalp âlemindeydir. Zikirde sebat eden ve ilmin derinliklerine inen kalp rûsuh âlemindeydir. Zikir bütün azalarda cem olmuştur.⁵²² Vücutta bulunan bütün hücreler Allah’ı zikreder. Bu zikir kalpten dışarı yansıyarak duyulur.⁵²³

2.9.3. Sultânî Zikir

Bu makamda olan kalbin zikri bütün varlığa hâkimdir. Bütün varlıkların zikirlerini duyar. Resûlüllâh’ın emri hududunda bir nefeste mahlûkatın adedince kalbinde zikir duyulur.⁵²⁴ Sultânî zikir âleminden sonra nüsha-i kübra âlemine mazhar

⁵²⁰ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifet-Nâme*, Bölüm.17, 1: 149.

⁵²¹ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 392.

⁵²² Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 256.

⁵²³ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 256.

⁵²⁴ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 256-392.

olunur.⁵²⁵ Dede Paşa bu durumun maneviyatta yaşanan bir hâl olduğunu, aklın idrak edeceği bir durum olmadığını belirtmektedir.⁵²⁶

Erzurumlu İbrahim Hakkı ise zikri dört aşamada belirtmektedir. Zikrin dil ile yapılması, dilden kalbe geçmesi, zikrin gizli hâle gelerek tüm vücudu kuşatmasıdır. Yapılan zikir istekli ve çok olmalı ki dilden kalbe kalpten de gizli hakîkatine ulaşsın. Bunun sonucunda vücut sarsılır ve bayılır.⁵²⁷

⁵²⁵ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 1: .95.

⁵²⁶ Dede Paşa, *Sultan Şeyh Sohbetleri*, 2: 264-265; Süleyman Ateş, “zikir”, 235-244.

⁵²⁷ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifet-Nâme*, 12.Bölüm, 1: 117; İbrahim Baz, Abdülhakim-i Arvasi’nin Nakşibendiyye’nin Adabını Mübeyyin Bir Mektubu, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5 (2012): 219-229.

SONUÇ

İslam kültürünün bir parçası olan tasavvuf, Müslümanların yaşadığı hemen her bölgede etkin durumda olmuştur. Müslümanların Anadolu'ya yerleşmesiyle tasavvuf kültürü Anadolu'nun her tarafına ulaşmıştır.

Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolu XIX. yüzyılda Anadolu'da hızla yayılmıştır. Bu kolun Erzincan'a gelmesi ise Mevlânâ Hâlid'in halifelerinden Abdullah Mekki'nin Terzi Baba olarak bilinen Muhammed Vehbi Hayyât'a icazet vermesi ile olmuştur. Nakşibendiyye tarikatının Hâlidîyye kolu Erzincan'da iki kola ayrılmıştır. Erzincan'da kurulan birinci kol, Terzi Baba ile Mustafa Fehmi Efendi, Sıdkı Efendi ve Ahmed Fevzi Efendi ile son bulmuştur. İkinci kol, Abduraman Tâğî'nin halifesi Muhammed Sâmi Erzincânî ile kurulmuştur. Muhammed Beşir Efendi, Dede Paşa, Abdurrahim Reyhan ve Avni Reyhan ile günümüze kadar gelmiştir.

Yaptığımız bu çalışmamızda Dede Paşa'nın hayatı ve tasavvuf anlayışını ele aldık. Elimizde bulunan sınırlı yazılı kaynaklardan ve Dede Paşa döneminde yaşamış, müridi olmuş kişilerden ve torunu Abidin Baştürk'ten hayatı hakkında topladığımız verileri ortaya koyarak araştırmamızın ana konusunu oluşturduk. Dede Paşa'nın döneminde yaşayıp sohbetlerine katılmış ve müridi olmuş kişiler tarafından alınan ses kayıtlarına ulaştık. Sohbetlerini dinleyip üzerinde durduğu konuları ele alarak Dede Paşa'nın tasavvuf anlayışını ortaya koymaya çalıştık.

Dede Paşa sohbetlerinde daha çok şeriat, tarikat, mürşid, ruh, sohbet, nefis, mahviyet, irşad, râbîta, zikir, niyet, muhabbet, ihlas, edep, teslimiyet kavramları üzerinde durmuştur. Dede Paşa tasavvufî kavramların daha iyi anlaşılması için sohbetinde daha çok benzetme sanatını kullanmıştır. Tarikat ve ruh konularını ayrıntılı olarak ele almıştır. Tarikatın temel esas kaynağının muhabbet, ihlas, edep ve teslimiyet olduğunu sohbetlerinde dile getirerek bu kavramların öneminden bahsetmiştir. Ruh kavramında ise ruh nefis ilişkisi, ruhun mahiyeti ve yaratılışı, ruhun makamları, sohbetin ruha etkisi ve mürşidin ruha etkisini ayrıntılı olarak ele almış, ruhun ehemmiyeti üzerinde durmuştur. İlm-i ezelde her insana verilen ruhun derecesinin farklı olduğunu belirtmiştir. İnsanda bulunan ruhun hakikat ve mecaz boyutundan bahsederek farklı açıdan değerlendirmeye gitmiştir. Ruhun makamlarını ruh-i revânî, ruh-i sultânî, ruh-i nurânî olarak üçe ayırmıştır.

Dede Paşa tarîkatın şerîatsız olamayacağını belirterek şerîata verdiği önemi her sohbetinde ortaya koymuştur. Tarîkata giden yolun şerîattan geçtiğini, tarîkattan ileri olan hakîkatin ise marifeti getirdiği vurgusunu her fırsatta yapmıştır. Âriflik yolunda tasavvufta büyük öneme sahip olan Dede Paşa mahviyeti ile öne çıkmıştır. İnsandaki büyüklüğün belirtisinin küçüklükte, küçüklüğün mizanının ise büyüklükte olduğunu göstermiştir. Hak ve hakîkati arayan kimselere, son nefesine kadar sohbetleri ve davranışlarıyla örnek olarak insanları gafletten uyandırıp, hidayet yolunu göstermeyi gaye edinen bir mürşid-i kâmil olduğu eldeki çalışma ile erişilen bilgilerden açıkça anlaşılmaktadır.

Dede Paşa'nın ele aldığı konulara ve getirdiği açıklamalara baktığımızda, iyi bir medrese eğitimi ve tarikat tahsili yaptığı söylenebilir. Tasavvuf anlayışının ehl-i sünnet görüşlerine uygun bir çerçevede olduğu da açık şekilde müşahede edilmektedir. Dede Paşa'nın tasavvufî görüşlerine baktığımızda başta mürşidleri Beşir Efendi ve Pîr-i Sâmi Erzincânî olmak üzere Muhyiddin İbn'ül-Arabî, Bâhâeddin Nakşibend ve İmâm-ı Rabbânî, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Hâlid-i Bağdâdî gibi mutasavvıflarla tasavvuf anlayışının aynı olduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak bu tez çalışmasında hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Dede Paşa'nın hayatı ve tasavvuf anlayışı hakkında bilgi vermeye gayret edilmiş, henüz metin olarak yayımlanmamış sohbetlerinden hareketle tasavvuf anlayışı ve tarikat içindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ömrünü Allah yolunda hizmetle geçiren, yaşantısı ile mümtaz şahsiyet olan ve yetiştirdiği mürit ve talebelerle insanlığa ışık tutan Dede Paşa'dan, günümüz insanının örnek alacağı pek çok hususiyetin olduğu kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- Akkaş, Naim. Kişisel Görüşme (Görüşme tarihi: 15. 01. 2021), (Doğ. 26. 01. 1948, ilkokul mezunu, esnaf).
- Akça, Mustafa. “Gazzalî’de Ruh Tasavvuru” *Dini Araştırmalar*, 7/21(2005): 87.
- Aksu, Nûri. Kişisel Görüşme (Görüşme tarihi: 07. 10. 2021), (Doğ. 02.03. 1945, lise mezunu, emekli imam).
- Aktepe, Orhan. *Terzi Baba Hayatı ve Miftah-ı Kenz*. Erzincan: Muştu Yayınları, 1979.
- Albayrak, Nurettin. “Dede Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9: 83. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Algar, Hamdi. “Bahâeddin Nakşibend” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4: 458-460, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aslan, Ömer. “Erzincan da Tasavvuf Kültürü ve Nakşibendilik”. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, 2018.
- Alıcı, Mustafa. “ Norşin’den Erzincan’a Uzanan Bir Dem Reyhan”. *Dosta Doğru*.4/10 (2016): 5.
- Ateş, Süleyman. “İhlâs” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 21:535. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Ateş, Süleyman. “Zikir” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/ (1966): 235-244.
- Bağçeci, Muhittin. “İnsanın Mahiyeti ve Ruhu” *Bilimname: Düşünce Platformu*, 3/8(2005): 33-50.
- Baltacı, Halil. “Necmüddîn Râzî Hayatı, Eserleri, Tasavufî Görüşleri”, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Baltacı, Halil. “ Ârif-i Ümmî iki Nakşibendî Şair: Erzincanlı Leblebici Baba (Şemsi Hayal) ile Tüfekcizade Sâlih Baba’nın Şiirlerinde Tasavvufî Düşünce”. *Uluslararası Erzincan Sempozyumunda Tasavvufî İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*.22/43(2016): 30.
- Baltacı, Halil. “Sûfî Sözlerini Okumak ve Tasavvufî Eserleri Mütalaa Etmek Neden Önemlidir?”. *Dosta Doğru*. 4/10 (2016): 42.
- Baltacı, Halil.“Erzincan’da Nakşî Hâlidî Gelenek”. *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemliği Dergisi*. 1/2 (2017): 91.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin.“Sûfîlerin Zikir Yöntemlerinin Adap-Erkan Bağlamında Tasavvuf Kültürüne Katkıları” *Arayışlar- İnsan Bilimleri Araştırmaları*-9/17(2007): 15-38.
- Baştürk, Abidin. Kişisel Görüşme (Görüşme tarihi: 18. 11. 2020), (Doğ. 23.02. 1954 lisans mezunu, esnaf).
- Bayburtlu, Celâli. *Celâli Baba Divânı*, Hazırlayan Cemal Kumaz, Mustafa Tatcı, Ankara: Reyhan Yayınları, 1998.
- Bayrakçı, Sami. “Ahmet Yesevî’nin Hikmetlerinde Şeriat, Tarikat Dengesi”. İçinde *Doğu Batı Medeniyetlerinin İnşasında Tarih, Kültür, Sanat, Felsefe ve Din, Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi*, editör Esra Doğan, 403-406. Konya: Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları. 2019.

- Baz, İbrahim. “Abdülkerim-i Arvasi’nin Nakşibendiyye’nin Adabını Mübeyyin Bir Mektubu” *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/5(2012): 219-229.
- Bekçi, Semih. “Abdurrahman Tâgî’nin Sünnet ve Bid’at Tasavvuru”. İçinde *Geçmişten Günümüze Tarihten İzler*, editör Doğan Karacoşkun, Osman Köse. 2-3. Ankara: Berikan Matbaacılık.
- Cebecioğlu, Ethem. “Şeriat” *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1997.
- Çantay, Hasan Basri. Kur’an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 2: 79. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- Çakır, Mehmet Saki. “Şeyh Abdurrahmân-ı Tâgî ve Norşin Tekkesinden Yayılan Kollar”. *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)*. 3/2 (2017): 2.
- Çiçek, Yakup. “Tibyânü Vesâil’e Göre İmâm-ı Rabbânî ve Müceddidiyye”. İçinde *Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu Tebliğleri*, editör Necdet Tosun. 143-163. İstanbul: Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı Yayınları, 2018.
- Çoldur, Gülsüm, “Sâlih Baba Dîvân’ında Tasavvufî Düşünce”. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, 2019.
- Dâye, Necmeddîn-i. *Tasavvuf Yolu Mirşâdül-İbâd*, Çeviren Halil Baltacı, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Dede Paşa, *Sultan Şeyh Dede Paşa Kudduse Sırruhu Sohbetleri*, cilt. I II.
- Demirel, Abdulrahman. Abdurrahim Reyhan Efendi’nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri, AÜSBE, Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2020.
- Demirci, Mehmet Ali. *Teveccüh Sohbetleri*. Ankara: Reyhan Kültür Vakfı Yayınları, 2011.
- Demirtaş, Öncel. “Ahmet Yesevî’nin Divan’ı Hikmet’inde Şeriat, Tarikat ve Hakikat”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*.8/4(2019): 2503-2505.
- Derin, Süleyman. “ Ahmed Ziyâeddin-i Gümüşhânevî’de Şeriat Hassasiyeti”. İçinde *Doğumunun 200. Yılı Hatırasına Uluslararası Gümüşhânevî Sempozyumu: “İlim ve İrşadla Geçen Bir Ömür” Bildiriler*, editör Hür Mahmut Yücer, İstanbul: Kültür Yayınları Dizisi, 2013.
- Doğan, Ahmet. “Sâlih Baba”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36: 36-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer Sühreverdî, *Gerçek Tasavvuf Avârifü’l-Maârif*, Çeviren Dilaver Selvi, İstanbul, Semerkand, 2014.
- Efe, Adem. “Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ve Hâlidiliğin Sosyo-Kültürel Özellikleri”. İçinde *Uluslararası Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî Sempozyumu Bildirileri*, editör Erdal Baykan, Mehmet Keskin, 145. Ankara: Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Efendi, Nasrullah. *Şâh-ı Nakşibend*. İstanbul: Buhara Yayınevi, 1978.
- El-Hac Mehmet Nuri Şemsüddin-El-Nakşibendi, *Miftâh-ül-Kulüb Kalplerin Anahtarı*. İstanbul: Salâh Bilici Kibabevi, 1969.
- Ellek, Hasan. “ Şeriat- Tarikat- Hakikat- Marifet Dörtlüsünde Şeriatın Yeri ve Önemi”, içinde Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2014.

- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017, 13. Baskı.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Mârifet Nâme*, İstanbul: Kahraman Mücellidhânesi, 1979.
- Göktaş, Vahit. “Mevlânâ Halid-i Bağdâdî’nin “Risaletü fi Tahkîkir Rabîta” Adlı Eseri ve Rabîta İle İlgili Görüşleri”, *Tasavvuf Yazıları*, Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2014.
- Hace Ahmed b. İbrahim b. Allân es-Sıddıkî el-Malikî, *Şah-ı Nakşibend*. Ankara: Semerkand, 2001.
- <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/dede-pasa-hz-sohbetler/1131-11-boeluem.html> [20.12.2022]
- <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Nahl-suresi/2026/125-ayet-tefsiri> [20.12.2022]
- <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/dede-pasa-hz-sohbetler/904-dede-pasa-hazretleri-10.html> [20.12.2022]
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenz-i-mahvi> [28.11.2022]
- <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/dede-pasa-hz-sohbetler/898-dede-pasa-hazretleri-4.html> [23.12.2022]
- <http://www.gonullersultani.net/tasavvufi-eserler/dede-pasa-hz-sohbetler/903-dede-pasa-hazretleri-9.html> [23.12.2022]
- <http://www.youtube.com/@user-dw8fv4mw1u> [12.9.2022]
- İmam, Müslim “Sahîh-i Müslim Muhtasarı”, İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2015.
- İbn Manzur, “Nefis”. *Lisânül Arap*, Daru’l İhyau’l-Turasi’l- Arabi. Beyrut: 1999 2: 455-462.
- İmam-ı Rabbânî. *Mektûbat-ı Rabbânî*, cilt: 3, Çeviren Abdülkadir Akçiçek, İstanbul: Dergâh Ofset, 1998.
- İmam-ı Rabbânî. *Mektûbat-ı Rabbânî*, cilt II, terc. Talha Hakan Alp-Ömer Faruk Tokat-Ahmet Hamdi Yıldırım, İstanbul: Semerkant Yayınları 2014.
- İmam Nevevi, *Riyâzü’s Sâlihîn*, cilt II. Tercüme Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, İstanbul: Erkam Yayınları, 2020.
- İzmirli, Betül. “Kuşadalı İbrâhim Halvetî’nin Râbîta Hakkındaki Görüşleri”, *AKADEMİAR: Akademi İslâm Araştırmaları Dergisi*, 7(2019): 92-93.
- Kadioğlu, Mehmet. *Tasavvuf Sohbetleri*, Bahar Matbaası.
- Kahraman, Abdullah “Yunus Emre Dîvân’ında Şerîat, Tarîkat, Hakîkat ve Marîfet (Dört Kapı)”. *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.1/1(2017): 1-18.
- Karabudak, Fikri, Kişisel Görüşme (Görüşme tarihi: 20. 12. 2020), (Doğ. 01.01. 1942, ilkokul mezunu, emekli imam).
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*, Çeviren Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, 2004.
- Köle, Bekir. “Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevi’de Ruh Nefis Mucâhadesi”. İçinde I. Uluslararası Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, editör İhsan Günaydın, Ali Kuzudişli, Adem Çatak, 304-306. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Kula, Tahsin. “İslam Düşüncesinde Nefis Ruh Kavramları Üzerine Bazı Değerlendirmeler, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*,8/16 (2010): 166-167.

- Kuşeyri, Abdülkerim. Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi, İstanbul: Dergâh yayınları, 2017.
- Kuyumcu, Fehmi, *Erzincanlı Tüfekcizade, Salih Baba Divanı*, Ankara: Gaye Matbaası, 1979.
- Kuyumcu, Fehmi, *Evliyanın Dilinden*, Ankara: Nur Yayınları, 1978.
- Kuyumcu, Fehmi, *İman ve İslâm Bilgileri*, Ankara: Semih Matbaacılık, 2015.
- Kuyumcu, Fehmi, *Kuddusi Divânı*, Ankara: Gaye Matbaacılık, 1982.
- Kuyumcu, Fehmi, *Tasavvuf Sohbetleri*, 2008.
- Kübra, Necmeddin. *Tasavvufta On Esas-Usûlü'l Aşere Şerhleri-Arâisü'l-Vüsûl Fî Şerhi'l-Usûl*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.
- Memiş, Abdurrahman. *Halid-i Bağdadi ve Anadolu'da Halidilik*, İstanbul: Kitabevi, 2000.
- Muhyiddin İbnul Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, 136. Çeviren Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013.
- Niyâzi Mısırî, *Niyâzi Divânı*, İstanbul: Maarif Kitaphanesi.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Veysel Karenî ve Üveysilik*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Ögke, Ahmet “Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî’de “Dört Kapı Kırk Makam” Anlayışının İzleri” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 7/18 (2001): 64.
- Öngören, Reşat, “ Tarikat” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 40: 95-105. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ören, Enver. “Nakşibendiyye”. İçinde *Dini Terimler Sözlüğü*, 2: 89. İstanbul: İstanbul İhlas Gazetecilik Holding A.Ş.
- Özdemir, H. İbrahim, *Dünden Bugüne Üzümlü*, Erzincan: Erzincan Ticaret Matbaacılık, 1989.
- Rahimov, Kamilcan. “Hâcegan Nakşibendiyye Talimlerinin Temelleri”, *Din Araştırmaları*. 8 (2022): 50.
- Raif, Mehmet. *Mekâsıdut Tâlibyn*, İstanbul: Osmanlı Yayınları, 1979.
- Reyhan, Abdurrahim Efendi. “Sâlih Baba”. *Dosta Doğru*. 1/1 (2013): 30-31.
- Sarı, Mevlüt. *el Mevârid*, İstanbul: İpek Yayınları, 1982.
- Selçuklu, Ahmet. *Gülden Bülbüllere*. Ankara: Reyhan Kültür Vakfı Yayınları, 1992.
- Şahin, Enver, *Erzincanlı Salih Baba Divânı*, İstanbul: Çalış Ofset Matbaacılık, 2020.
- Şahin, Enver. Kişisel Görüşme (Görüşme tarihi: 25. 09. 2020; 25. 03. 2023), (Doğ. 01. 12. 1949, lisans mezunu, araştırmacı yazar).
- Şahin, Erdoğan Tahir, *Erzincan Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2019.
- Şimşek, Selami. “Erzincan Mevlevîhânesi Son Postnişîni Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi’nin Dîvân’ında Mevlânâ ve Mevlevîlikte İlgili Düşünceleri”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. 8/20 (2007): 159-160.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre’den Yolcuya Öğütler*, İstanbul: H Yayınları, 2020.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları 2010.
- TDK, *Türkçe Sözlük*, haz. Hasan Eren, Ankara: TDK Yayınları, 1988.

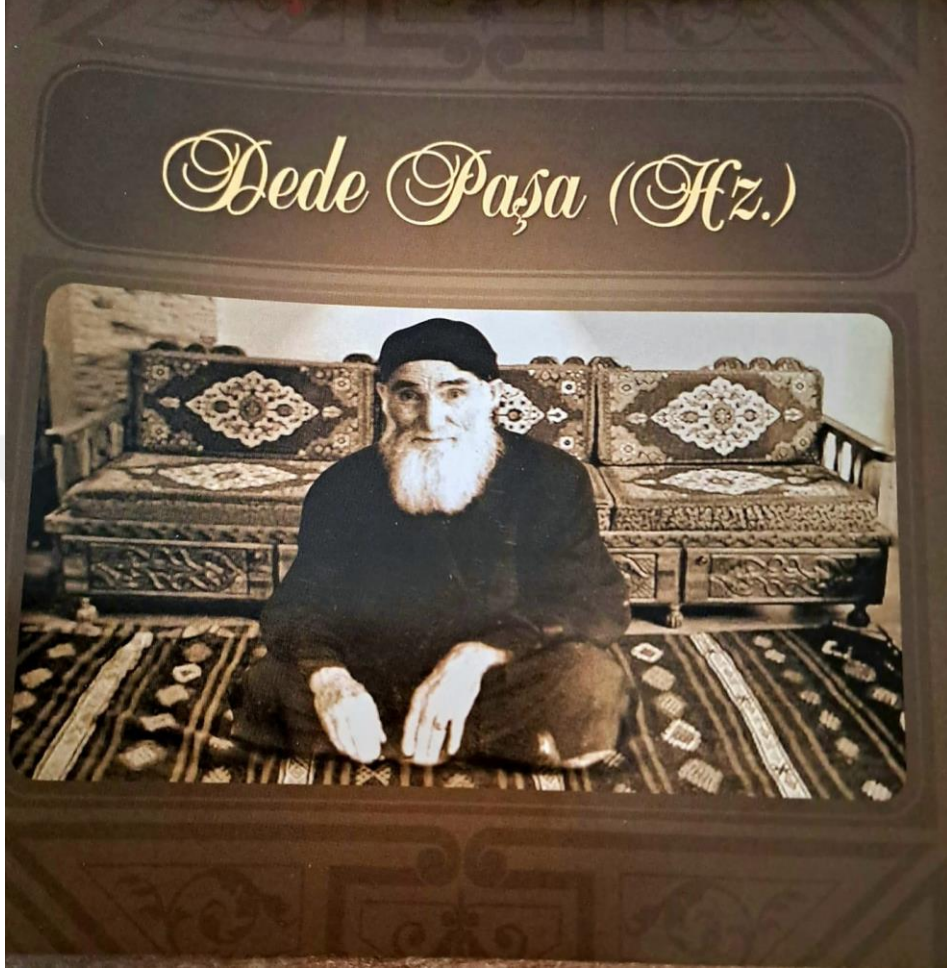
- TDV, *Kuran Yolu Meali*, Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Topaloğlu, Bekir, “İrşad” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22: 454. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Topaloğlu, Bekir. Karaman, Hayrettin. “ İrşad” *Arapça Türkçe Yeni Kamus*, 138. İstanbul: Elif Ofset Tesisleri, 1980.
- Topbaş, Osman Nûri. “Bir Ârif ve Mürşid Olarak İmâmı Rabbânî Ahmed Fârûkî Sirhindî (r.a) (1564- 162)”. İçinde *Müceddid-i Elf-i Sâni İmâm-ı Rabbanî Hayatı Eserleri T'esirleri Uluslararası İmâm-ı Rabbânî Sempozyumu*, editör K. Yusuf Ünal, 20-21. İstanbul: Erkam Matbaası, 2013.
- Tosun, Necdet. “üveysi” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 42: 400-401. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Tosun, Necdet. *Bahâeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 315.
- Tosun, Necdet. “Nakşibendiyye”. *Türkiye’de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, editör Semih Ceylan. 15. İstanbul: İsam Yayıncılık, 2015.
- Tuna, Cem. “ Yûnus Emre’de Kibir Tevâzu Mücadelesi”. İçinde *I. Uluslararası İslam Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu “Yunus Emre” Tam Metin Bildiriler Kitabı*, editör Yusuf Ziya Keskin, Ahmet Ekşi, Ahmet Faruk Yolcu, Ali Satılmış, Kâzım Berkay Özkardaş, 138. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021.
- Tuygun, Ünal. *Abdurrahim Reyhan Erzincânî*, İstanbul: Kervan Yayıncılık, 2006.
- Tuygun, Ünal. *Erzincan’ın Manevi Mimarları*, İstanbul: Kervan Yayınları, 2004.
- Tuygun, Ünal. *Pîr-i Sâmi Hazretleri Hayatı ve Sohbetleri*, Erzincan: Kervan Yayıncılık, 2006.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 298. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2016.
- Uludağ, Süleyman “Nefis” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 32: 526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ünal, N. Aydoğan. *Gazi Şeyh Hoca Mustafa Fehmi Erzincânî*. İhlâs Gazetecilik A.Ş. 2008.
- Ünal, Muhammed Sami. “Lâmi’î Çelebi’nin Salâmân ve Absâl Mesnevisinin Tasavvufi Bir Değerlendirmesi”. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. 4/2 (2021): 237-238.
- Ünal, Yaşar. Kişisel Görüşme (Görüşme tarihi: 10. 04. 2021), (Doğ. 20. 10. 1948, ortaokul mezunu, emekli memur).
- Weismann, Itzhak. *Nakşibendilik Dünya Çapında Bir Sûfi Geleneğin Sünnî Tutum ve Faal Tavrı*, Çeviren İrfan Kelkitli, İstanbul: Lıtera Yayıncılık, 2015.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Kur’an-ı Kerim ve Kelime Meali*, İstanbul: Tuğra Yayıncılık, 2010.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul: Feza Gazetecilik.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ruh” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 187-192, Ankara: TDV Yayıncılık, 2018.
- Yüce, Abdulhakim. “Mevlanâ Halid Bağdadiye Göre Şeyh Mürit İlişkisi ve Rabıta”, İçinde *Uluslararası Mevlana Halid Bağdadi Sempozyumu Bildirileri*, editör

Erdal Baykan, Mehmet Keskin, 86-87. Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.

EKLER

EK-1: Dede Paşa Bayburdî'nin Bir Fotoğrafı.

EK-2: Dede Paşa'nın Aile Dostu Eczacı Tevfik Efendi ile Bir Fotoğrafi.

Ek-3: Beşir Efendi'nin Oğlu ve Dede Paşa'nın Damadı Olan Ahmet Buyruk ve Dede Paşa'nın Çocuklarından Nurettin Efendi ve Hüsamettin Efendi'nin de İçinde Bulunduğu Aile Fotoğrafi.

EK-4: Dede Paşa'nın Aşağı Lori Köyünde Yaşamını Geçirdiği Evden Bir Görüntü.

EK-5: Aşağı Lori Köyünde Bulunan Evin Sohbet Odası.

EK-6: Dede Paşa'nın Erzincan Mezarlığı'nda Bulunan Türbesi.

EK-7: Dede Paşa'nın Erzincan Mazarlığı'nda Bulunan Türbesi.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Fatime AKKAŞ

Eğitim Bilgileri

Lisans

Üniversite	Harran Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat

Yüksek Lisans

Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	

Makale ve Bildiriler (Varsa)

1.

2.